

15062

Ա. ԴՈՒԾԿԻՆ

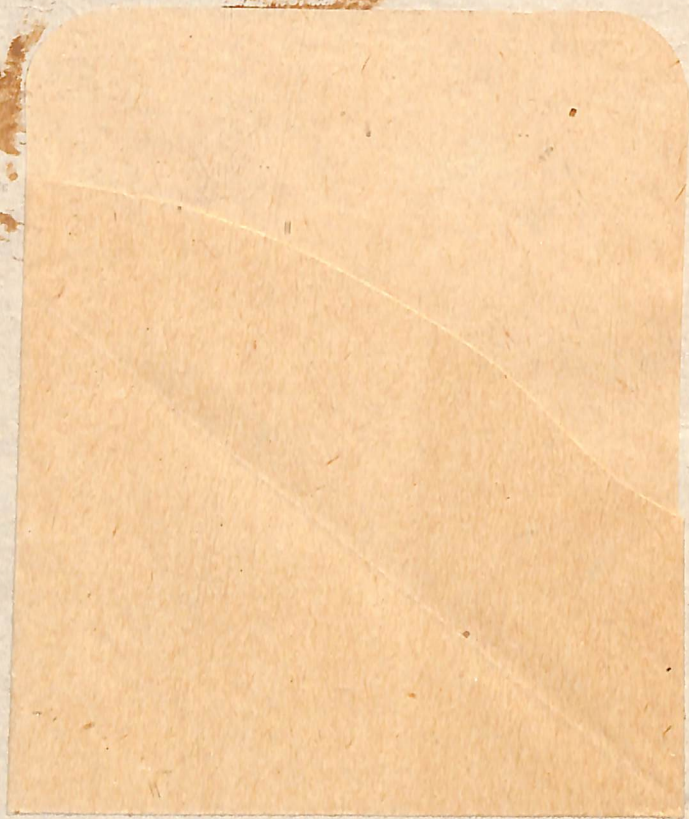
Ան Մյ

ՕՐԱՐԱՎԱԾՈՐ

891-71-092

7-90

ՊԵՏԱՐԱՏ — ՅԵՐԵՎԱՆ

891.71.092

7-90

W

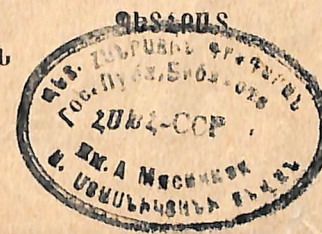
19 NOV 2010

Ա. Ս. ՊՈՒՇԿԻՆ

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

1010
42403

ՅԵՐԵՎԱՆ

1937

19 DEC 2013

15062

MISS VIVIAN

MISS VIVIAN

ՊՈՒՇԿԻՆԻ ԿՅԱՆՔՆ
ՈՒ
ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

* * *

Exegi monumentum

Քարձրացրի անձեռակերտ յես հուշարծանն իմ վեհ,
Ձի մամռոտի դեպ այն տանող՝ ժողովրդի ճամբան,
Անհրճազանդ գլխով նա բարձրացավ ավելի վեր
Հուշասյունից Ալեքսանդրյան:

Վհչ, անվախճան եմ յես—հոգիս նրվիրական յերգով
Իմ աճյունից յերկար կապրի և կըմնա անեղծ—
Յեվ իմ հուչակը չի հանգչի, վորքան լուսնի ներքո
Կապրի թեկուզ մի բանաստեղծ:

Համբավն իմ Ռուսիայում անծայրածիր՝ կտարածվի,
Ինձ կհիշի յուրաքանչյուր լեզու այնտեղ ապրող
Սլավոնի թողը սեզ ու ֆինն ու դեռ այսոր լավայրի
Տունգուզը և կալմիկն ստեպ սիրող:

Յեվ յես յերկար կապրեմ սիրով ժողովրդի սրտում
Քանի վոր քնարն իմ արթնացրել ե զգացմունքներ բարի,
Յեվ իմ դաժան դարում յերգել եմ յես ազատություն
Յեվ գութ հանուն ընկածների:

Դու յերկնքի հրամանին անսա՛, ո՛ր ի՛մ մուսա,
Յեվ մի սարսի հալածանքից և մի ձգտի պսակի,
Դու անտարբեր լըսիր զըպարտություն և գովասանք,
Յեվ հիմարին մի առարկի:

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՄԵԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

1837 թ. ձմռան խուլ գիշերին Նիկոլայ I թագավորի ժանդարմները գողերի պես թագուն և գաղտագողի կերպով տանում էյին Պուշկինի մեռած մարմինը: Յարական կառավարությունը փորձում եր ուս ժողովրդից գողանալ նրա մեծ բանաստեղծին, վոր սպանվել եր ազնվականության ու ռեակցիայի դործակալի կողմից: Գիտությունը վաղուց և հերքել Պուշկինի մահվան շուրջն ստեղծված անհատական մոտիվներից առաջացած պաշտոնական լիբերալ լեգենդը: Պալատական մարդկանց կողմից մատնված Պուշկինի մենամարտը վախճանն եր այն յերկարատե պայքարի, վոր մղում եր հանճարեղ բանաստեղծը ռեակցիոն ազնվականության դեմ՝ հանուն ուս գրականության բախտի:

Պուշկինի մահվամբ այս պայքարը չվերջացավ: Նրա դագաղի վրա շարունակվեց այն: Պայքարը շարունակվեց պոետի յերկերի շուրջը և այն ժամանակ, յերբ բանաստեղծը պաշտոնապես ճանաչվեց: Թագավորական մինիստրները, վորոնք «ժողովրդապետական լուսավորության» անվան տակ յերկրում խավարամտություն էյին տարածում, աշխատավորներից թագցնում էյին իսկական Պուշկինին:

Ազնվական և բուրժուական գրականութունն իր բաժինն ունեցավ Պուշկինի բանաստեղծական դեմքը կեղծելու գործում: Նրա անունը փորձում էյին դարձնել ռեակցիոն «մաքուր արվեստի» դրոշակ: Հանուն Պուշկինի պայքարում էյին աշխատավոր մասնաների հեղափոխական շարժման դեմ:

Աղքատությամբ և տաժանակիր աշխատանքով ճնշված, անգրագետ և խավար մասսաներին մատչելի չէյին պոետիան ու

գրականությունը: Կուլտուրան — ազնվականության և բուրժուազիայի մենաշնորհն եր: Պուշկինին ազգային բանաստեղծանվանելով, նրանք իրենք իրենց նույնացնում էին ազգի հետ: Սակայն կապիտալիստների ու կալվածատերերի այս «ազգին» խորթնամուծյամբ ելին վերաբերվում միլիոնավոր աշխատավորները:

Պրոլետարական մեծ հեղափոխությունն առաջին անգամ ազգային ուսումնաստեղծի իսկական ժողովրդական փառք ե ստեղծում Պուշկինին, խորհրդային չերկրի ժողովուրդների մեծ բանաստեղծի փառք: ԽՍՀ Միության ԿԳԿ վորոշումը Պուշկինյան կոմիտե կազմակերպելու մասին — պատմական մեծ նշանակություն ունի:

Մեծ չերկրի կառավարությունը մեծարում ե հիշատակը Պուշկինի, իբրև ուսուցիչ գրական լեզվի ստեղծողի: Այս նշանակում ե, վոր ուսուցիչ գրական լեզուն դարձել ե միլիոնավոր աշխատավորների սեփականություն, հետագա կուլտուրական աճման ու զարգացման կարևոր գինք: Պուշկինը հիասքանչ, հզոր ու ճկուն ուսուցիչ լեզվի ստեղծողն ե չերկր և մնում ե իբրեւ մեծ ուսուցիչ, և դեպի Պուշկինը տածած սիրտ, նրա չերկրի իսկական ծանոթության հիման վրա չե դաստիարակվում խորհրդային չերիտասարդությունը:

Պուշկինը ուսուցիչ գրականության ստեղծողն եր: Այս գրականության կլասիկ ժառանգությամբ ե սնվում մեր արդի խորհրդային գրականությունը: Մերը դեպի պոեզիան անբաժան ե ստեղծագործական լի կրքից և կյանքի խնդալի հափշտակությունից, և հենց այդպես ե խորհրդային ժողովուրդների կյանքը: Պուշկինին գիտե և սիրում ե մեր առաջագեմ չերիտասարդությունը: Պուշկինից ե գալիս մեր լավագույն պոետների տոհմագրությունը: Իսկ մեր խորհրդային կպոխայի լավագույն պոետի՝ Մայակովսկու նշանակության մասին վաղուց չեք, վոր ասաց ընկ. Ասայինք. «Մայակովսկին եր չեւ մնում ե մեր խորհրդային եպոխայի լավագույն չեւ ամենատաղանդավոր բանաստեղծը: Համեցանք ե անսարքեռությունը դեպի նրա հիշատակն ու նրա չերկրը»: Մայակովսկու մասին ասված այս խոսքերը բարձրագույն աստիճանի վրա գրին մեր բանաստեղծության նշանակության հարցը, և ԽՍՀ Մ ԿԳԿ վորոշումը Պուշկինյան կոմիտեի մասին շարունակում ե ընկ. Ասայինքի խոսքերում նշած գիծը:

Պուշկինը — ուսուցիչ մեծ ազգային պոետ ե: Սակայն նրա գեղարվեստական խոսքի անմահ չերկրը հարստացրին

մարդկությունը: Ռուս ժողովուրդն արդարացիորեն ե հպարտանում իր պոետով: Պուշկինի միջոցով արտահայտվեց մեծ չերկրի, նրա աշխատավոր մասսաների տաղանդը, ներշնչման ուժն ու կիրքը:

Սակայն Պուշկինը գրում եր վոչ միայն ուսուցիչ համար: Նրա համար թանգ էին բոլոր ազգությունների աշխատավորները, թանգ եր յուրաքանչյուր լեզուն, յուրաքանչյուր կուլտուրան: Նա ընդգծում եր իր բանաստեղծական բնավորության ինտերնացիոնալ գծերը, չերը գրում եր մարգարեաբար:

Համբավն իմ Ռուսիայում անծայրածիր՝ կտարածվի,
ինձ կհիշի յուրաքանչյուր լեզու այնտեղ ապրող —
Մլավոնի թուր սեգ ու ֆինն ու այսոր վայրի
Տունգուղը և կալմիկն ստեպ սիրող:

Այն տեղը՝ վոր անիրականալի չե «վայրենի» լեզուների ճնշման վրա հիմնված բուրժուական հասարակարգում, իրականանում ե խորհրդային չերկրում՝ ազգային կուլտուրաների հարուստ զարգացմամբ և ժողովուրդների մեծ բարեկամությամբ:

Պուշկինը խորհրդ. Միության մեջ թանգ ե բոլորին, և Պուշկինյան կոմիտեյում միանում են ամբողջ Միության գրողներն ու գործիչները: Բոլորը միևնույն խնդիրն ունեն — ամենալայն կերպով տարածել Պուշկինի պոեզիան, նրա բոլոր չերկրը Միության բազմամիլիոն աշխատավորության մասսաների մեջ:

Պուշկինյան կոմիտեի կազմ. վկայում ե Պուշկինի մահվան հարյուրամյակի տոնակատարման մեծ նշանակությունը, պրոլետարական մեծ գրող Ալեքսեյ Մաքսիմովիչ Գորկու նախագահությամբ համախմբվել են կառավարության և կոմունիստական կուսակցության չերկրացուցիչները, գիտության և բանաստեղծության, թատրոնի, գրականության և գրականագիտության գործիչները: Խորհրդային ժողովուրդների ազդանդավոր պոետները մտնում են Պուշկինյան կոմիտեի մեջ, վորպեսզի վկայեն խորհրդային բոլոր գրականությունների բարեկամությունը, նրանց գաղափարական ազգակցությունը և նրանց փոխադարձ կապը: Պուշկինյան կոմիտեյում արտացոլվել ե վողջ խորհրդային միությունն իր կուլտուրական հոյակապ գեմքով, և կոմիտեի աշխատանքը — ևս մի քաջ և կուլտուրայի հետագա խորացման և զարգացման մեջ:

Պուշկինյան կոմիտե կազմակերպելով խորհրդային իշխանության ժողովրդին ասում է գեղարվեստական գրականության կարևորության մասին, բանաստեղծության խոշոր նշանակության մասին կուլտուրական և սոցիալիստական շինարարության համար: Այս ցուցումն առաջին հերթին պետք է հաշվի առնի խորհրդային դպրոցը, վերստեղ զեն ևս մեծ պակասության աշակերտների ծանոթության գործում ուսական գրական լեզվին, ուսական գեղարվեստական գրականության և մասնավորապես Պուշկինին:

(«Պրավդա»)-ից

ՊՈՒՇԿԻՆ

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ԼԻՅԵՑ

(1799 — 1817)

Ալեքսանդր Պուշկինը ծնվել 1799 թ. մայիսի 26-ին (նոր տոմարով՝ հունիսի 6-ին) Մոսկվայում: Նրա հայրը, Սերգեյ Լվովիչը (1771—1848), չերեմնի հարուստ կալվածատիրական ընտանիքից էր: Նախնիքների կալվածքներից (Նիժնեգորոդսկի նահանգում) նրան քիչ բան հասավ: Բայց հասածն էլ նա վատնում էր, բոլորովին չհետաքրքրվելով տնտեսական գործերով: Նա ծառայում էր Մոսկովյան կոմիտարիատում, բայց ծառայության մտահոգված չէր: Նրա ծանոթների մեջ կային շատ գրողներ, իսկ նրա չեղբայր Վասիլի Լվովիչը անուն էր հանել վորպես բանաստեղծ: Պուշկինի տանը գրականության հետաքրքրվում էին, իսկ ինքը Սերգեյ Լվովիչը ֆրանսիական կլասիկների յերկրպագու էր և ինքն էլ գրում էր ֆրանսերեն և ուսներեն վոտանավորներ, վորոնք, ի միջի այլոց, հայտնի էին միայն ծանոթներին և ազգականներին:

Պուշկինի մայրը, Նադեժդա Ոսիպովնան, ծնյալ Հաննիբալ, սերում էր Հաննիբալից, Պետրոս մեծի «խափշիկից», վորը պառկեցված է Պուշկինի վեպում:

Պուշկինը չփերթ դաստիարակություն ստացավ: Իրար փոխարինող ֆրանսիացի գուլերնյորները, պատահական ուսուցիչները խոր ազդեցություն չեցին կարող ունենալ մի յերեսայի

վրա, վորը մեծ չափով թողնված եր իր բախտին: Պուշկինն իր մանկութունն անցրեց Մոսկվայում, միայն ամառները ընտանիքի հետ մեկնում եր Ջախարովո, իր տատի մերձսկովյան կալվածքը: Բացի Ալեքսանդրից Պուշկիններն ունեյին ելի յերկու յերեխա՝ մեծը՝ Ուլան և կրտսեր վորդին՝ Լեվը: Ծնողները յերեխաների վրա շատ ուշադրութուն չեյին դարձնում, և, ըստ յերեկութին, Ալեքսանդրն ընտանիքում սիրված յերեխա չեր:

Հետագայում նրա չեղբայրն Ալեքսանդրի մանկական տարիները մասին գրում եր. «Մինչև տասնութեկ տարեկան հասակը նա դաստիարակվել է ծնողների տանը: Պոեզիայի սերը նրա մեջ արտահայտվեց նրա առաջին հասկացողութունների հետ միասին, ութ տարեկան հասակում, յերբ նա արդեն գիտեր կարդալ և գրել, իր ուսուցիչների վրա ֆրանսերեն լեզվով կոմեդիաներ և եպիգրամներ եր հորինում: Ընդհանրապես նրա դաստիարակութունն իր մեջ ուստական քիչ բան եր պարունակում: Նա միայն ֆրանսերեն եր լսում. նրա գովերնյորը ֆրանսիացի եր, խելոք և զարգացած մի մարդ. նրա հոր գրադարանը միմիայն ֆրանսերեն գրքերից եր բաղկացած: Յերեխան անքուն գիշերներ եր անցկացնում և հոր կարիքներում գաղտուկ կլանում եր գիրք գրքի յետևից»:

1810 թվին Ֆարսկոյե Սելոյում, Ալեքսանդր I-ի պալատին կից, մի արտոնյալ ուսումնական հաստատութուն՝ լիցեյ ստեղծելու նախագիծ ծագեց: Պուշկինը, վոր ազդեցիկ ծանոթներ ուներ, վորոշեց իր վորդի Ալեքսանդրին տալ այդ դպրոցը: 1811 թ. հունիսին Ալեքսանդրն իր հորեղբոր, բանաստեղծ Վասիլի Լվովիչի հետ միասին մեկնեց Պետերբուրգ: Այստեղ շնորհիվ Պուշկինների ծանոթ Ալեքսանդր Տուրգենևի միջնորդութունների, նրա լիցեյ ընդունվելն ապահովվեց և ոգոստոսի 12-ին նա ընդունելության քննությունները բռնեց: Հոկտեմբերի 19-ին կատարվեց նոր ուսումնական հաստատության հանդիսավոր բացումը, և այդ որվանից Պուշկինն սկսեց իր լիցեյական կյանքը: Լիցեյը փակ ուսումնական հաստատություն եր, այսինքն լիցեյիստներն ապրում եյին լիցեյում, Ֆարսկոյե լիցեյի մեծ պալատի կողաշենքում: Ընդամենն ընդունել եյին 30 աշակերտ: Յեվ վորովհետև մեծ մասամբ պրոտեկցիայով եյին ընդունում, իսկ յերեխաներին լիցեյ տեղավորելը, վորտեղ նրանք պետության հաշվին եյին պահվում և վորտեղ ավար-

տելուց հետո նրանց ծառայության կարյերան ապահովված եր թվում, — ձեռնառու գործ եր համարվում, ուստի այնտեղ տեղավորվեցին գլխավորապես միջին նվազ ապահովված ազնվականների յերեխաները, ազնվականների, վորոնք պաշտոնական կապեր ունեյին: Այն հասարակութունը վորի մեջ Պուշկինն ընկավ, բոլորովին ել արխտոկրատական չեր, թեև այնտեղ կային տոհմիկ և տիտղոսավոր ծնողների մի քանի յերեխաներ:

Լիցեյում դասավանդելու համար հրավերած եյին լավագույն մանկավարժները. բայց լավագույններն ել բարձր մակարդակ չունեյին: Դասավանդութունը կանոնավոր չեր, վոր բացատրվում եր և՛ դասատուների անպատրաստվածութամբ, և՛ վարչական անկարող ղեկավարութամբ, և՛ անհաջող կազմված ծրագրով: Լիցեյում մեակու տեղությունը սահմանված եր վեց տարի, ըստ վորում այդ վեցամյա ծրագիրը բաժանվում եր յերկու չեռամյա դասընթացի: Այդ տարիների ընթացքում լիցեյը պետք ե տար, բարձրագույնին հավասարազոր, ավարտված ընդհանուր կրթություն: Ուստի ծրագրում չափազանց շատ նյութ եր մտնում, վոր այդքան ժամանակամիջոցում չեր կարող յուրացվել, և դասընթացի յուրացումն, անհրաժեշտորեն, վեր եր ածվում ամենամակերեսային ծանոթացման: Դասավանդությունն առավելապես հումանիտար թեքում ուներ՝ ուսումնասիրում եյին գրականութուն և իրավաբանական գիտություններ: Լեզուների ավանդումը վատ եր դրված:

Համեմատաբար լավ եր դրված ֆրանսերեն լեզվի ավանդումը, վորի դասատուն փորձված մանկավարժ Բուդրին եր, Մարտի հարազատ չեղբայրը, վոր Ռուսաստանում եր բնակություն հաստատել:

Կրթության պակասը լիցեյիստները լրացնում կին դերսից: Արտաքին շրջապատի բնութագիրը տրված է Բուլգարինի վոստիկանական մատնության մեջ, վոր նա տվել եր վոստիկանության, հավանորեն, 1826 թվին և վերնագրված եր «Нечто о Царскосельском лицее и о духе оного».

«Ֆարսկոյե Սելոյում կանգնած եր հուսարական գունդը, ամառն այնտեղ ապրում եյին բազմաթիվ ընտանիքներ, մայրաքաղաքից գալիս եյին բազմաթիվ հյուրեր, — և յերիտասարդներն աստիճանաբար սկսեցին ստանալ հասարակության մեջ շրջող լիբերալ գաղափարները: Պետք ե նկատել, վոր այն ժամա-

1811

նակ Լիցեյում չերիտասարդներին հաճախելն ընդունված եր-
 նրանք նույնիսկ կամացուկ (այսինքն՝ առանց թույլտվութեան,
 բայց բացել բաց) գնում եյին տները պարերեկույթի, և գնում
 եյին Պետերբուրգ, սպաների հետ քեֆեր ելին անում և Պետեր-
 բուրգում հաճախում եյին շատ մարդկանց, վորոնք զգալի դեր
 են խաղում և վորոնց անունները տալ չեմ ուզում: Լիցեյում
 սկսել են կարգալ բոլոր արգելված գրքերը, այնտեղ եր գտնու-
 վում զաղտնի կերպով ձեռքից ձեռք անցնող բոլոր ձեռագրերի
 արխիվը և, վերջապես, հասավ այն բանին, վոր յեթե պեսք եր
 լինում վորեւե արգելված բան գտնել, ուղղակի դիմում
 եյին Լիցեյ...»

Չնայած աչառու չափազանցութեանը, վոր բոլորում ե գույ-
 ները խտացնելու ցանկութեանից, Բուլգարինի գրութեանը
 ճշմարտութեանից հեռու չե: Այս տեսակետից բնորոշ ե Պուշ-
 կինի ցուցմունքը, վոր տվել եր 1828 թ. «Գավրիլիադայի»
 գործի արթիվ: Պուշկինը գործն ուզում եր այնպես պատկե-
 րացնել, վոր իբր թե պոեմի հեղինակը յերգիծաբան Գորչակովն
 ե յեղել, իսկ ինքը, Պուշկինը, այդ պոեմն արտագրել և լիցե-
 յում և հաղորդում եր. «ձեռագիրը ձեռքից ձեռք եր անցնում
 հուսարական գնդի սպաների մեջ, բայց թե յես այն ումնից եմ
 ստացել, յես բոլորովին չեմ կարողանում հիշել»: Այսպիսով,
 Պուշկինը ճշտութեամբ ցույց տվեց արգելված գրականութեան
 լիցեյ թափանցելու ուղին:

Լիբերալ վոգու լիցեյ ներթափանցումը, բնականաբար,
 բացատրվում ե այն ժամանակվա քաղաքական դեպքերով:
 Պուշկինի լիցեյում գտնվելու հենց առաջին տարում սկսվեց
 պատերազմ Փրանսիայի դեմ, վոր Ռուսաստանից հսկայական
 լարումն պահանջեց: Նապոլեոնի արագ առաջխաղացումը Ռու-
 սաստանի խորքը և մանավանդ Մոսկվայի գրավումը Փրան-
 սիացիների կողմից 1812թ. սեպտեմբերին Պետերբուրգը յին-
 թարկում եր վտանգի, և առաջ յեկավ Յարսկոյե Սելոյից լիցեյը
 եմակուսացիայի յենթարկելու նախագիծը: Լիցեյիստներին այս
 այս բոլորը չեր կարող չհուզել և նրանց ուժեղ ուշադրութեանը
 չգարձնել դեպի կատարվող դեպքերը: Յարսկոյե Սելոյով շարու-
 նակ զորքեր եյին անցնում: Ռազմական դեպքերը շարու-
 նակվում եյին մինչև 1815թ.: Դեպքերը վերջացան Փրանսիայում
 Բուրբոնների նախահեղափոխական դինաստիայի վերականգնու-
 մով, քաղաքագիրների վերադարձով և նապոլեոնյան քաղաքա-

կան սիստեմի վերացումով, վորն իր ծագումով կապված եր
 Փրանսիական հեղափոխութեան հետ: Նոր քաղաքականութունը
 սահմանեց Վիեննայի 1814 թ. կոնգրեսը: Ռազմական դեպքերի
 հետաքրքրութեանը, բնականաբար, վեր եր ածվում հետաքր-
 քրութեան դեպի ներքին քաղաքականութունը, դեպի պետական
 կարգի և հեղափոխական պայքարի հարցերը: Փրանսիա վերադա-
 նալով Բուրբոններն ստիպված եյին տալ սահմանադրութեան,
 վոր գոյութեան ունեցավ մինչև 1830թ. դեպքերը: Լիբերալ
 խոսակցութեանները պաշտոնապես թույլ եյին տրվում: Փրան-
 սիայից վերադարձած զորքերն իրենց հետ բերեցին նաև «հե-
 ղափոխական վարակը»: Լիցեյի մոտիկութեանն արքունիքին
 դարձավ պատճառ միապետի լուսապսակից զրկվելուն, վորով-
 հետև լիցեյիստները տեղյակ եյին Ալեքսանդր I-ի և նրա
 մերձավոր շրջապատի մասին տարածվող անհամեստ բնույթի
 բամբասանքներին: Պատերազմական ցնցումը և յերկրի նյու-
 թական դրութեան վատթարացումը սուր անբավականութեան և
 ներքին խմորման աղբյուր եյին հանդիսանում: Գաղտնի կազմա-
 կերպութեանների յերևան գալը բնական հետևանք եր: Լիցեյը
 դրաից մեկուսացված չեր:

Յարսկոյեյի գնդի հուսարների մեջ, վորոնց հետ կապված
 եր Պուշկինը, գտնվում եր Պ. Չապաևը, վոր Պուշկինի վրա
 առնչանահատուկ ազդեցութեան թողեց: Լինելով քաղաքակա-
 նապես զարգացած, բարձր կուլտուրական մարդ, խիստ լիբե-
 րալ տրամադրվածութեամբ, Չապաևը Պուշկինի հետ քաղա-
 քական գրույցներ եր ունենում և շատ նպաստեց նրա մտահո-
 րիոնի ընդարձակմանը: Պուշկինն իր ամբողջ կյանքում նրա
 նկատմամբ բարեկամական զգացմունքներ պահպանեց: Նրա
 առաջին քաղաքական վոտանավորներից մեկն ուղղված ե
 Չապաևին:

Լիցեյիստների զբաղմունքը պոեզիայով արտահայտվում եր
 ձեռագիր ժուռնալների հրատարակումով, վորոնց մի մասը հա-
 սկ ե մեզ: Քաղաքական տեսակետից այդ ժուռնալները (վոր
 գնվում եյին դասատուների հսկողութեան տակ) հետաքրքրու-
 թուն չեն ներկայացնում, բայց նրանք վկայում են գրական
 մեծ կուլտուրայի գոյութեանը լիցեյում: Այդ մանկական նմա-
 նողական գրվածքները շուտով հասնում են ժամանակակից
 գրականութեան մակարդակին, և արդեն 1814թ. լիցեյիստների
 աջև բացվում են տաղերի որդանների եջերը: Լիցեյի բանաս-

տեղծները մեջ առաջին տեղը նախ պատկանում էր Իլլիչևսկուն, վորը տիրում էր վոտանավորի մեծ թեթևության և ֆրանսերենից չափածո մանրունքներ էր թարգմանում: Բայց շուտով նա առաջին տեղը զիջեց Պուշկինին: Բացի նրանցից, վոտանավորներ էլին գրում Դեմիդովը, Կուսկոբսկիները և ավելի փոքր չափով մյուս լիցեյականները: Պուշկինը գտնվում էր ֆրանսիական գրականության ազդեցության տակ: Հրաշալի կերպով ֆրանսերեն լեզվին տիրապետելու համար նրան «Ֆրանսիացի» անունն էլին տվել, մի բան, վոր նապոլեոնի հետ մղվող պատերազմի տարիներին բնավ պատվավոր մականուն չէր:

Նրա պոետական կարգերայի սկզբին ռուս բանաստեղծներից նրա վրա ամենամեծ ազդեցությունն էին գործում Բալուշկովը և Կարամզինի շուրջը խմբված գրողների ամբողջ խմբակը: Պուշկինը նրանց հետ կապված էր ընտանեկան հարաբերություններով: Նրանց խմբակին էր պատկանում հորեղբայրը, Վասիլի Լվովիչը: Պուշկինը լինում էր Կարամզինի տանը, վորն ապրում էր Յարսկոյե Սելոյում: Արդեն լիցեյական տարիներում նա ծանոթացավ Ժուկովսկու և Վյազեմսկու հետ: Այդ խմբակի ազդեցությունն առանձնապես արտահայտվեց Պուշկինի սեղծագործության վրա սկսած 1815թվից:

Պուշկինի լիցեյական գրական փառքը վերաբերում է 1814թ. յերբ նա մամուլում առաջին անգամ հանդես չեկավ, տպագրելով «Вестник Европы»-յի հուլիսյան համարում «К другу стихотворцу» վոտանավորը: Նրա հետևյալ գրական հաղթանակն էր ան, յերբ փոխադրական քննություններին (չեռամյա բարձր դասընթացին անցնելու ժամանակ) Պուշկինը կարգաց «Воспоминания в Царском Селе» հայրենասիրական ներբողը (ողան), գրված հանդիսավոր լիբրետայի բարձր վոժով, վոր պատերազմի շրջանում հաստատվեց պոեզիայում և գրական տրագիկայով հանում էր XVIII դ. ներբողներին: Ընթերցումը տեղի ունեցավ 1815թ. հունվարի 8-ին: Քննությանը ներկաների մեջ էր զառամյուլ Դերժավինը, վորն հուզվեց յերիտասարդ բանաստեղծի յերկով: Այդ տարվա վերջին Պուշկինը ներգրավվեց կարամզինականների և հին ուղղության բանաստեղծների գրական պայքարի մեջ:

Լիցեյում մնալու ժամկետը վերջացավ 1817թ. ամռան. ավարտական քննությունները տեղի ունեցան հունիսի 9-ի, յերբ Պուշկինը կարգաց պատվերով գրած «Безверие» վոտանավորը:

Լիցեյն ավարտելուց հետո Պուշկինը նշանակվեց տաշտոնի արտաքին գործոց կոլեգիայում: Այդ հիմնարկությունը, վոր հետագայում (1832թ.) վերակազմվեց արտաքին գործոց մինիստրություն, աչքի էր ընկնում աշխատակիցների առանձնահատուկ ընտրությամբ. ընդունվելու համար բարձր կրթական ցենզ էր պահանջվում: Նրա ծառայողների կազմը գրականապես տարբերվում էր Պետերբուրգի մյուս հիմնարկների չինովնիկական միջավայրից: Պուշկինի պաշտոնակիցների մեջ մենք գտնում ենք Դրիբույեզովին:

Ծառայության մտնելուց մի ամիս հետո Պուշկինն արգեն մինչև սեպտեմբեր արձակուրդ ստացավ և մոտ յերկու ամիս անցկացրեց Միխայլովսկոյեում իր մոր Պսկովյան կալվածքում: Հետո Պուշկինը յերեք տարի, համարյա առանց դուրս գալու մնաց Պետերբուրգում (չհաշվելով 1819 թ. ամռանը Միխայլովսկոյե գնալը):

Լիցեյից հետո Պետերբուրգում անցկացրած տարիները Պուշկինն անց կացրեց գրական ուժեղ աշխատանքով: Լիցեյում յեղած վերջին մեկ և կես տարում նա իր գրվածքները ժուռնալներում տպագրելու հնարավորություն չունեց: Լիցեյն ավարտելը նրա առաջ բաց արեց ժուռնալների եջերը: 1817թ. նա մի քանի վոտանավոր տպագրեց Զագոսկինի «Северный Наблюдатель» ժուռնալում: Ծիշտ է, այդ ժուռնալի դադարումով Պուշկինն համարյա դադարեց իր վոտանավորները տպագրելուց, բայց այդ ժամանակ նա զբաղված էր իր վոտանավորների ժողովածուն պատրաստելով: Նա մտադիր էր գրանք հրատարակելու առանձին գրքույկով: Այն ժամանակ նա գլխավորապես աշխատում էր «Ռուսլան և Լյուդմիլայի» վրա, վորն սկսել էր իր լիցեյական կյանքի վերջին տարին:

Լիցեյից դուրս գալուց հետո Պուշկինի առաջին տպավորությունները քաղաքական տպավորություններն էին: Քաղաքական մտահորիզոնի ընդարձակմանը նպաստեց Նիկոլայ Տուրգենևի հետ ունեցած ծանոթությունը, վորը գյուղացիների ազատագրության բուռն կողմնակիցն էր, Զառաբաևի հետ, հաճախակի շփումն իր լիցեյական ընկեր Պուշկինի հետ, վորը մտել էր գաղտնի ընկերության մեջ, և լիբերալ սպայության

բաղձաթիվ ներկայացուցիչներին հետ, վորոնց հետ Պուշկինը դեռ
ևս լիցեյումն եր կապեր հաստատել:

Այս շրջանի հիմնական քաղաքական վոտանավորներն են՝
«Ազատութիւն»-ը (1817), «Չապալան» (1818), «Հեքլաթներ»-ը
(1818) և «Գյուղը»-ը:

«Ազատութիւն» վոտանավորի քաղական կողմնորոշումն
վկայում է խիստ չափավոր ազատամիտ գաղափարների ազդե-
ցութիւնը Պուշկինի վրա, վոր ժամանակավորապես տիրեցին
պրեմտյան հրապարակախոսութեան մեջ Բուրբուրների վերա-
հաստատումից հետո: «Որինականութեան» (լեգիտիմիզմի) այդ
քաղաքական սխտեմի տեսակետից ֆրանսիական հեղափոխու-
թիւնը հանդիսանում էր ազգի մոլորութեան և վայրենացման
որինակ. հեղափոխական եկեղեցիները, բնականաբար, հանգեցին
Նապոլեոնի բռնապետական ռազմական զիկտատուերային. միայն
որինական գինաստիայի վերականգնումը, վորն հենց իր առա-
ջին քաջերից ֆրանսիացիներին սահմանադրութիւն (սար-
տիա) տվեց, յերկրի համար ապահովում է կարգ և ծաղկումն:
Չափավոր սահմանադրութիւն միապետական սխտեմի հետ
միասին՝ ահա լիբերալների այդ խմբակի իդեալը: Պուշկինը
հայտարարում է վերացական «ազատութեան» համակցումը
«հզոր որենքների» հետ: Այդ որենքը վեր է «ժողովրդից» և
«թագավորներից»: Որենքի վոտահարումը ցարի, ինչպես և
ժողովրդի կողմից ատելի լե Պուշկինին: Ատելի յե Պուշկինին
Նապոլեոնի «ինքնիշխան չարագործի» պատկերը:

Բնորոշ է Պուշկինի ազատամտութիւնը պատկերող մի
գիծ—այդ Վոլտերով տարվելն է: «Անարդար» իշխանութեան
(«неправедная власть») հիմքը նա համարում է «նախապաշար-
մունքների» (предрасуждение) թանձրացալ խավարը: 19-րդ
դարի սկզբում «նախապաշարմունքներ» համարում էին յե-
կեղեցական — կրօնական սխտեմը: «Ազատութեան» վերջին
տողերում Պուշկինը լիակատար պարզորոշութեամբ բաց է ա-
նում այդ այլարանական ֆորմուլան, «գահի պատնեշների»
թվում բանտերի կողքին զոհասեղանները (алтарь) դնելով:
Պաշտոնական միստիցիզմի դարգացման, Բիւրլիական ընկերու-
թեան գործունեութեան շրջանում, գոլիցինյան մինիստրութեան
հաստատման տարում այս մոտիվը կենդանի արձագանք է հան-
գիստնում շրջապատին, թեպետ ըստ ելութեան, ինչպես և շատ
բան «Ազատութեան» մեջ, արտահայտում էր XVIII դարի ֆրան-

սիական լուսավորականների տրամադրութիւնները:

Չապալան ուղղված վոտանավորն, ինչպես և «Ազատու-
թիւն»-ն սկսվում է՝ հանուն քաղաքացիական մոտիվների՝ սեր-
յերգելուց հրաժարվելով: Ի տարբերութիւն քաղաքական ուս-
մունքների աբստրակտ շարադրանքի, վոր ձենք գտնում ենք
«Ազատութիւն» վոտանավորում, այստեղ արդեն խոսվում է
ինչ վոր սպասելիքների մասին ուսական իրականութեան սահ-
մաններում: Այդ սպասելիքները բավականաչափ անորոշ են, և
հեղինակի քաղաքական ծրագիրը պարզ չէ: «Սուրբ ազատու-
թիւն» — սա մի ֆորմուլա յեր, վորն ամեն մեկն իր ուղածի
պես եր բաց անում: Բայց այստեղ այդ ազատութիւնը հա-
մակցվում է ինքնիշխանութեան բեկորների հետ: «Ճակատագ-
րական իշխանութեան ճնշում» — այս է շրջապատի բնութա-
գիրը: Չպետք է գերազնահատել այս ուղերձի հեղափոխականու-
թիւնը, բայց չի կարելի նրա մեջ չտեսնել նաև գործողութեան,
թեկուզ և անորոշ վոչ բավականաչափ պարզ գործողութեան
կոչ: Նման վոտանավորները հրաշալի ազդեցություն միջոց եյին,
վորովհետեւ հնարավորութիւն եյին տալիս դնել նրանց մեջ
ամեն տեսակի բովանդակութիւն:

«Հեքլաթներ»-ը (Noël) լերդիծարանական վոտանավոր է,
ուղղված Ալեքսանդր I-ի դեմ: Այդ վոտանավորով Պուշկինն
իրեն անջնգեղում է պաշտոնական լիբերալիզմից: «Թագավոր-
հայրը հեքլաթներ է պատմում» — այդպես են բնութագրված
Ալեքսանդրի սահմանադրական խոստումները:

«Գյուղը», վոր գրված է Միխայլովսկոյի գյուղի լերկորդ
հաճախումից հետո, վերաբերում է ճորտատիրական իրավունքի
հարցին: Վոտանավորը գրված է «դասեր ցարերին»-ի վոճով,
վոր սովորական եյին դեռ ևս XVIII դ. գրականութեան մեջ:
Պուշկինը խոսում է ճորտատիրութեան վերացման մասին, կար-
ծես կառավարութեանը դիմելով: Դա արդեն պրոպագանդա
յե, ուղղված ռեֆորմ կատարելու իշխանութեամբ ոժտված ան-
ձանց: «Յարի նշանով» („по манию царя“) ֆորմուլան ցույց է
տալիս, վոր վոտանավորը գրվել է այնպիսի պարագաներում,
յերը ճորտական դրութեան վերացման մասին խոսակցութիւն-
ները դեռ ևս պտտում էին կառավարական շրջաններում, յերբ
Արակչեի նախագծի տապալումը դեռ ևս կատարված փաստ
չեր և յերբ տվյալ հարցի նկատմամբ ինքնակալութեան հետ
աշխատակցելը հնարավոր էր թվում:

Իհարկե, նման վոտանավորներում բացահայտ ե ուղղի-
ցիոն վոգին, սակայն այս ուղղիցիան հեղափոխական չէ, թե-
պետ և հնարավորութիւնն է թույլ տալիս դաշնակցելու հեղա-
փոխութեան հետ («Չառդակին»):

Իհարկե, կառավարութեան մոտ Պուշկինի վատ համբավն
ստեղծելու պատճառը Պուշկինի ծրագրի արմատականութիւնը
(радикальность) չէր: Ուշադրութիւնն էյին գրավում ուղղիցիոն
տրամադրութեամբ գրված բազմաթիւ եպիգրամներ, վորոնց
վորոշելն անհնար է ներկայումս—Պուշկինի անունով շրջում
էին Ալեքսանդրի, Արակչեկի և ուրիշների դեմ ուղղված
եպիգրամների ցիկլեր, սակայն վոչ բոլորը բնավ, ինչպես կա-
րելի չէ յենթադրել, Պուշկինին ելին պատկանում:

Գաղտնի ընկերութիւնների անդամների ձեռքին Պուշկինի
վոտանավորները դարձան գրական պրոպագանդայի գենը: Նրանք
ձեռագրերով տարածվեցին հսկայական չափով, մանավանդ սալա-
յութեան մեջ, և Պուշկինի համար փառք էյին ստեղծում վոչ
պակաս չափով, քան նրա մամուլում լույս տեսած յերկերը:

Այդ տարիներին Պուշկինը մեծ վոգեմոլութեամբ թատրոն
էր հաճախում: Դրաման, ոպերան, բալետը հավասարապես
գրավում էյին նրան: Այն ժամանակվա թատրոնը ինտենսիվ
էյանք էր ապրում: Մոլեռանդ թատերասերները— իսկ դրանց
թվին պատկանում էր Պետերբուրգի հաճարյա ամբողջ ազնվա-
կան յերիտասարդութիւնը— կազմեցին խմբակներ, կուսակցու-
թիւններ, վորոնք վորեւէ չափով արտացոլում էլին հասարակա-
կան խմբավորումները: Այդ ժամանակ թատերական պայքարը
ամենից քիչ կրում էր ակադեմիական վեճերի բնույթ՝ մա-
քուր արվեստի և դրամատիկ յերկերի բեմական մարմնացման
ձեերի մասին: Թատրոնը մի յուրատեսակ պարլամենտ էր, և
շվոցներում ու ծափահարութիւններում, թատերական յերե-
կույթներում, ժուռնալներում տարվող բանավեճերում արտա-
հայտվում էյին բոլորովին վոչ թատերական համակրանքներ և
հակակրանքներ:

Յերկու տարվա ընթացքում — 1818 և 1819— Պուշկինը
տպագրեց միայն վեց վոտանավոր: Հենց այդ տարիներին
Պուշկինն ուժեղ թափով գրում էր «Ռուսլանն ու Լյուդմիլա»-ն:
«Ռուսլանն ու Լուդմիլա»-ն մի վորոշ գրական դպրոցի
պոեմա չէ: Իհարկե, դա յերիտասարդ գրականութեան յերկ է,
և ռեակցիոններ-քննադատներն իսկույն մարտահրավերն զգա-

ցին: Բայց կարամզինականները, վորոնց շրջանում Պուշկինն
աճում էր, նույնպես այդ պոեմը լիովին իրենցը համարել
չէյին կարող:

Պուշկինի անձնական հարաբերութիւնները նրան կապում
էյին բազմաթիւ շրջանների հետ: Խորթ չեյին նրան և բարձր
աշխարհի սալոնները, մասնավորապես նա իշխանուհի Գոլցի-
նայի սալոնի յեռանդուն հաճախորդն էր: Նա շարունակ լինում
էր Կարամզինի մոտ, վորն իր ընտանեկան և գրական կապե-
րով աշխատում էր ղեկավարել յերիտասարդ Պուշկինին: Պուշ-
կինն իր ժամանակը շարունակ անց էր կացնում յերիտասարդ
սպայութեան շրջանում: Քեֆերը, թղթախաղը և ամենաբազմա-
ղան բնույթի սիրային հրապուրանքները ծառայութեամբ շատ
չծանրաբեռնված Պուշկինի ժամանակ անցկացնելու սովորական
ձեւն էյին հանդիսանում: Մայրաքաղաքի այդ ուրախ կյանքն
ընդհատվում էր միայն հիվանդութիւններով, մինչև վոր կտրը-
վեց հանկարծակի հարավ աքսորվելով: Այդպիսի ապրելակերպը
նրա համար բազմաթիւ բոլեյական բարեկամներ ստեղծեց,
վորոնց շրջանում նա մոռանում էր իր հին լիցեյական
ընկերներին:

Նա հպարտանում էր իր ուղղիցիոն քաղաքացիական
բանաստեղծի դրութեամբ: Նրա մի քանի արտառոց վարձուք-
ներն ուշադրութիւնն էյին գրավում հենց իրենց հոխորտալից
բնույթով: Այսպես, որինակ, պատմում են, վոր Լուվելի ձեռքով
Քրանսիական դահաժառանգ Կերրիի դքսի սպանվելուց հետո
(1820թ. փետրվարի 13-ին) Պուշկինը թատրոնում ցույց էր
տալիս Լուվելի նկարը «Թագավորներին դաս» մականորութեամբ:
Այդ արարքները, և, վոր գլխավորն է, եպիգրամները և «Ազա-
տութիւն» ողան իրենց վրա դարձրին կառավարութեան
ուշադրութիւնը: Փոթորիկը մոտենում էր, Ալեքսանդր 1-ը վճռեց
Պուշկինի դատաւտանը տեսնել և նրան աքսորել Սիբիր կամ
Սոլովկի: Բայց Կարամզինի, Ժուկովսկու և մյուսների միջ-
նորդութիւնների հետեանքով վորոշվեց Պուշկինին աքսորել
Յեկատերինսկով, հարավային յերկրամասի կոլոնիստների
գլխավոր հոգաբարձու գեներալ Խնզովի տրամադրութեան տակ:
Մայիսի 6-ին Պուշկինն արդեն Պետերբուրգից պիտի մեկնէր:
Նա իր գործերն շտապ կարգի բերեց: «Ռուսլանն ու Լյուդմի-
լան» արդեն մամուլի տակ էր: Պուշկինը վորոշեց իր վոտանա-
վորների ժողովածուի տպագրութիւնն ապահովել, վոր ինքն

արդեն պատրաստել եր տպագրության համար: Այդ տպագրութիւնը նա հանձնարարել եր իր բարեկամ Նիկիտա Վսեվոլժեւ-կուն: Բայց Պուշկինի մեկնելուց հետո ինչ վոր դժվարութիւններ առաջացան և վոտանավորներ ժողովածուն լույս չտեսավ:

Հ Ա Ր Ա Վ Ո Ւ Մ

(1820—1824)

Պուշկինը նախորոք գեներալ Ռաևսկու հետ, վորի վորդու հետ մոտիկ բարեկամներ էին, պայմանավորվելով, վոր նրան ուղեկցելու չե Ղրիմ կատարելիք ճանապարհորդության ժամանակ մեկնեց Յեկատերինսկով: Հազիվ եր Պուշկինը Յեկատերինսկով հասել, վոր մրսեց և անկողին ընկավ: Ռաևսկին նրան հիվանդ տեսավ: Ինզովը հեշտությամբ իրավունք տվեց Ղրիմ մեկնելու: Ռաևսկինը Պուշկինի հետ միասին նախ ուղեվորվեցին Կովկաս: Կովկասյան ջրերում նրանց սպասում եր Ռաևսկու ավագ վորդին՝ Ալեքսանդրը, վորին Պուշկինն հետագայում բնութագծել ե «Դեմոն» վոտանավորում: Կովկասյան ջերմուկներում (այժմյան Պյատիգորսկում) Պուշկինն անցկացրեց յերկու ամիս հունիսի 5-ից մինչև ոգոստոսի 5-ը, իսկ հետո Ռաևսկիների հետ միասին ուղևորվեց Ղրիմ:

Ղրիմում անցկացրած յերեք շաբաթը Պուշկինը նվիրեց հանգստի և ընթերցանության և ըստ յերևույթին վոչ մի տեղ չեւ գնում: Իր հանգիստը հարավում նա անցկացրեց Ռաևսկու հետ քաղաքական նորութիւններ քննելով, վորոնց նկատմամբ Պուշկինը — քաղաքական աքսորյալ — պետք ե առանձին ուշադրութեամբ վերաբերվեր:

Հեղափոխականների հաղթանակն Իսպանիայում և Իտալիայում հուլիս եր տալիս, վոր այս անգամ ռեակցիոն ուժերը կպարտվեն: Քաղաքական ազատության մոտիվները Պուշկինի համար առաջնակարգ նշանակութիւն ունեին, ինչպես վար այդ մասին նա հայտարարեց իր «Կովկասյան դերի» պոեմում, վորի հերոսը վորոչ չափով արտացոլում եր իր՝ Պուշկինի տրամադրութիւնները: Բայց նոր տպավորութիւնների ազդեցութեան տակ քաղաքական ազատութեան ֆորմուլան այլևս այն չեւ: Նա վերջնականապես նոր բովանդակութիւն ստացավ ավելի ուշ, յերբ Պուշկինը Քիշինեում և Կամենկայում ընկավ Հարա-

վի գաղտնի ընկերութեան քաղաքական ծրագրով համախմբված մարդկանց շրջանը:

Քիշինեում Պուշկինն ապրեց համարյա յերեք տարի, մինչև 1823թ. հուլիսը: Ծառայութեան մեջ Ինզովը նրան շատ չեւ հեղում: Ժամանակակիցների հիշողութիւնները վկայում են, վոր Ինզովը դեպի Պուշկինը նահապետական վերաբերմունք ուներ: Պուշկինի բազմաթիվ զանցանքները, նրա գծաութիւններն ու մենամարտերը վերջանում էին կամ Ինզովի հորդորանքներով կամ տնային բանտարկութեամբ, վորի ժամանակ Ինզովը գալիս եր զրուցելու մեղապարտ Պուշկինի հետ:

Կամենկա կատարած իր ուղևորութիւնների ժամանակ Պուշկինը լինում եր Հարավային գաղտնի ընկերութեան գործիչների շրջանում: Այսպիսով հարավում Պուշկինը մոտուց ծանոթացավ դեկաբրիստների հետ. նա ի միջիայլոց ծանոթ եր նաև Պեստելի հետ, վորին հանդիպում եր Քիշինեում 1821 թվի գարնանը:

Պուշկինի Քիշինեում յեղած ժամանակ քաղաքական դրութիւնը լարված եր: 1820թ. ոգոստոսին Փարիզում բացվեց զինվորական դավադրութիւն, հենց նույն ոգոստոսին ել Պորտուգալիայում տեղի ունեցան անկարգութիւններ:

Քաղաքական այս բոլոր փաստերն այս կամ այն չափով արտացոլվեցին Պուշկինի յերկերում: Ռեակցիոն կառավարութիւնների դեմ հեղափոխական խմբավորումների մղած պայքարին Պուշկինն հետևում եր խիստ լարվածութեամբ, և Քիշինեում անցկացրած տարիները նրա համար քաղաքական աճման տարիներ էին:

Հարավում Պուշկինի կարգացած գրվածքների մեջ աչքի ընկնող տեղ են գրավում Ռուսոյի յերկերը: Ռուսոյի գաղափարները յեվրոպական քաղաքակրթութեան և յեվրոպական «լուսավորութեան» արատավորութեան մասին տանում էին դեպի սոցիալական վերանորոգութեան անհրաժեշտութիւնը: Այդ գաղափարներն ընդունել էին ֆրանսիական հեղափոխականների ձախ թեւ, յակոբյանները և բնականաբար մոտ էին Հարավային գաղտնի ընկերութեան ռազիկալ գործիչներին, վորոնք հետևում էին հանրապետական համոզմունքների: Պատմական իրադրութիւնը Պուշկինին մղում եր այդ ուղիով: Բուրբոնների վերականգնումից հետո Յեվրոպայում հաստատված սահմանադրական կարգը 20-ական թվականների հեղափոխական շարժումների

հանդեպ յերևան բերեց իր անկայունությունը: «Որինականության» (սլեգիտիմիզմի) դադարի արդ խախտվեց: Սոցիալական հակասություններն սկսեցին զրավել Պուշկինի ուշադրությունը, վորը գեռ ևս իր համար չէր պարզել դրանց պատմական պատճառները և այդ պրոբլեմների լուծումը վորոշում էր Բայրոնի բանաստեղծական ռուսսոփյալի վրդով: Ըստ վորում Բայրոնի որինակը, վորն ուղեկցվել էր Հունաստան տաճիկների դեմ վարած հույների պատերազմին մասնակցելու համար, անմիջականորեն ազդեց Պուշկինի վրա: Նա յերազում էր Ռուսաստանից հույների մոտ փախչելու մասին:

1823թ. Պուշկինը, կորցնելով Պետերբուրգ վերադառնալու ամեն մի հույս, բարեկամների հոգացողությունների շնորհիվ, տեղափոխվեց չեվրոպական Ուեսսա ծառայության:

Պուշկինի նոր պետն էր կոմս Վորոնցովը, վոր 1823թ. հակայական լիազորություններով նշանակվել էր Նովորոսիյսկի գեներալ—նահանգապետ: Անգլոման, իր սովորություններով և դիրքով վեմոժա, Վորոնցովն իր վերաբերմունքին դեպի աքսորյալ Պուշկինը տվեց խիստ պաշտոնական բնույթ, վոր վոչնչով չէր հիշեցնում ինզովի վերաբերմունքը: Վորոնցովը պահանջում էր ակնածանք: Պուշկինի բանաստեղծական տաղանդը նա չէր գնահատում. դա փոքրիկ ընդհարումների առիթ տվեց: Պուշկինը գրում էր եպիգրամներ, վորոնք հասնում էին Վորոնցովի ձեռքը և նրան կատաղեցնում: Պետերբուրգի իշխանավորներին գրած իր նամակներում Վորոնցովն իր անբավականություններն էր հայտնում Պուշկինի իր մոտ լինելու առթիվ, և խզումն անխուսափելի էր:

Կյանքի նյութական հանգամանքներն Ուեսսայում Պուշկինի համար կատարելապես պարզեցին, վոր նա պրոֆեսիոնալ գրող է: Մինչև այդ գրական հոնորարները միայն կողմնակի յեկամուտ էին և Պուշկինն ապրում էր ռոճիկով և հոր տված միջոցներով: «Ռուսլան և Լյուդմիլա» և «Կովկասյան գերի» առաջին պոեմները, վոր հրատարակել էր դրամական տեսակետից վոչ այնքան բժախսելի Գրեգորիչը, համարյա վոչինչ չտվին: Քիշինկոմ, վորտեղ ծախսելու տեղ չկար, Պուշկինը աղքատիկ միջոցներով բավականանում էր: Ուեսսայում, վորտեղ գալթակությունն ավելի էր, իսկ հայրը դադարեց նրան դրամ ուղարկելուց, հեղինակային հոնորարը դարձավ նրա գոյության գլխավոր նյութական բաղան: Պուշկինը գեռ ևս մեծ յեկամուտներ

չէր ստանում, բայց պարզվեց, վոր այդ յեկամուտներն ունենալն հնարավոր է: Պուշկինի Ուեսսայում յեղած ժամանակ լույս տեսավ «Բախչիսարայի շատրվանը» վոր հրատարակեց Վյազեմսկին և զգալի յեկամուտ տվեց. այն բարձր հոնորարը (3000 ռ.), վոր Պուշկինն ստացավ, մի նշանակալից դեպք էր ռուսական գրքային գործում և նույնիսկ, այդ տեսակետից, մամուլում քննության առնվեց: Հրատարակչներից Պուշկինն սկսեց ձեռնտու առաջարկություններ ստանալ: Պուշկինն իր տեսակետը լիովին բացատրեց Վորոնցովի գրասենյակի կառավարչին՝ Կազնաչեկին գրած նամակում, վոր նա գրեց ծառայությունից հեռանալու որերին: «Ձկարծեք, վոր յես վոտանավոր գրելու վրա նայում եյի հանգեթ թխողի մանկական փառասիրությամբ կամ վորպես զգայուն մարդու հանգստի վրա: Դա պարզապես իմ արհեստն է, աղնիվ արդյունաբերության մի ճյուղը, վորն ինձ ապրուստ և տնային անկախություն է տալիս: Ինձ կասեն, վոր 700ռ. ստանալով, յես պարտավոր եմ ծառայել: Դուք գիտեք, վոր միայն Մոսկվայում կամ Պետերբուրգում կարելի է գրքի առևտուր անել, վորովհետև միայն այնտեղ են գտնվում ժողովրդատները, ցենզորները և գրավաճառները. յես ամեն բոլի պետք է հրաժարվեմ ամենաշահավետ առաջարկություններից միմիայն այն պատճառով, վոր մայրաքաղաքներից 2000 վերստ հեռավորության վրա յեմ գտնվում: Կառավարությունն ուզում է վորոշ կերպ փոխադրեցել իմ կորուստները, յես այդ 700ռ. ընդունում եմ վոչ վորպես աստիճանավորի ռոճիկ, այլ վորպես աքսորյալ կալանավորի որապահիկ»:

Բնական է, վոր ծառայության վերաբերմամբ այդպիսի հայացքներ ունենալով, նա Վորոնցովի մոտ յերկար մնալ չէր կարող: Յեվ 1824թ. սկզբից Վորոնցովի նամակներում Պուշկինի նկատմամբ ջղայնություն է զգացվում: Արդեն ապրիլի սկզբին Պուշկինի հեռացումը կանխորոշված էր: Հետագա դեպքերը միայն սրեցին դրությունը: Մայիսի վերջին Պուշկինն գործողեցին մորեխի դեմ պայքարելու, այդ գործողումը նա համարեց վիրավորանք, ընդունելով այն, վորպես դիտավորյալ վիրավորանք: Գործողումից վերադառնալով, նա հրաժարական ներկայացրեց: Միաժամանակ վոստիկանությունը ըռնել էր Պուշկինի մի նամակը, վորտեղ նա գրում էր: «Ձուտ աֆեյիզմի (այսինքն՝ աթեյիզմի) դասեր եմ առնում»: Այս նամակը վճռեց գործը: Ալեքսանդր կայսեր կարգադրությամբ Պուշկինն աքսորվում էր

Միխայլովսկոյե, իր ծնողներէ կալվածքը, քաղաքացիական և հոգևոր իշխանութեան հսկողութեան տակ: Անաստվածութեանը հավասարեցնելու եր պետական հանցագործութեան: Այս անգամ արդեն արքայը վոչնչով չէր սքողված: Պուշկինը փորձեց փախչել արտասահման (այդ բանում նրան ողնում էր Վյաչեսլավյան), բայց դրանից վոչինչ դուրս չեկավ: Ողեսայից նա մեկնեց հուլիսի 30-ին և վոչ մի տեղ կանգ չառնելով, ոգոստոսի 9-ին յեկավ Միխայլովսկոյե:

ՄԻԽԱՅԼՈՎՍԿՈՅԵ

(1824—1826)

Պուշկինի ընտանիքն այդ ժամանակ գտնվում էր Միխայլովսկոյեում: Հայրն իր վրա ընդունեց վորդուն հսկելու վստիկական պարտականութեանը: Դա առաջացրեց ընտանեկան ծանր ընդհարումներ, վորոնց հետեանքով հայրը մեկնեց:

Ընտանիքի մեկնելուց հետո Պուշկինի կյանքը խուլ գլուղում ընթանում էր հանգիստ, առանց առանձին դեպքերի: Պուշկինի ամբողջ ժամանցը կազմում էին գրոսանքները, հարևան Տրեգորսկի կալվածքն հաճախելը: Ինչպես է, վոր Միխայլովսկոյեում առանձնանալը ուժեղ ստեղծագործութեան և ուսումնասիրութեանը ժամանակ էր: Յեթե Պուշկինը դեռ ևս Քիշինկում տեսավ «լուսավորութեամբ դարին հավասար լինելու» անհրաժեշտութեանը, ապա այնուամենայնիվ հազիվ թե սխալ էր վորոնցովը, հայտարարելով, թե՝ «Նա պետք է յերկար կարգա և սովորի»: Միխայլովսկոյեում Պուշկինը, վերջապես, ազատ ժամանակ գտավ: Այն ինչ նրա սեփական գրական բախտը տանում էր դեպի իր բանաստեղծական ստեղծագործութեան ճիշտ իմաստավորման անհրաժեշտութեանը, վոր առանց թեորեալի զբաղմունքների հնարավոր չէր: Պուշկինը մեկնում էր հարավ դեռ ևս իրեն նշանակալից վոչ մի բանով ցույց չտված: Բայց արդեն «Ռուսլան և Լյուդմիլա»-յի յերևան գալը ժողովաբանութեամբ առաջ բերեց կատաղի բանավեճ մի կողմից «Вестник Европы» ամսագրի քննադատների, վորոնք խիստ կերպով հարձակվում էին հեղինակի վրա նրա թեթևամտութեան, կոպտութեան, կլասիկ հնութեան նկատմամբ ունեցած անակնածելի վերաբերմունքի համար, և մյուս կողմից յերիտասարդութեան միջև, վորը ջեր-

մորեն վողջունում էր պոեման: «Կովկասի գերին» արդեն միայն դրական կարծիքների հանդիպեց և հսկայական թվով նամանդութեաններ առաջացրեց:

Անհրաժեշտ է հաշիւ առնել, վոր Միխայլովսկոյեում Պուշկինի հասարակական-քաղաքական համոզմունքները խորը վերակառուցման յենթարկվեցին: Նրա հեղափոխական հայացքները կազմվեցին նրան շրջապատող Հարավային գաղտնի ընկերութեան անդամների անմիջական ազդեցութեան և Արևմուտքում շարունակ աճող հեղափոխական շարժման տպավորութեան տակ: Բայց արդեն Ողեսայում գաղտնի ընկերութեան ազդեցութեանը դադարեց: Յեվրոպայում հաղթանակեց ռեակցիան, և հեղափոխական շարժումները ճնշվեցին: Պուշկինի անձնական ճակատագիրն էլ նպաստում էր հիասթափմանն ու սկեսպտիցիզմին: Դեռ ևս Ողեսայում Պուշկինը քաղաքական հիասթափութեան նշաններ եր ցուցաբերում (տես, «Свободы сеятель пустынный» վոտանավորը): Միխայլովսկոյեում նա իրեն ավելի ևս զինաթափված էր զգում և ավելի քիչ էր հավատում հեղափոխական պայքարի հաջողութեանը:

Միխայլովսկոյե Պուշկինը բերեց «Յեզենի Ոնեգինի» յերկու գլուխը: Միխայլովսկոյեում ապրելու ընթացքում նա գրեց ևս չորս գլուխ: Այսպիսով «Յեվգենի Ոնեգինը» «Բորիս Գոդունովի» հետ միասին հանդիսանում են Պուշկինի գլխավոր ստեղծագործական աշխատանքը Միխայլովսկոյեում: Այդ տարիների ընթացքում վեպի պլանը խիստ փոխվեց: Փոխանակ ուսական հասարակութեան սատիրական պատկերի, վոր մասամբ տրված է առաջին գլխում, վեպն անցավ կալվածատիրական կյանքի կենցաղային ռեալիստական պատկերների նկարագրութեան:

Հենց Միխայլովսկոյեում ավարտվեց վերջին «հարավային պոեման», վոր սկսված էր Ողեսայում՝ «Գնչուները»։ Նրա մեջ Պուշկինն ամփոփում է քսանական թվականների առաջին կեսի իր տրամադրութեանները և դրանով բաժանվում նրանցից: «Յեվգենի Ոնեգինը» զարգանում էր բոլորովին նոր պլանով: Ընդհանրապես Միխայլովսկոյեում լեղած ժամանակը— հանրագումարների ժամանակ է. Պուշկինն այստեղ սկսեց գրել իր հիշողութեանները, վոր 1825թ. դեպքերից հետո վոչնչացվեցին: Այնտեղ նա պատրաստեց իր վոտանավորների առաջին ժողովածուն և տվեց իր վերիկայի տասը տարվա հանրագումարը:

Միխայլովսկոյեում գրած վերջին մեծ յերկը «Կոմս Նուլին» գվարձալի պոեմն է: Նա թվագրած է 13 դեկտեմբերի 1825թ.:

Հետևյալ որը Պետերբուրգում տեղի ունեցավ ապստամբու-
թյուն, վոր ճնշվեց Նիկոլայ I գործերով:

Պուշկինի վրա շատ ծանր անդրադարձավ դադտնի ընկե-
րությունների ջախջախումը, վոր տեղի ունեցավ ղրանից հետո:
Ձերբակալածների մեջ էյին Պուշկինի շատ բարեկամները. նրա
լիցեյական ընկերները՝ Պուշկինն ու Կյուխելբեկերը, յերկու
Ռասկինները (յերկուսն էլ, սակայն, շուտով ազատվեցին),
Բեստուժեկը, Ռիլեկը և շատ ուրիշները:

Պուշկինը, վոր հեռու մնաց դավադրությունից և դատա-
տանից, հուլյս ունեւր, վոր իր վիճակը կփոխվի: Բայց միաժա-
մանակ նա ուզում եր պահպանել գործողությունների և համոզ-
մունքների ազատություն: «Վճռականորեն՝ ասում եմ ձեզ, վոր
ինձ համար պատասխանատու չլինեք և չյերաշխարհեք»,—
գրում եր նա Ժուկովսկուն ղեկաբրիստների վերաբերմամբ սկզբ-
ված հետաքննության առթիվ: Տեսնելով, վոր իր գրության
մեջ փոփոխություն չկա, նա 1826թ. մարտի 3-ին գրում ե
Պետսյովին. «Թող ինձ թույլ տան թողնել անիճյալ Միխայլովս-
կոյին: Հարց ե. անմեղ եմ չես, թե վոչ. բայց յերկու դեպ-
քումն ել չես վաղուց պիտի Պետերբուրգում լինեյի: Ահա թե
ինչ ե նշանակում լինել հավատարիմ հպատակ. կմոռանան և
քվիթ»: Մի քանի որ հետո նա Ժուկովսկուն գրում ե պաշտոնա-
կան նամակ այն նպատակով, վորպեսզի նա ցույց տա այն ում
վոր հարկն ե. «Գուցե նորին մեծութունը կցանկանա փոխել
իմ վիճակը: Ինչպիսին ել վոր լինի իմ քաղաքական և կրոնա-
կան մտածելակերպը, յես այն պահում եմ ինձ համար և մտա-
դիր չեմ խելացնորությամբ հակառակելու ընդհանուրի կողմից
ընդունված կարգին ու անհրաժեշտությանը»: Այսպիսի արտա-
հայտություններով եր Պուշկինը պաշտանավորվում Նիկոլայ I-ի
կառավարության հետ: Նա ընդունում ե նրա հաղթանակը և
պարտավորություն վերցնում զենքը ցած դնել, բայց նախկին
մտածելակերպից չի հրաժարվում:

Այն ինչ ղեպքերը բոլորովին այնպես չեյին զարգանում,
ինչպես Պուշկինն իրեն պատկերացնում եր: Ժուկովսկին նրան
գրում եր. «Դու վոչ մի բանում խառնված չես—դա ձեռտ ե,
բայց գործողներից ամեն մեկի թղթերում քո վոտա-
նավորներն են գտնվում: Դա կառավարության հետ բարեկամա-
նալու վատ ձև ե»: Յեւ Նիկոլայի կառավարությունը, զիտե-
նալով, վոր Պուշկինը թշնամիների թվումն եր, միանգամից

չվորոշեց, թե նրան ինչ ձևով ղինաթափ անի՝ պատժելու, թե՞
ներման միջոցով:

Սեպտեմբերին Պուշկինը ֆելդշեգերով ուղարկվեց Մոսկվա
Նիկոլայ I-ի հետ տեսակցելու:

ԲՍԱՆԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐՋԸ

Դեկաբրիստների դատավճիռն ի կատար ածվեց 1826թ.
հուլիսի 13-ին: Հինգ մարդ բարձրացվեցին կախաղան, մնա-
ցածներն աքսորվեցին կամ աստիճանադրկվեցին և ղինվոր ու-
ղարկվեցին: Պուշկինը գրում եր Վյազմսկուն. «Կախվածները
կախված են, բայց 120 բարեկամների, յեղբայրների, ընկեր-
ների տաժանակիր աշխատանքը սոսկալի չե»: Պուշկինն իր նա-
մակներում զուսպ եր, լավ հիշելով, վոր իր աքսորի առիթն իր
անդուռ նամակի բացումն եր վստիկանության կողմից: Վյա-
զմսկին այնքան զուսպ չեր և գրում եր կնոջը. «Ինձ համար
Ռուսաստանն այժմ պղծված ե, արյունոտված. յես այնտեղ
խեղդվում եմ, անտանելի ե»: Կատարված մահապատժի, բարե-
կամների, յեղբայրների, ընկերների աքսորի միտքը Պուշկինից
չեր հեռանում: Չգալով ղեկաբրիստների հետ ունեցած կապը,
նա իր պարտքն եր համարում նրանցից չհրաժարվել և ամեն
կերպ ոժանդակել նրանց ազատվելուն: Այդպիսի տրամադրու-
թյամբ նա թողեց Միխայլովսկոյին: Այդ ժամանակ Մոսկվա-
յում թագադրության առթիվ հանգեսներ էյին տեղի ունենում:
Թագադրության առթիվ հրատարակված մանիֆեստը «վոդորմա-
ծություններով» չտարածվեց դատապարտված ղեկաբրիստների
վրա: Պուշկինը Մոսկվա յեկավ սեպտեմբերի 8-ին և նույն որն ել
ներկայացվեց Նիկոլայ I-ին: Այդ տեսակցության վոչ մի ման-
րամասնություն չի մնացել: Արդյունքներն հետևյալներն էյին.
Պուշկինը տեղափոխությունների ազատություն եր ստանում.
այնուհետև նրա յերկերը ներկայացվում էյին իրեն Նիկոլայ
I-ին՝ թույլատվության, իսկ միջնորդ նշանակվում եր Ժանդարմ-
ների շեֆ Բենկենդորֆը:

Սակայն հենց առաջին քայլերից Պուշկինը մի քանի հիաս-
թափություններ ապրեց: Սեպտեմբերին գործ ծագեց «Անդրե Շե-
նյե»-ից վոտանավորները ձեռագրերով տարածելու մասին, վո-
րոնք մեկնաբանվեցին վորպես վոտանավորներ ղեկտեմբերի 14-ի
մասին: Պուշկինն հարցաքննում և պահանջում էյին բացատ-

ըություն: Այդ գործը շարունակվեց 1828 թվին և անցնելով բոլոր ինստանցիաները մինչև սենատն ու Պետական խորհուրդը, վերջացավ 1828թ. հուլիսին՝ Պուշկինի վրա գաղտնի վոստիկանական հսկողություն սահմանելով և նրանից ստորագրություն առնելով, վոր մինչև ցենզուրայի քննելը նա իր գրվածքները ձեռագրով վոչ վորքի չպիտի հայտնի:

Պուշկինի վերաբերմամբ կառավարության վարած քաղաքականությունը թելադրվում էր նրան իր կողմը գրավելու և վորպես արքունական գաղափարների մունետիկ գործածելու ձգտումով: 1827թ. հուլիսի 12-ին Բենկենդորֆը գրում էր Նիկոլայ I-ին. «Պուշկինը ըստական մեծ դատարկապուրտ է, բայց չեթե հաջողվի նրա գրչին և նրա խոսակցություններին ուղղություն տալ, դրանով մենք անմիջական շահ կունենանք»: Բենկենդորֆը Պուշկինի համար Բուլգարինի դերն էր պատրաստում:

1827թ. առաջին կեսը Պուշկինն անցկացրեց Մոսկվայում, իսկ մայիսին իրավունք ստացավ Պետերբուրգ գնալու: Այստեղ նա ապրեց մինչև 1828թ. հոկտեմբեր ամիսը, վորից հետո յերկու ամսով վերադարձավ Մոսկվա:

Նորից սկսվեց քաղաքի անկանոն կյանքը: Աշխարհիկ ժամանցները, թղթախաղը, նոր հրապույրները Պուշկինին կանոնավոր աշխատանքից հեռ եյին պահում: Այդ տարիներին Պուշկինն արդեն մտածում էր ընտանեկան կյանք կառուցելու մասին: 1828թ. է վերաբերում Աննա Ուկնինայի, գեղարվեստների Ակադեմիայի նախագահի և դրական մեկենասի դաստեր հետ ամուսնանալու փորձը: Այդ փորձը խանգարվեց հենց իրեն Պուշկինի մեջքով:

Այդ տարիներին լույս տեսան «Գնչուները», «Ավազակ յեղբայրները», «Յեվդենի Ունեգինի» առաջին վեց գլուխը, վոր առանձին պրակներով լույս եյին տեսնում 1825թ. սկսած, «Կոմս Նուկինը»: Ամսագրերի գրական քննադատությունը համակրանքով էր դիմավորում Պուշկինի նոր յերկերը:

Այդ տարիներին Պուշկինը շարունակում էր գրել «Յեվդենի Ունեգինը», իսկ այդ ժամանակվա խոշոր յերկերից պիտի հիշատակել «Պետրոս Մեծի խափշիկը» անավարտ վեպը, գրած Վայլտեր Սկոտի ստիլով, և «Պոլտավա» պոեմը, վոր գրվեց կարճ ժամանակում՝ 1828թ. հոկտեմբերին: Յերկու գրվածքներումն էլ առաջադրվում է Պետրոսի թեման: Վեպում Պուշկինն ուղղում էր գծագրել Պետրոսի ռեֆորմատորական գործունեությունը և վոր-

պես հերոս ընտրեց իր նախնիք Հաննիբալին: «Պոլտավայում» նա շոշափում է Պետրոսի ռազմական պատմությունը: Թե մեկ և թե մյուս յերկում Պուշկինը, զիջելով գրական տրադիցիային, սյուժեն գարգացնում է սիրային պատմություն մտցնելու միջոցով: Հաննիբալի ամուսնությունը և Մարիա (Մատրյոնա) Կոչուբեյի սերը Մադեպայի հանդեպ: Յերկու դեպքումն էլ սիրային պատմությունը պատմական փաստերի վրա չեն հիմնված: Հաննիբալի պատմությունն ընդհանրապես հնարված է սկզբից մինչև վերջ, իսկ Մադեպայի և Մարիայի հարաբերությունը բոլորովին այնպես չի պատկերացված, ինչպես վոր այն յեղել է իրականության մեջ: Բայց սիրային տարրը զիջում էր տրադիցիային: Յեվ մեկ և մյուս դեպքում գլխավոր թեման Պետրոսի ժամանակվա պատմական դեպքերն են:

«Պոլտավան» լույս տեսավ 1829թ. մարտին: Քննադատությունն այն բոլորովին էլ այնպիսի հիացմունքով չընդունեց, ինչպես Պուշկինի նախկին պոեմները: Ծիշտ է Ն. Պուկոյի «Московский Телеграф»-ի եջերում քննվում էր վորպես Պուշկինի ամենակատարյալ ստեղծագործությունը, բայց «Сын отечества»-յում լույս տեսած կարծիքը խիստ զուսպ էր, իսկ «Вестник Европы»-յում Նադեժդինն հանդես յեկավ ծաղրով լի մի հոգևածով: Ավելին վաղ նպաստավոր ելին կարծիքները «Կոմս Նուկինի» մասին, վոր լույս տեսավ առանձին հրատարակությամբ: Պատմվածքն հայտարարվեց անբովանդակ և անբարոյական:

Յերը Պուշկինը գրում էր «Պոլտավան», սկսվեց մի նոր գործ, վոր Պուշկինին շատ տհաճություններ պատճառեց: Կառավարության ձեռքն հասավ «Գավրիլիադան», և սկսվեց այդ «անաստված պոեմի» հեղինակի վորոնումը: Սկսվեց հետաքննություն, և ոգոստոսին ու հոկտեմբերին Պուշկինին հարցաքննեցին: Այդ գործի առթիվ Պուշկինն իր տված գրավոր բացատրեցին: Այդ գործի առթիվ Պուշկինն իր տված գրավոր բացատրություններում հրաժարվեց հեղինակությունից և վերջի վերջո գրեց ինչ վոր նամակ ուղղակի Նիկոլայ I-ին, վոր մնացել է անհայտ:

1830թ. կեսերին հասարակական-քաղաքական դրությունը խիստ փոխվեց: Հուլիսին Ֆրանսիայում տեղի ունեցավ հեղափոխություն, վորը վերացրեց Բուրբոնների ֆեոդալական-կղերական ռեժիմը և իշխանությունն հանձնեց խոշոր բուրժուազիայի

ձեռքը: Այդ հեղափոխությունն արձագանքեց Յեվրոպայի շատ
յերկրներում:

Նիկոլայ I-ը յեվրոպական դեպքերից շատ վախեցավ և
պատրաստվում էր խառնվել հոգուտ Բուլբոնների տապալված
ռեժիմի: Դրան խանգարեց լեհական ապստամբությունը, վոր
պայթեց 1830թ. նոյեմբերի վերջին և առաջ բերեց յերկարատև
պատերազմ, վորը վերջացավ միայն 1831թ. օգոստոսի 21-ին:
Նիկոլայի զորքերի հաղթանակով:

Նույն 1830թ. խոշոր փոփոխություն տեղի ունեցավ Պուշ-
կինի անձնական կյանքում: Ապրիլին Պուշկինը առաջարկու-
թյուն արեց Նատալիա Նիկոլաևնա Գոնչարովային, և այս
առաջարկությունն ընդունվեց: Ծիշտ է, Գոնչարովայի հարա-
դատները Պուշկինից պահանջեցին պաշտոնական վկայական
ներկայացնել Բենիկենդորֆից, վոր ինքը վոստիկանական հրա-
կողովության տակ չի գտնվում, և հետո սկսվեց յերկար բանակ-
ցություններ նյութական ապահովության մասին: Այդ նպա-
տակով հայրը Պուշկինին տվեց իր Նիժեգորոդսկի կալվածքի մի
մասը՝ Կիստենևկա գյուղը, վոր Սերգեյ Նիկոլաևիչին պատկա-
նած Բուլբոն գյուղից հեռու չէր գտնվում: Նյութական գործերը
կարգի բերելու և սեփականությունն ընդունելու համար Պուշ-
կինը Մոսկվայից մեկնեց Բուլբոն 1830թ. սեպտեմբերի 1-ին:
Մեկնելուց առաջ նա ընդհարվեց Գոնչարովայի մոր հետ, և
ամուսնության հարցը նորից բաց մնաց:

1830 թ. ԱՇՈՒՆԸ ԲՈՒԴԻՆՈՑՈՒՄ

Աշունը Պուշկինի համար միշտ էլ առանձնապես լարված
ստեղծագործության ժամանակ էր: Բուլբոնոյի աշունը, վոր գու-
գադիպեց Պուշկինի նյարդային չափազանց լարված շրջանին,
աչքի յե ընկնում բացառիկ բեղմնավորությամբ: Այդ յերեք
ամսում գրած յերկերի ցուցակը միայն տալիս է նրա բացառիկ
ստեղծագործական աշխատանքի պատկերացումը: «Կասեմ քեզ
(վորպես գաղտնիք),—գրում էր Պլետնյովին Մոսկվա վերադառ-
նալուց հետո,—վոր Բուլբոնոյում յես գրում եյի այնպես, ինչ-
պես վաղուց արդեն չեյի գրել: Ահա թե ինչ էմ բերել այստեղ:
Ոնեգինի յերկու վերջին գլուխները, 8-րդն ու 9-րդը, տպագ-
րության համար լրովին պատրաստ, մի քանի դրամատիկական
պատկերներ կամ փոքրիկ վոդեբուդներ, այն է՝ «Փլատ

ասպետը», «Մոցարտն ու Սալյերին», «Նոնոլյք ժանտախտի պա-
հին» և «Դոն Ժուանը»: Բացի դրանից գրել էմ մոտ 30 մանր վոտա-
նավորներ: Սա դեռ բոլորը չե (խիստ գաղտնի, միայն քեզ
համար), յես գրել էմ արձակով հինգ պատմվածք...»: Պուշկինի
ցուցակը դեռ լրիվ չի. նա թվում է միայն տպագրության հա-
մար պատրաստ գործերը: Փաստորեն այդ ցուցակին պիտի
ավելացնել անավարտ «Դորոգիսին գյուղի պատմությունը», վոր
հղացումով կապված է «Բեկինի պատմվածքների» հետ, «Ոնե-
գինի» 10-րդ գլուխը, վոր այրվեց նույն Բուլբոնոյում, և մեծ
թվով հոգվածներ և դիտողություններ «Литературная газета»-ի
համար, վորոնց թվում մի մեծ հոդված, վոր մնացել է սևագիր և հան-
դիսանում է պատասխան վերջին տարիների իր քննադատներին:

Նման արտադրողականությունը կարելի է բացատրել մի-
այն նրանով, վոր Բուլբոնոյում Պուշկինը վերանայեց իր հին
մտահղացումները և վերջնականապես մշակեց նախկին տարի-
ների ուրվագծերը (ըստ յերևույթին, մանավանդ 1828 և 1829
թ. թ.): Այսպիսով, Բուլբոնոյի աշխատանքը հանրագումարային
էր, վոր ավարտում էր շատ տարիների աշխատանքները:

Բուլբոնյան յերկերի մյուս ցիկլը, վոր նորոգություն էր
Պուշկինի գրական սիստեմում, հանդիսանում են «Բեկինի
պատմվածքները»: Մինչև 1830 թ. Պուշկինն արձակին քիչ
էր դիմում, իսկ այստեղ նա միանգամից տվեց հինգ պատ-
մվածք, վորպես նախաբան տալով յերևակայական պատմող Իվան
Պետրովիչ Բեկինի ֆիկտիվ կենսագրությունը, վորը մի համեստ
կալվածատեր էր և պարզասրտորեն գրել էր առել իր լսած՝ ուշադրու-
թյան արժանի պատմվածքները: Պուշկինի այդ պատմվածքները
աչքի են ընկնում ռոմանտիզմի հետքերի կատարյալ բացա-
կալությամբ:

Բուլբոնոյում Պուշկինն ավարտեց «Յեվգենի Ոնեգինը»:
Յերկի յերկարատև ստեղծման ընթացքում այդ վեպի բնույթն
ու պլանը խիստ փոփոխվում էր: Դեռ ևս վեցերորդ գլուխն
ավարտելով Պուշկինը վեպի շարունակության պլանը բոլորովին
այլ կերպ էր պատկերացնում, քան այն իրականացվեց:

Բուլբոնյան աշնան լիրիքական վոտանավորները ներդաշ-
նակում են Պուշկինի ընդհանուր տրամադրությանը: Նրանք
նույնպես հանրագումարային ընույթ են կրում, կարծես թե
ամփոփում են վերջին տարիների նրա գրական աշխատանքի
արդյունքները: Նրանց մեջ արտացոլվեցին ֆրանսիական,

անգլիական, իտալական գրականության ուսումնասիրությունը: Յերևում է, թե վերջին տարիներում Պուշկինը վորքան շատ է կարդացել և ուսումնասիրել: Բայց այդ ուսումնասիրությունը չէր տանում դեպի այն նմանողությունը, վոր մենք գտնում ենք նրա վաղ յերկերում:

Բուրգինյոյում ապրելը նաև մի արդյունք ունեցավ, վոր կարեւոր է Պուշկինի հետագա կենսագրության համար: Այստեղ նա համոզվեց, վոր կալվածքը քայքայված է և լքված: Նա տեսավ, վոր իր ապագան կալվածքի հետ չի կապված: Նրան չէր հաջողվի դառնալ կալվածատեր, ասենք նա այդ բանի համար կոչված էլ չէր: Բուրգինոն յեկամուտ տալ չէր կարող: Պուշկինի ապագան այն էր, վոր նա «գրագետ էր և բանաստեղծ»: Բուրգինոն իր համար ստեղծագործության վայր էր և վոչ թե կալվածատիրական հոգսերի:

Բացի գեղարվեստական յերկերից Պուշկինը Բուրգինյոյում շատ քննադատական և հրապարակախոսական հոգւածներ է գրում, վորոնք նույնպես անցածի ամփոփման բնույթ եյին կրում: Իր հակառակորդներին պատասխանելով, Պուշկինը տվեց իր սեփական ստեղծագործության տեսությունը:

ՅՅՐԵՍՈՒՆԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

Մոսկվա վերադառնալուց հետո սկսվեցին հարսանիքի պատրաստությունները, վորը տեղի ունեցավ Մոսկվայում 1831 թ. փետրվարի 18-ին: Կնոջ ծնողների հետ միասին անցկացրած կյանքը մշտական ընդհարումների առիթներ է տալիս, և Պուշկինն շտապում է նրանցից բաժանվել: Մայիսին նա տեղափոխվեց Յարսկոյե Սելո, վորտեղ անցկացրեց ամառը: Խոչերայի հետևանքով, վոր այդ ժամանակ տարածված էր Պետերբուրգում, Պուշկինը մնում է այնտեղ և տեղափոխվում է Պետերբուրգ միայն հոկտեմբերին՝ խոլերան վերջանալուց հետո: Այդ ժամանակվանից Պուշկինն իր ընտանիքով հաստատվում է Պետերբուրգում:

Միաժամանակ Պուշկինը նշանակվում է ծառայության արտաքին գործոց կոլլեգիայում և գրանով իսկ Պետերբուրգում նրա մնալը դառնում է պարտադիր:

1831 թ. Յարսկոյե Սելոյում նա մտածում է գրելու Ֆրանսիական հեղափոխության պատմությունը և սկսում է

ուսումնասիրել Ֆրանսիական պատմաբաններին: Այդ ստիպում է նրան ուսումնասիրել յեվրոպական միջնագրեր:

Այն ինչ նրա գրական գործերը բոլորովին ել փայլուն չէին: 1831 թ. սկզբին լույս տեսած «Բորիս Գոդունովն» հաջողություն չունեցավ: Այս շրջանի ամենանշանակալից գրական յերկերից պետք է հիշել նրա չափածո հեքյաթները, վոր նա գրում է առաջուց սկսած ողեսական հեքյաթային դրամա «Հա վերժահարսի» վրա աշխատելուն զուգընթաց:

Պուշկինի հեքյաթները հանդիսանում են նրա յերկերի մի առանձին տեսակը, վորոշ չափով կապված «Արևմտյան սլավոնների յերգերի» հետ, վորոնք վերաբերում են նույն շրջանին: Պուշկինի հեքյաթներն իրենց առաջ խնդիր չէին դնում բուն ողեսական ժողովրդական հեքյաթների մշակումը: Ողեսական հեքյաթի վոճը պահպանելով, Պուշկինն ազատորեն դիմում էր արտասահմանյան աղբյուրներին, ըստ յերևույթին, ընդունելով, վոր հեքյաթը միջազգային է:

Պուշկինին գրավում էր ժողովրդական ստեղծագործության (Փոլկլորի) պարզ ու հասարակ վոճը, և վոչ թե նրա հարազատությունը: Ի միջի այլոց, հետաքրքիր է, վոր նա միաժամանակ զբաղվում էր նաև ժողովրդական յերգեր հավաքելով:

1832 թ. Պուշկինն ավագակաղնվականի թեմայով սկսեց մի նոր վեպ գրել—«Դուբրովսկի»— մի դատական գործի նյութերի հիման վրա, վորի մեջ մի հարուստ կալվածատեր մի չքավոր կալվածատիրոջից անորինաբար խլում է նրա կալվածքը: Այն ժամանակ, յերբ նա աշխատում էր Դուբրովսկու վերջին եջերի վրա, նրա մեջ արդեն նախապատրաստվում էր մի նոր վեպի հղացում: Կանգ առնելով Պուշկինի մոտ ծառայող աղնվական Շվանվիչի պատմական ֆիգուրայի վրա, նա միտք հղացավ գրելու մի վեպ, առնված Պուշկինի ապստամբության պատմությունից: Հետաքրքրությունը դեպի գյուղացիական «բուհտը» Պուշկինի մեջ ծագեց 1830 թ., յերբ նա ալանատես էր խոլերային խռովություններին: Դրանք նրա վրա առանձին ապավորություն թողին: Բայց գուցե նրա ուշադրությունն ավելի մեծ չափով գրավեցին Նովգորոդի արակչեկյան զինվորական բնակավայրերում (военные поселения) տեղի ունեցած խռովությունները, վորոնց ժամանակ կոտորվեցին սպաներ: 1831 թ. հոկտիսին կատարված այդ խռովություններին մասնակցեցին հարևան գյուղերի գյուղացիները: Գյուղացիական ապս-

տամբությունների պատկերները և խորհրդածությունները ուսու-
կարվածատեր ազնվականության ճակատագրի մասին, պատմա-
կան անալոգիաների կարգով՝ Պուշկինին մոտվի փոխադրեցին-
1773—1775 թ.թ. պուգաչովյան շարժման դարաշրջանը, վորի
հիշատակը դեռ ևս կենդանի չեր։ Հենց այստեղ ել նա գտավ իր
հերոս-ազնվականին, վոր անցել եր ազնվականության թշնա-
միների կողմը։

Թեմայի ընտրությունը բերեց Պուշկինին դարաշրջանի
լուրջ ուսումնասիրության անհրաժեշտությանը. և արդեն
1833 թ. փետրվարին նա դիմեց զինվորական միխստեր Չերնի-
շևին, խնդրելով թույլ տալ իրեն ոգտվելու Պուգաչովի մասին
յեղած արխիվային նյութերից, պատճառաբանելով, թե մտադիր
ե գրել Սուվորովի պատմությունը, վոր մասնակցում եր Պու-
գաչևի ապստամբության ճնշելուն։ Ըստ յերևույթին, արդեն
առաջին քայլերից Պուշկինի մեջ միտք հղացավ, վեպից բացի, գրել
նաև Պուգաչևի շարժման պատմական հետազոտությունը։ Նա
ձեռնարկեց «Պուգաչևի պատմությունը», վորը մայիսին բավա-
կանին առաջ եր գնացել։ Հուլիսին նա վորոշեց մեկնել պուգա-
չևչինայի տեղը և չորս ամսով արձակուրդ խնդրեց աշխատելու
համար «վեպի վրա, վորի գործողության մեծ մասը կատարվում
ե Որենբուրգում և Կազանում»։ Ոգոստոսի կիսին Պուշկինը
Մոսկվայով մեկնեց Կազան, Որենբուրգ և Ուրալսկ։ Կազանում
և Ուրալսկում նա պուգաչևչինայի վերաբերյալ ուժեղ թափով
նյութ եր հավաքում, զիմելով տեղացի ծերերին՝ ապստամբու-
թյան վկաներին։ Ուրալ կատարած ուղևորությունից Պուշկինը
վերադարձավ Բոլդինո, վորտեղ անցկացրեց ամբողջ հոկտեմ-
բերը և նոյեմբերի կեսը։ Բոլդինոյան այդ յերկրորդ աշունն ար-
դյունավետ եր, թեև վոչ այնքան բեղմնավոր, ինչպես վոր
1830 թ. աշունը։ Այստեղ Պուշկինը վոչ միայն ավարտեց «Պու-
գաչևի պատմությունը» այլ և գրեց «Պղնձյա հեծյալը», «Ձկնոր-
սի և ձկան հեքյաթը», «Անջելոն», «Մեռյալ արքայադստեր հեք-
յաթը», շատ վոտանավորներ և յերկու թարգմանություն-
Միցկևիչից։

Մինչ այդ Պուշկինի անձնական կյանքում նոր փոփո-
խություններ կատարվեցին։ Ահա թե ինչպես ե գրանցել այդ
իր զրազրում 1834 թ. հունվարի 1-ը թվականով. «Յերրորդ օրն
ինձ շնորհեցին կամեր-յունկերի կոչում (վոր իմ տարիքի հա-
մար բավական անվայելուչ ե)։ Բայց արքունիքն ուզում ե, վոր

Նատալիա Նիկոլաևնան պարի Անիչկովում»։ Կամեր-յունկերը—
ստորին պալատական կոչումը—խակապես իրենց պալատական
կարյերան սկսող յերիտասարդների սեփականությունն եր։
Պուշկինն այդ ընդունեց վորպես վիրավորանք, ըստ վորում իր
պալատական նշանակումը՝ վոչ առանց հիմքի՝ համարեց ար-
դյունք կնոջ հաջողությունների, վորին ցանկանում եյին գրավել
պալատական պարահանդեսների Անիչկովյան պալատում։ Իր
անբավականությունը Պուշկինն արտահայտում եր բավական
բարձրաձայն, վորի հետևանքով վատացավ նրա անձնական
հարաբերությունը Նիկոլա Լ-ի հետ։ Այդ հարաբերություններն
առանձնապես սրվեցին հունիսին, յերբ Պուշկինի իր կնոջը գրած
նամակներից մեկը փոստում բռնվել և հանձնվել եր Նիկոլայ Լ-ին,
վորը Պուշկինի նամակում իր կամեր-յունկերության մասին հա-
մեմատաբար խիստ կարծիքի առթիվ, անբավականություն եր
արտահայտել։ Պուշկինը կատարվածից խիստ վրդովվել եր և հրա-
ժարական ներկայացրեց։ Նրան հասկացրին, վոր հրաժարականը
միաժամանակ շնորհագրկումն կլինի. մասնավորապես նրանից
խվում եր արխիվներում աշխատելու իրավունքը։ Հաշտեցնողի
դերով գործին միջամտեց Ժուկովսկին, վորը Պուշկինին ստիպեց
հետ վերցնելու իր հրաժարականը և մի կերպ գործին վերջ տվեց։
Սեպտեմբերին Պուշկինը նորից մեկնեց Բոլդինո, վորտեղ մնաց
մոտ մի ամիս։ Այս անգամ Բոլդինոյում նրա մնալը քիչ եր
արդյունավետ. նա այնտեղից բերեց միայն «Վոսկե աքլորի
հեքյաթը», վորի մեջ արտացոլվեց ցարի հետ ունեցած իր
գոփության այս եպիզոդը։

Պետերբուրգ վերադառնալուց հետո Պուշկինի առաջ ծա-
ռացավ իր հետագա նյութական դրության հարցը։ Գրական
փոքր արտադրողականությունը գրական փոքր ել յեկամուտներ
եր խոստանում։ Միայն վերահրատարակությունները Պուշկինին
չեցին ապահովում։ Արքունիքում գտնվելը գրական աշխատանքի
համար անբարենպաստ պայմաններ եր ստեղծում։ Ընտանիքը
մեծացավ։ Այդ ժամանակներում ծնվեց Պուշկինի դուստր Մա-
րիան (1832), վորդի Ալեքսանդրը (հուլիս 1833)։ Հետագայում
ծնվեցին և մի վորդի Գրիգորին (մայիս 1835) և դուստր Նա-
տալիան (մայիս 1836)։ Կինը ծնողների մոտից վերադարձավ իր
յերկու քույրերի հետ միասին, վորոնք բնակվեցին Պուշկինի
ընտանիքի հետ միասին։ Այդպիսի մեծ ընտանիք պահելու և
այն ել աշխարհիկ լացն կյանք վարելու հնարավորություն

տալու համար Պուշկինը դիմեց փոխառություններին, թանգազին-իրեր գրավ դնելու և այլն: Վերջապես 1835 թ. հուլիսին Պուշ-կինը վճռեց խնդրել չորս տարով արձակուրդ իր գործերը կարգի-գցելու համար: Արձակուրդը նորից մերժեցին: Պուշկինը վորո-շեց լծի տակ մտնել: Այդ ժամանակ նրա պարտքը մոտ 60,000 ռ. եր: Պուշկինը խնդրեց տալ իրեն կանխավճար ի հաշիվ ուճիկի՝ 30.000 ռ.: Արդեն առաջ նա պետությանը պարտք եր 20,000 ռ., վոր ծախսված եր «Պուզաչևի բունտի պատմության» (Նիկոլայի կարգադրությամբ «Պուզաչևի պատմությունն» այդպես եր վե-րանվանված) տպագրության վրա: Այդ 30.000 ռ. նրան տվին և դրանով նա վերջնականապես, ազատվելու առանց վորևե հոյսի, կապվեց պալատական Պետերբուրգին: Մինչդեռ նրա քաղաքական համոզմունքները փոխվեցին, ինքնակալության հետ աշխատակ-ցելու գաղափարից հեռանալու ուղղությամբ: Նիկոլայ I-ի ռեակցի-ոն քաղաքականությունը բավականաչափ պարզվեց, վորպեսզի Պուշկինը հրաժարվեր «նոր Պետրոսի» մասին ունեցած իր մտքից: Նա անցնում ե քաղաքական ոպողիցիայի շարքերը, բայց առանց աստատուն ծրագրի, առանց հաստատուն պատկերացումն ունե-նալու ալն միջավայրի մասին, վորտեղ նա դաշնակիցներ կգտնի: Կատարվում ե Պուշկինի աստիճանական մեկուսացումը: Պալա-տական բյուրոկրատիայի շրջապատում նա բավականաչափ միայ-նակ եր: Նա շրջապատված եր ուժեղ հակառակորդներով:

1835 թ. վերջին Պուշկինն իրավունք ստացավ հրատարա-կելու «Современник» անունով լեռամսյա ժուռնալի տիպի (տարեկան չորս պրակ) պարբերական ժողովածու: 1836 թ. ապրիլին լույս տեսավ «Современник»-ի առաջին համարը: Մոտիկ աշխատակիցների թվում ելին Վլադիմիրին, Ոդոևսկին և ուրիշները, իսկ առաջին համարներում ամենամոտ մասնակցու-թյան հրավիրվեց Գոգոլը: Սակայն Գոգոլի խիստ հոգվածներն սպառնում ելին սրել «Современник»-ի հարբերությունը «Библиотека для чтения» առևտրական հիմունքներով հրատա-րակվող ժուռնալի հետ, վոր հրատարակում եր Սմիրդինը: Պուշ-կինն շտապեց սահմանափակել Գոգոլի լրագրությունները և ժուռնալը վարելու գործն իր ձեռքն առավ: Տարվա վերջին նա յերազում եր ժուռնալի կողմը գրավել յերիտասարդ քննադատ Բեկինսկուն: Գրական տեսակետից ժուռնալը գլխավորապես պահվում եր իրեն Պուշկինի յերկերով: Պուշկինն այստեղ տպագրեց վերջին տարիներին իր ամենախոշոր գործը «Կապի-

տանի աղջիկը» վեպը: Հենց այստեղ տպագրվեցին «Ճանապար-հորդություն դեպի Արգրում»-ը, «Ժլատ ասպետը» և մի շարք վոտանավորներ: Ժուռնալը քաղաքական բաժին չունեի, բայց Պուշկինն այդ բացն աշխատում եր ծածկել Ա. Տուրգենևի փա-րիզյան նամակներով, վորոնց մեջ հաղորդվում եր Փարիզի հասարակական կյանքի քրոնիկան: Բացի դրանից, ժուռնալը մեծ տեղ եր տալիս գիտական աշխատություններին, ճանապար-հորդություններին, մեմուարներին և այլն: Ժուռնալն ստիպված ելին հրատարակել ամենադաժան ցենզուրային պայմաններում: Հողված հողվածի հետևից արգելվում ելին, մյուսները լենթարկ-վում ելին առանձին կտորների մասնակի արգելումների: Ըն-թեցողների մեջ ժուռնալն հաջողություն չունեի: Պուշկինն ամեն կերպ հոգ եր տանում բարձրացնելու ժուռնալի նկատ-մամբ յեղած հետաքրքրությունը, շոշափելով ընթերցողների իր ընդարձակ շրջանը:

Պուշկինի մահը վրա հասավ ծրագրի և խմբագրության կազմի վերակառուցման փորձերի շրջանում:

Պուշկինի մենամարտի անմիջական առիթը, վորի ժամա-նակ նա մահացու վերք ստացավ, յերիտասարդ Ֆրանսիացի Դանտեսի կողմից Պուշկինի կնոջը հետապնդելու շուրջն լեղած բամբասանքներն ելին: Դանտեսը հուլիսյան հեղափոխությու-նից հետո Ֆրանսիայից հեռացած միապետական յերիտասարդ-ներից եր: 1834 թ. հունվարին նա ընդունվեց ուսական զին-վորական ծառայության: Նրա կարյերային նպաստեց նրա ծա-նոթությունն ու հետագա մերձեցումը Ռուսաստանի հոլանդական դեսպան բարոն Հեկկերենի հետ: 1836 թ. սկզբին բարոն Հեկ-կերենը Դանտեսին վորդեգրեց: Դանտեսի կողմից Պուշկինի կնոջ հետապնդումն սկսվեց 1835 թ.: Նատալիա Նիկոլևնան, վոր ընդհանրապես զգայուն եր դեպի աշխարհիկ հաջողությունները, չեր մերժում հետաքրքիր յերիտասարդ Ֆրանսիացու իրենով հետաքրքրվելու փորձերը: Տեսակցությունները կատարվում ելին աշխարհիկ շրջապատում, վոր դեպի Պուշկինն անբարյա-ցակամ վերաբերմունք ուներ և չարախնդությամբ հետևում եր Դանտեսի և Պուշկինայի հարաբերությունների զարգացմանը: Ստեղծված դրությանը Պուշկինը ջղախոտ վերաբերմունք եր ցույց տալիս: 1836 թ. նոյեմբերի սկզբին անստորագիր նա-մակների ձևով տարածվեց մի պասկվիլ, վորի մեջ ծաղրական արտահայտություններով վորոշակի ակնարկվում եր կնոջ դա-

վաճանությունը: Պասկվիլը տարածելու մեջ Պուշկինը կասկածեց Հեկկերենին, և Դանտեսին մենամարտի հրավիրեց: Մենամարտի առաջն առավ ժողովակու միջամտությունը: Բայց Նատալիա Նիկոլաևնայի նկատմամբ Դանտեսն իր հետևումները չդադարեցրեց: Պուշկինը շուտով իմացավ Նատալիա Նիկոլաևնայի և Դանտեսի տեսակցության մասին: Այս անգամ Պուշկինը մարտահրավերն ուղարկեց իրեն Հեկկերենին: Նրա փոխարեն հրավերն ընդունեց Դանտեսը, և մենամարտը տեղի ունեցավ հունվարի 27-ին Չլորնալա գետակի ափին, Կոմենդանտսկի աճառանոցի մոտ: Դանտեսի գնդակով Պուշկինը մահացու վիրավորվեց: Յերբ նրան տուն բերին և բժշկների կանչեցին, նրանք միայն կարող ելին արձանագրել վիրավորի անհուսալի դրությունը:

Մեռնող Պուշկինի անկողնու մոտ անընդհատ հերթապահություն ելին անում նրա մոտիկ բարեկամները՝ ժողովակին, Վյադեմսկին, Ալեքսանդր Տուրգենևը, բժիշկ Դալը (հայտնի գրող) և ուրիշները: Պուշկինի վիրավորվելու լուրն արագորեն տարածվեց քաղաքում, հետևյալ որը նրա ապրած տան մոտ սկսեց հավաքվել ամբոխը: Ծանոթներն ու անծանոթները մըտնում ելին Պուշկինի բնակարանն իմանալու նրա առողջության վիճակի մասին: Հունվարի 28-ի ամբողջ որը Պուշկինն անցկացրեց տանջանքներով: Այնուամենայնիվ նա ուժ ունեցավ մի քանի կարգադրություններ անելու համար: Հետևյալ որը Պուշկինն սկսեց գիտակցությունը կորցնել: Հունվարի 29-ին (նոր տոմարով փետրվարի 10-ին) 2 ժ. 45 րոպեյին նա մեռավ:

Վստիկանությունը միջոցներ ձեռք առավ կանխելու Պուշկինի մահվան առթիվ սպասվող մասնիՖեստացիաները: Յեվ իսկապես, Պուշկինի մահը առաջ բերեց վրդովմունք, վոր քաղաքական անբավականության բռնկման ձև ստացավ: Այդ քաղաքական տրամադրությունն արտահայտեց Լերմոնտովը «Պուշկինի մահվան առթիվ» վոտանավորով (վոր տարածվեց ձեռագրով): Փետրվարի 5-ին Պուշկինին տեղափոխեցին Միխայլովսկոյե գյուղը և թաղեցին Սվյատագորսկի վանքի մոտ: Պուշկինի մարմինն ուղեկցում եր նրա բարեկամ Ալեքսանդր Տուրգենևը:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՐ ԱՇԽԱՏՈՒՄ ՊՈԻՇԿԻՆԸ

Իր դիտողություններից մեկում Պուշկինն այն միտքն է հայտնում, վոր պոեզիայով զբաղվելը թեթևամտություն է դառնում, «յերբ տաղանդը խորշում է աշխատանքից»: Պուշկինը վոչ միայն չեթ խորշում աշխատանքից, այլ համարում եր այն ներշնչումից անբաժան: Պուշկինը ներշնչմանը հակադրում է հիացմունքը (восторг), վալրկենականավյունը (наитие), վորը բացասում է հանգստությունն ու աշխատանքը: «Հիացմունքը—դիտում է Պուշկինը—չի նախատեսում խելքի ուժ»,—սրանով Պուշկինն ընդունում է բանականության մասնակցությունը («խելքի ուժ») հոգեկան ուժերի այն վերելքում, վորը ներշնչում (вдохновение) է կոչվում: Բանականության գործունեյությունից անբաժան ներշնչումն է ստեղծում դեղարվեստական յերկի հանճարեղ պլանը: Դանտեսի «Դոկիսքի» միասնական պլանը,—ասում է Պուշկինը —արդեն բարձր հանճարի պտուղ ե»:

Պուշկինի ստեղծագործությունն պրոցեսում պլանը, ծրագիրը մեծ դեր ելին խաղում: Հաճախ մի ամբողջ վոտանավորի, առանձին տների, գլուխների հիմնական միտքը նախապես նշում եր արձակ, թուրքիկ ակնարկներով, վորոնք ըստ Աննենկովի «հաշված աստիճանների փոխարեն ելին ծառայում». նրանցով եր «բարձրանում պոետի վոգեշնչումը»: Այսպես՝ սեպտեմբրյան մեջ Տատյանայի նամակն Ունգերինն նախազգած է հետևյալ պլանով*):

«[Յես վոչ վոք չունեմ...] [Յես արդեն չգիտեմ ձեզ]: Յես գիտեմ, վոր դուք արհամարհում եք... յես լերկար ուզում եյի

*) Փակագծերում նշանակվածները ջնջված են Պ—նի ձեռագրում:

լուել, և կարծում եյի վոր ամեն ինչ կտեսնեմ... Յես վոչինչ
չեմ ուզում—ուզում եմ տեսնել ձեզ,—յես վոչ վոք չունեմ,
յեկեք... Դուք պետք է և այն լինեք, և այն. թե չե—աստված
խաբել է ինձ: [Ինչո՞ւ յես տեսա ձեզ, սակայն այժմ արդեն ուշ
է: Յերբ...] Յես վերստին չեմ կարողում նամակս, և նամակս
ստորագրություն չունի, գուշակեցեք, հիվ ե...»

Այս սակավաթիվ նշանածողերը դնելով, Պուշկինը գրում է
վոտանավորով Տառյանայի նամակը:

Сначала я молчать хотела,
Поверьте: моего стыда
Вы не узнали б никогда,
Когда б надежду я имела,
Хоть редко, хоть в неделю раз
В деревне нашей видать вас...

.....

Зачем вы посетили нас?

.....

Кончаю! Страшно перечесть...

(Յես ուզում եյի լուել սկզբում,
Յեվ հավատացեք—իմ ամոթանքը
Դուք յերբեք, յերբեք չեյեք իմանա,
Թե յերբնիցե հույս ունենայի—
Թեկուզ շաբաթը միայն մեկ անգամ
Մեր գյուղում մեկ-մեկ ձեզ հանդիպեյի...
.....
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ դուք մեզ այցելեցիք.
.....

Վերջացրի. սոսկում եմ կաբդալ նորից...*)

Նամակը չի շեղվում արձակով գրված պլանից, սակայն
վերջինիս «չոր ցուցումները զարգանում են մի շարք բանաս-
տեղծական պատկերներում» (Աննենկով):

Ապշեցուցիչ է Պուշկինի պլանների և ծրագրերի լակո-
նիզմը (հակիրճութունը): Սակավ բառերում, սեղմ ու ժլատ
ֆրազներում Պուշկինը գետեղում է պատկերների, եպիգրոֆների,
գրամատիկական գրույթների մի ամբողջ շարք:

Պուշկինը մեծ նշանակութուն էր տալիս գեղարվեստական

*) Թարգմ. Մ. Դ.-ի:

յերկերի պլանին: Պուշկինի սյուժետային պրոդան նրանից
առանձին հոգատարություն էր պահանջում պլանների մշակման
գործում: Պետք էր խիստ կերպով կշռել ու մտածել բոլոր գոր-
ծող անձերի գրությունը, դեպքերի կապակցությունը, նախագը-
ծել պատմվածքի ընթացքը և այլն: Նախնական ուրվագծե-
րում, պլաններում ու ծրագրերում, Պուշկինն ուշադրությամբ
մտմտում է ու կշռադատում բոլոր ուղիներն ու զարտուղիները,
վորով անցնելու և գործելու յեն նրա հերոսները և յերկրորդա-
կան դեմքերը: Մեկ պլանում ընդունած այս կամ այն գրու-
թյունը մերժում է մյուսում, սյուժեն փոխվում է և՛ հիմնա-
կան գծում և՛ մանրամասնությունների մեջ: Պլանը մշակելիս՝
Պուշկինի տատանումների ու մտմտումների որինակ կարող են
ծառայել «Կապիտանի աղջկա» սկզբնական ծրագրի յերկու
հատվածները:

I. «Բաշարինին հայրը բերեց Պետերբուրգ և գրել տվեց
գլխարդիս, չարության պատճառով կայազոր (գարնիզոն) ուղարկե-
վեց. ներվեց Պուգաչովի կողմից՝ բերդը գրավելիս, նշանակվեց
կապիտան և առանձին խմբով (պարտիա) Միմերիսկ ուղարկե-
վեց, Պուգաչովի գնդապետներից մեկի հրամանատարության
ներքո: Նա փրկվում է իր հորը, վորը նրան չի ճանաչում: Ներ-
կայանում է Միխեյլսոնին, վորն ընդունում է նրան իր մոտ...
Ծերունի պարետն իր աղջկանն ուղարկում է մոտակա
բերդը և այլն...»

II. «Բաշարինը ճանապարհին, բուք ժամանակ, աղատում
է Բաշկիրցուն: Բաշկիրցին փրկվում է նրան, բերդը գրավելիս,
Պուգաչովը խնայում է նրան, ասելով Բաշկիրցուն. «Դու քո
գլխով պատասխանատու յես նրա համար».

Բաշկիրցին սպանվում է, և այլն»:

Ծրագրում Բաշարին կոչվող հերոսը պատմվածքի սեպերի
ուրվագծերից մեկում կոչվում է Բուլանին, իսկ վերջնական
խմբագրության ժամանակ—Գրինյով: Ծրագրերի և պատմվածքի
համեմատությունը ցույց է տալիս, վոր Պուշկինը շատ է փո-
խել իր սկզբնական մտահղացումը: Պատմվածքում Գրինյովին
հայրը վոչ թե գլխարդիս, այլ Որենբուրգի կայազորն է ուղար-
կում: Նրան այնտեղ է բերում վոչ թե հայրն, այլ ուղեկցում է
Սավելիչը և այլն: Պատմվածքի սյուժեն կառուցված է Գրինյո-
վի փրկության վրա՝ Պուգաչովի կողմից՝ բուք ժամանակ,
մինչդեռ ծրագրում այլ սխտուացիա յեր գծված. Բաշարին—

Գրինյովը փրկում է Բաշկիրցուն, վորն իր հերթին փրկում է որան՝ Պուզաշովի կողմից բերդը զրավելուց հետո:

Ծրագրերի ու պլանների մշակմանը հարում է նաև եպիգրաֆների (բնաբան) ընտրությունը, վոր Պուշկինը նշանակում է մինչև իր յերկերը գրելը:

Ըստ յերևութին եպիգրաֆները Պուշկինի համար նույնպես վորոշ նշանաձողեր էյին հանդիսանում: Պուշկինի թղթերի մեջ մնացել է մի թերթ «Պետրոս Մեծի խափշիկի» համար ընտրված եպիգրաֆներով: «Կրակոցի» («Բեկինի պատմվածքները») եպիգրաֆն ընտրված էր «Յեպգենի մինգիրնից» — «Теперь сходитесь»... Տպագրության ընթացքում Պուշկինն այս եպիգրաֆը փոխեց, վերցնելով Բարատինսկուց — «Стрелялись мы» — սակայն շարունակում էր վորոնել ու մտածել... «Կրակոցը» («Выстрел») տպագրվեց յերկու եպիգրաֆով՝ Բարատինսկուց և Բեսսուլսկից վերցրած — «Я поклялся застрелить его по праву дуэли» և այլն:

Պուշկինի արձակի սևագրությունները ծածկված են ուղղումներով: Սեդմելու ձգտումն ստիպում էր Պուշկինին կրճատել յերկար տեղերը, հանել ամբողջ եպիգրոդներ, ջնջել ու փոփոխել առանձին բառեր ու դարձվածքներ, վորպեսզի ավելի ճշգրիտ ու արտահայտիչ լինի:

Պուշկինի վոճալին աշխատանքի որինակ կարող է ծառայել «Պետրոս Մեծի խափշիկի» վերջին գլխի սևագրության մի հատված (տողերը դասավորված են ինչպես Պ-նի ձեռագրում, սովորական փակագծում գնում ենք՝ տողի վերևը Պուշկինի գրածներն, իսկ ուղղանկյուն փակագծերում՝ Պ-նի կողմից ջնջվածը):

[тке]

[(тесной)] [(комнатке)], [(скр)]

[В] [нижем жилье дома] В доме Гавр

[Аф] из сеней направо [под] [лестницею] находилась
(с одним окошечком)

тесная каморка, [род чулана]

в ней стояла простая кровать покрытая...

Հենց առաջին ֆրագի վրա Պուշկինն սկսել է յեռանդուն աշխատանք: Жилье (բնակարան) ընդհանուր բառը փոխարինում է ավելի կոնկրետ «նեղ սենյակում», իսկ քիչ ներքև՝ «սենյակը» [դառնում է «каморка» (բուն, խուց), վորն ավելի յե ընդգծում բնակարանի համեստությունը, այս «բնին» ավելի հարմար տեղ է գտնում — սանդուխների տակ և վերջապես

տաքվում է. «В доме Гаврилы Афанасьевича из сеней направо находилась тесная каморка, и վերևից ավելացնում է՝ с одним окошечком...

Նույնպիսի ջանք եր թափում Պուշկինը նաև չափածո գրքավածքների վրա. բերենք մի յերկու որինակ.

Нет, никогда средь пыльных дней ...

Кипящей молодости моей

Я не желал...

Лобзать уста молодых Армид

Առաջին ուղղագրում Պուշկինն «որեր» (дней) բառի եպիտետ ընտրում է «бурных», ապա մի քանի ուղղումներից հետո գրում է «пыльных», վոր ավելի արտահայտիչ է «յեռացող յերիտասարդության» (кипящая молодость) համար — յեռուն և բորբոքվող միևնույն հասկացողությունն են նշանակում — յերիտասարդական կրակ, սիրո հուր («огнь любви»), ըստ մի այլ ուղղագրի: Ընդգծված հնչյուններն ավելի արտահայտիչ ու հրնչուն են դարձնում վոտանավորն ու իրար ավելի յեն ներդաշնակում: Мла արձագանքում է пыл մասնիկին. «Младость» ավելի ուժեղ է հնչում, քան խուլ «юность»: Ընդգծված են լարվածութուն արտահայտող հնչյունները а-я, վորոնց մեղմում են սահուն ներդաշնակութամբ այլ ձայնախմբեր — пыл — мла — лал, мла — ми և այլն:

Բոլորին հայտնի յեն այն տողերը՝ վորոնցով սկսվում է «Պղնձե հեծյալ» պոեմը.

На берегу пустынных волн

Стоял Он, дум великих полн

И вдаль глядел. Пред ним широко

Река неслася; бедный челн...

Սկզբում այս տողերը գրված էյին հետևյալ կերպ.

На берегу варяжских волн

Стоял задумавшись глубоко,

Великий Петр. пред ним широко

Текла Нева; смиренный челн...

Պուշկինն ունի և այլ վարիանտ՝ սկզբի տողերի համար.

Однажды близ пустынных волн,

Стоял глубокой думы полн,

Великий муж...

Պուշկինն սկզբում անվանում է Պետերբուրգի հիմնադրին (Պետրոս Մեծ), ապա գիտակցաբար հանում, թողնելով՝ Նա (ОН)... ինչպիսիք լարվածություն, տոկունություն ու արվեստի վարպետություն եր պահանջվում, վորպեսզի ստացվեին վերջիվերջո պոեմի կուռ, լակոնիկ, հնչուն ու արտահայտիչ տողերը...

Պուշկինն արգարև վարպետ եր՝ այս բառի ամենաբարձր իմաստով և հանձարեղ արվեստագետ։ Կենսագրերի ասելով, «վոչ վոք իր վրա այնպես չեք աշխատում, ինչպես Պուշկինը», վորը վշտացած ասում եր. «Մենք քիչ գրողներ ունենք, վորոնք սովորեցին, մեծ մասը միայն սովորածն է մոռանում» (разучиваются)։ Հսկայական էլին Պուշկինի մտավոր հետաքրքրությունները։ Նրա գրադարանն (ռուսերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, լատիներեն, հունարեն լեզուներով) ապացուցում է նրան հետաքրքրող հարցերի բազմազանությունը— համաշխարհային գրականության յերկերը, սրանց պատմությունը, քննադատություն, լեզվագիտություն, փիլիսոփայություն, պատմություն, իրավաբանական գիտություններ, վիճակագրություն, աշխարհագրություն, քաղաքաբանություն, բնագիտություն, բժշկականություն— ամեն ինչ մտնում եր նրա ընթերցանության և ուսումնասիրությունների մեջ։ Գրքերը Պուշկինի համար «արտադրության գործիքներ» էլին և նա ասում եր, վոր «նմանվում է իրեն անհրաժեշտ թանգագին արվեստներ դնելու համար քայքայվող ապակեգործին»։

Նա շատ եր կարդում, և անսովոր հիշողությամբ ոժտված լինելով— պահում եր գրքերից հավաքած այդ դանձերը։ Պուշկինի հիշողության մեջ պահպանվում էին «արագընթաց կյանքի» բազմազան տպավորությունները։ «Վնչ մի խոսակցություն, մտորումների վնչ մի ըրպե նրա համար զուր չեք անցնում վոդջ կյանքում» (Պլետնյով)։ Յեվ գրքերը, չեվ մարդիկ, և սերն, ընկերներն ու թշնամիները, Պսկովի և Նովոքոբոլի գորշ պեյզաժները, և «կեսորյա չերկնքի» փայլը, և «ալիքների անդուլ բարբառը», դայակի հեքյաթներն ու յերգերն՝ «իլիկի բղղոցի տակ» և գրական սուր վեճերը, արդիականությունն ու «հնություն առասպելներն» («предания старины») — ամեն ինչ՝ «նեյշնչված աշխատանքի ժամերին», չենթարկվելով «պահանջկոտ արվեստագետի խիստ դատին», մարմնանում եր վոտանավորների յերաժշտության, գեղարվեստական պրոգնոզի բլուրեղյա պայծառության մեջ։

Ընկնվ պոետը— պատվի ջատագով,
Ամբաստանություն զոհն անմեղապարս...
Խոցված կուրծքը. լի վրեժի տենչով
Ու խոնարհելով գլուխը հպարտ։
Ել չհանդուրժեց պոետի հոգին
Լուսանքը ստոր, բամբասանքը դարշ...
Ըմբոստ դեմ չեկավ դադիր կարծիքին
Յեվ ընկավ իրեն մի գոհ աղեխաղչ։
Ընկնվ... Ել ինչո՞ւ ի դուր հեկեկալ,
Տարափներ տեղալ դատարկ գովեստի
Յեվ արգարացման խոսքեր քրթմնջալ,
Յերը կատարվել է վճիռը բախտի։
Դուք չեցիք հապա, վոր այնքան յերկար
Վանեցիք նրա քանքարը գերող,
Յեվ ձեր անառակ խնդության համար
Հրահրում էյիք հրդեհը մարող։
Դեհ, ել ինչ արած, հրճվեցեք հիմա...
Նա չդիմացավ տանջանքին մաշող...
Ջահի պես մարեց հանձարը անմահ,
Թոշեց պսակը այն արեաշող։
Իրրտ մարդասպանը սառնասրտորեն
Ուղղեց հարվածը. չկա փրկություն.
Ու վոչինչ, վոչինչ չհուզեց իրեն,
Չգողաց անգամ զենքը իր ձեռքում։
Ինչո՞ւ դարմանալ, — հեռու աշխարհից
Նա, շատերի պես մի փախստական,
Յեկել է կամքով ճակատադրի
Վորսալու ախտեղ բախտ ու աստիճան։
Հանդուգն ծաղրով նա յերկար, յերկար
Գամահեց լեզուն ու բարձերն ոտար
Ու չխնայեց մեր փառքը պայծառ
Յեվ այս արյունոտ ժամին չըմբռնեց,
Թե ինչի վրա ձեռք բարձրացրեց։

Յեվ նա սպանվեց, մտավ գերեզման,
Ահա այտ, բայց սիրված այն յերգչի նման,

Վորը դարձել եր խուլ խանդի ավար,
 Յերգվել տողերում նրա բոցավառ,
 Նրա պես խոցվել հարվածով դաժան:
 Ինչո՞ւ խաղաղ յեղերքների յերազանքից գեղահրաշ
 Նա վրա դրեց այս աշխարհը նախանձոտ ու ապառաժ,
 Մթթե ազատ սրտի համար և տենչերի վերասլաց.
 Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ նա ձեռ մեկնեց գծուծներին խաբեբա,
 Կեղծ խոսքերին, գրվածքներին հավատալով աներկբա,
 Նա, ում մարդկանց ճանաչելը մանկությունից եր աված:
 Պսակաղերձ արին նրան, գլխին պսակ դրին նոր,
 Վոր հյուսված եր դափնիներից և փշերից բյուրավոր:
 Յե՛վ փշերը դառնագին
 Վեհ ճակատը խոցեցին:
 Նրա վերջին վարկյանները թռնավորված են այսօր
 Խենթ ու խարդախ տգետների փսփսոցով նենգավոր:
 Յե՛վ նա մեռավ վրիժառման հուր ծարավով տոչորված,
 Սրտնեղելով տարավ իր հետ ցնորքները խորտակված:
 Լռեց յերգերի ձայնը մոգական,
 Ու յերբեք, յերբեք նորից չի հնչի.
 Ծուրթերը նրա փակ են հավիտյան,
 Խուլ ե և անձուկ ոթեանն յերգչի:
 Յե՛վ դուք, սերունդներ գոռոզ ու անարգ
 Ստոր գործերով հայտնի հայրերի,
 Վոր արորել եք ձեր թաթերի տակ
 Այն բեկորները զրկված տոհմերի,
 Դուք, գահին կառչած ազահ և անգոհ
 Դահլիճներ փառքի և ազատության,
 Պատսպարվել եք որենքի ներքո,
 Ձեզ համար ի՞նչ դատ և ի՞նչ դատաստան:
 Բայց, անառակներ, կա մի դատ վերին,
 Կա անեղ մի դատ, նա կգա, կգա,
 Անմատչելի յե նա վոսկու ուժին
 Յե՛վ մտքի, գործի կանխատես վկա:
 Այնժամ ձեր լեզուն առմիշտ կգոցվի
 Բանարկությունը կլռի իսպառ,
 Ու ձեր սև արյամբ բնավ չեք քավի
 Ձոհված պոետի արցունք արդար:

ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐՆ ՈՒ
ԳՐՈՂՆԵՐԸ ՊՈՒՇԿԻՆԻ ՄԱՍԻՆ
 (հասվածներ)

Վ. ԲԵԼԻՆՍԿԻ

Մինչև Պուշկինը մենք չենք ունեցել պոետ-արվեստագետ Պուշկինն առաջին ոտու գեղարվեստագետ բանաստեղծն էր։ Ուստի և Պուշկինի նույն իսկ ամենավաղ պատանեկական ստեղծագործություններն, ինչպես «Ռուսլանն ու Լյուդմիլան», «Կովկասի գերին» ու «Բախչիսարայի շատրվանը» — իրենց յերևալով նոր դարաշրջան նշեցին ուսական պոեզիայի պատմության մեջ։ Այդ յերկերում բոլորը տեսանք վոյ միայն պոետական նոր յերկեր, այլ բոլորովին նոր մի բանաստեղծություն, վորի ակնարկն անգամ չեյին տեսել ուսերեն լեզվով։ Յեվ այդ պոեմները կարգում եր Ռուսաստանի վողջ գրագետ հասարակությունը. այդ պոեմները շրջում եյին տարերում, արտագրում եյին աղջիկները, աշակերտները դպրոցական նստբաններին, խանութի ու կրպակների ծառաողները։ Հենց այդ ժամանակ հասկացան, վոր վոտանավորների տարբերությունն արձակից վոյ միայն հանգի ու չափի մեջ ե կայանում, այլ վոր վոտանավորներն ել, իրենց հերթին լինում են և բանաստեղծական, և արձակ։ Այդ նշանակում եր ըմբռնել պոեզիան վոյ իբրեւ ինչ-վոր արտաքին բան, այլ նրա ներքին ելությունը։

...«Ոնեգինը» Պուշկինի ամենասիրտալի (самое задушевное) յերկն ե, և բանաստեղծական շատ քիչ յերկեր կարելի յե նշել, վորոնց մեջ բանաստեղծի անձնավորությունն այնպես լիությամբ, այնպես պարզ ու պայծառ արտահայտվեր, ինչպես «Ոնեգինում» արտացոլվեց Պուշկինի անձնավորությունը։ Այստեղ նրա վողջ կյանքն ե, վողջ հոգին, վողջ սերը, այստեղ են նրա զգացմունքները, ըմբռնումներն ու իրեալները... Չխոսելով արդեն «Ոնեգինի» եստետիկական արժանիքների մասին, այդ պոեմը մեզ, ուսաներիս համար պատմական ու հասարակական հսկայական նշանակություն ունի... Ամենից առաջ «Ոնեգինում» մենք տեսնում ենք բանաստեղծական վերարտադրումը ուսական հասարակության, նրա զարգացման ամենահետաքրքրական մոմենտներից մեկում։

Այդ պոեմի պատմական նշանակությունն առավել եր բարձր ե նրանով, վոր Ռուսաստանում այդ ուղղությամբ առաջին փորձն եր։ Պուշկինն այստեղ վոյ միայն սոսկ պոետ և

հանդիսանում, այլ և զարթնող հասարակական ինքնագիտակցության ներկայացուցիչն է: Մինչև Պուշկինը ռուսական պոեզիայի բոլոր յերկերն ավելի շուտ ետյուզների ու պատճենների էյին նմանվում, քան թե ինքնուրույն (самобытный) ներշնչման ազատ լերկերի... «Յեվգենի Ունեգինն» առաջին ազգային-գեղարվեստական լերկն էր... Իր ժամանակակից «Խելքից պատուհաս» յերկի հետ Պուշկինի վեպն ամուր հիմք դրեց ռուսական նոր պոեզիայի, ռուս նոր գրականության: Ռուս բանաստեղծները մինչև այս յերկու լերկը չէին կարողանում բանաստեղծ դառնալ, ձեռնարկելով ռուսական կյանքի աշխարհը պատկերացնելու...

Այս յերկու յերկը հիմք դրին հետագա գրականության, դարձան այն դպրոցը, վորից դուրս յեկան Լերմոնտովն ու Գոգոլը: Առանց «Ունեգինի» անհնար էր «Մեր ժամանակի հերոսը», այնպես, ինչպես առանց «Ունեգինի» ու «Խելքից պատուհասի» Գոգոլին իրեն պատրաստ չերգգա այնպիսի խորությամբ ու ճշմարտությամբ պատկերացնելու ռուսական իրականությունը:

...«Ունեգինը» կարելի յե համարել ռուսական կյանքի հանրագիտարան և վերին աստիճանի ժողովրդական լերկ: Զարմանալի յե արդյոք, վոր այս պոեման այնպիսի հիացմունքով ընդունվեց հասարակության կողմից և այնպիսի հսկայական ազդեցություն ունեցավ թե ժամանակակից և թե հետագա ռուս գրականության վրա: Ապա նրա ազդեցությունը հասարակական բարքերի վրա: Նա գիտակցություն մի ազատ դարձավ ռուս հասարակության համար, առաջին, սակայն ինչպիսի մեծ քայլ էր նրա համար. սա դյուցազնական մի քայլ էր, և նրանից հետո մի տեղում կանգնելն այլևս անհնար դարձավ:

...Կգա ժամանակ, յերբ նա Ռուսաստանում կդառնա կլասիկ բանաստեղծ, ըստ վորի յերգերի կկերպավորվեն ու կզարգանան վոչ միայն եստետիկ, այլ և բարոյական զգացմունքները:

Իհարկե, կգա ժամանակ, յերբ ապագա սերունդը նրան հավիտենական արձան կկանգնի:

...Պուշկինը պատկանում է ստեղծագործական այն հանձարներին, պատմական այն մեծ դեմքերի թվին, վորոնք, աշխատելով ներկայի համար, ապագան են պատրաստում, ուստի և չեն կարող միայն անցյալին պատկանել...

... Նա տուրք տվեց ժամանակակից բոլոր խոշոր գեղեցի-

րին, յերեւութներին ու մտքերին, այն ամենին, ինչ կարող էր զգալ Ռուսաստանն այն ժամանակ:

Պուշկինի առավելաչափ ազդեցությունն առաջանում էր այն բանից, վոր Ռուսաստանի նկատմամբ նա իր ժամանակի զավակն էր, այս բառի իսկական իմաստով, վոր նա իր հայրենիքին հավասար էր ընթանում, նրա մտավոր կյանքի զարգացման ներկայացուցիչն էր:

1844

Ն. ՉԵՐՆԻՇԵՎՍԿԻ

...Պուշկինի յերկերի գլխավոր նշանակությունն այն է, վոր նրանք գեղեցիկ են, կամ, ինչպես ասում են այժմ — գեղարվեստական են: Պուշկինը կյանքի մասին վորոշ հայացքի բանաստեղծ չէր, ինչպես Բայրոնը, նույն իսկ մտքի բանաստեղծ չէր ընդհանրապես, ինչպես, որինակ Գյոթեն ու Շելլերը: «Ֆաուստի», «Վալենտինի», «Չայլդ-Հարոլդի» գեղարվեստական ձևն առաջացավ այն նպատակով, վորպեսզի նրանում արտահայտվի խորին հայացք կյանքի մասին: Պուշկինի յերկերում մենք այդ չեյինք հանդիպի: Նրա յերկերում գեղարվեստականությունը վոչ միայն թաղանթն է հանդիսանում, այլ հատիկն ու թաղանթը միաժամանակ:

...Պուշկինի միջոցով գրական կրթությունը տարածվեց առանցակ հազարավոր մարդկանց վրա, մինչդեռ, մինչև Պուշկինը գրական հետաքրքրությունները շատերին չեյին զբաղեցնում:

Նա առաջինը մեղ մոտ ազգային գործի արժանիք զարգացրեց գրականությունը, մինչդեռ մինչև Պուշկինը գրականություն — ըստ հին ամսագրերից մեկի հաջող վերնագրի — դիլետանտներին նեղ շրջանի համար «հաճելի ու ոգտակար ժամանց էր»:

Նա առաջին բանաստեղծն էր, վոր վող ռուս հասարակության աչքում այն բարձրունքներին կանգնեց, վորին հասնելու յե իր յերկրում մեծ գրողը: Ռուս գրականության հետագա զարգացման վողջ հնարավորությունը պատրաստվել էր ու մասամբ դեռ պատրաստվում է Պուշկինի կողմից:

Սակայն չեթե Պուշկինը գերազանցորեն պոետ—արվեստագետ եր, չեթե նրա չերկերում արտահայտվեց վոչ այնքան բանաստեղծական բովանդակության զարգացումն, ինչքան բանաստեղծական ձևի զարգացումն, չի կարելի սակայն մոռանալ վոր Պուշկինը, առավելապես վոչ մտածող, վոչ գիտնական լինելով—արտակարգ խելքի տեր ու չափազանց կրթված մարդ եր. վոչ միայն չերեսուն տարի առաջ, այլ և այժմս մեր հասարակության մեջ կրթվածությամբ Պուշկինին հավասար քիչ մարդիկ կգտնվեն:

...Ռուսական կրթության պատմության մեջ Պուշկինը նույնպիսի տեղ ե գրավում, ինչպես և ռուս պոեզիայի պատմության մեջ...

Կգա ժամանակ, յերբ նրա յերկերը կմնան իբրև իր ժամանակի հուշարձաններ. սակայն յերբ կգա այդ ժամանակը, մենք դեռ չգիտենք, իսկ այժմ մենք կարող ենք կարգալ ու նորից կարգալ մեծ բանաստեղծի ստեղծագործություններն ու, չերախտագիտությամբ մտածելով նրանց նշանակության մասին, ռուսական կրթության մասին, կրկնել նրան հետեւելով:

«Կեցցե Մուսան, կեցցե բանականությունը» Յեվ թող անմահ մնա այն մարդկանց հիշատակը, վորոնք ծառայել են Մուսաներին ու բանականությանն, ինչպես ծառայել ե Պուշկինը:

1855

Ն. ԴՈՒՐՈՒՑՈՒԲՈՎ

Պուշկինի նշանակությունը հսկայական ե վոչ միայն ռուս գրականության պատմության, այլ և ռուսական լուսավորության պատմության մեջ: Նա առաջինը ռուս հասարակությանը կարգալ սովորեցրեց, և սրանում ե նրա մեծագույն ծառայությունը: Նրա վոտանավորներում առաջին անգամ մեզ յերևաց ռուսական կենդանի խոսքը, առաջին անգամ բացվեց մեզ համար ռուսական իրական աշխարհը:

Բոլորը հիացել եյին, բոլորը տարվել մինչև այդ չլսված պոեզիայի հզոր հնչյուններով: Սրանից առաջ ռուսական պոետները վարձու հիացմունքներով, ըստ պատվերի, պոեզիա

եյին հրավառությունները, տոներն ու այլ դեպքերը, վորոնց մասին իրենք վոչ մի հասկացողություն չունեյին, և վորոնց նկատմամբ վողջ ժողովուրդը վոչ մի շահ չուներ:

Պուշկինը կարողացավ հասնել (постигнуть) ժողովրդական կենցաղի իսկական պահանջներին ու իսկական բնույթին: Նա ճանաչեց ռուսական բնությունն ու կյանքը և գտավ, վոր նրանց մեջ շատ կա իրապես լավ ու բանաստեղծական: Ինքը հրապուրված այս հայտնություններով, նա ձեռնարկեց իրականության պատկերացման և ամբողջ հիացմունքով ընդունեց այս շքնաղ ստեղծագործությունները, վորոնց մեջ այնքան հարազատ ու սեփական բան կար, վորը նա վաղուց եր տեսել, սակայն վորի մեջ այդպիսի պոետիկական հրաշալիք չեր յենթադրում պոետներ:

... Յեվ Պուշկինն արձագանքեց այն ամենին, վորի մեջ արտահայտվում եր ռուս կյանքը, նա դիտեց նրա բոլոր կողմերը, քննեց այն բոլոր կողմերից, բոլոր մասերից:

Ամեն ինչ գրավիչ եր, ամեն ինչ այնպես գեղեցիկ եր թվում, վոր պոետի մատաղ կրծքից ակամայից հիացմունքի ու թովչանքի հնչյուններ եր խլում: Յեվ ամբողջ ունկնդրում եր նրան յերախտագիտական սիրով: Նրա համար այդ աղբերն, այդ պատկերները վառ վերհիշումներ եյին ամենի, վորի մասին մինչ այդ չեր ել համարձակվում մտածել, ինչպես ստոր պրոզայի, ինչպես առօրյա քաջքոտուքի մասին, վորից պետք եր հեռու պահել իրեն: Յեվ հենց սրանում ե կայանում Պուշկինի բանաստեղծության մեծ նշանակությունը. նա ժողովրդի միտքը զարձրեց այն իրերի վրա, վորոնք հենց գրավելու եյին նրան, և յետ պահեց այն ամենից, վոր մշուշային եր, տեսիլային, հիվանդագին—ըղձական, վորոնց մեջ առաջ գեղեցկության ու կառարելության իդեալ եյին գտնում բանաստեղծները: Ուստի և տարբերինակ չի թվալու, վոր Պուշկինն այնքան ուժգնորեն ե հրապուրվում մեր խեղճ աշխարհով, և այդպես քիչ եր խոռովվում նրա անկատարելությամբ: Այն ժամանակ դեռ ես պետք եր ցույց տալ, թե ինչ լավ բան կա յերկրի վրա, ստիպելու համար մարդկանց՝ ողալին ամբողջից յերկրի վրա իջնելու: Խիստ քննության շրջանը դեռ չեր հասել, և Պուշկինը չեր կարող ժամանակից առաջ անել այդ: Յեվ այդ ապարդյուն կլինեւ. քչերն ընտրյալներից կհասկանային նրան, իսկ մասսան կմնար իր իղձերով տարված: Իսկ այժմ Պուշկինը, Պուշկինի պոեզիան

պատասխանեց այն ձևը, վորով հետագայում կարող եյին հանդես գալ բարձրագոյն ստեղծագործութունները, իսկ նրա ազդեցութիւնը հասարակութեան վրա ավելի ընդունակ դարձրեց վերջինիս այդ ստեղծագործութունները հասկանալու և ընդունելու: Հասարակութիւնը Պուշկինի քաղցրալուր պոեզիայում հասկացավ կյանքի արժեքը, և այժմ կյանքի ստորութեան նկատմամբ ամենազառն ատելութիւնը մարդկանց կզրդի միայն ուղղվելու, և վոչ թե յերկրի իրականութիւնից նրանց անդր-յերկրային աշխարհները կտանի:

1856

Ն. ԳՈԳՈԼ

Պուշկինի անվան հետ իսկույն միաք և ծագում ունի ազգային բանաստեղծի մասին:

Իսկապես, մեր բանաստեղծներից վոչ վոք նրանից բարձր չեր և չի կարող ավելի ազգային համարվել. այս իրավունքը վճռականապես նրան և պատկանում: Նրա մեջ, ինչպես բառաբանում (լեքսիկոն), պարունակվում եր մեր լեզվի վողջ հարստութիւնը, ուժն ու ձևութիւնը:

Նա բոլորից առավել, բոլորից հեռու ընդարձակեց նրա (լեզվի) սահմանները և ավելի ցույց տվեց նրա տարածութիւնը: Պուշկինն արտակարգ յերևույթ ե. և թերևս, ողոսական վողու միակ յերևութե. նա ողոս մարդն ե իր վերջնական զարգացումով, վորում, թերևս, հանդես կգա յերկու հարյուր տարի հետո:

... Բանաստեղծը կարող ե ազգային լինել և այն ժամանակ, յերբ բոլորովին կողմնակի աշխարհ ե նկարագրում, սակայն նայում ե նրա վրա իր ազգային տարերքի աչքերով, վողջ ժողովրդի աչքերով, յերբ զգում ու խոսում ե այնպես, վոր իր հայրենակիցներին թվում ե, վոր կաթմս իրենք են այդպիս զգում ու խոսում: Յեթե խոսենք այն արժանիքների մասին, վոր Պուշկինին են հատուկ ու նրան տարբերում են այլ բանաստեղծներից, այդ արժանիքները կայանում են նկարագրութեան չափազանց արագութեան և վողջ առարկան մի քանի գծերով պատկերելու արտասովոր վարպետութեան մեջ:

Նրա եպիտետներն այնպես վորոշակի ու համարձակ են, վոր յերեմմն մի ամբողջ նկարագրութեան են հավասար. նրա վրձինը թույլում ե: Նրա փոքրիկ պիեսը միշտ մի ամբողջ պոեմ արժե: Հազիվ թե վորևե բանաստեղծի մասին կարելի լինի ասել, վոր նրա փոքրիկ պիեսում այնքան մեծութիւն, պարագրութիւն և ուժ պարունակվի, ինչքան այդ տեսում ենք Պուշկինի մոտ:

Իր մանր լերկերում, այս չքնաղ անտողեիայի մեջ, Պուշկինն արտասովոր բազմակողմանի յե և ավելի լայն ե ու տեսանելի, քան պոեմներում: Այս փոքր յերկերից մի քանիսն այնքան սուր են ու շլացուցիչ, վոր ամեն մեկն ընդունակ ե հասկանալու, բայց և նրանց մեծ մասը, ամենալավերը, բազմամարդ ամբոխին սովորական են թվում: Այն հասկանալ կարողանալու համար պետք ե շատ նուրբ հոտառութիւն ունենալ, ավելի ճաշակ, քան թե այն, վորով կարելի յե միայն սուր և խոշոր գծերը հասկանալ:

Պուշկինի մանր վոտանավորների ժողովածուն ամենաշլացուցիչ պատկերների մի շարք ե: Այն պարզ աշխարհն ե, վորը շնչում ե միայն հներին ծանոթ կողմերով, վորտեղ բնութիւնն այնպես կենդանի յե արտահայտվում, ինչպես արծաթե գետի շիթերում, վորտեղ արագ ու վառ ցոլում են շլացուցիչ ուսերն ու սպիտակ ձեռքերը կամ լնակոճի (алебастровая) վիզը, սե գանգոլներն զիշերով ծածկված, կամ խաղողի թափանցիկ վողկույնները, կամ մրտենու (мирты) հովանին, վորը կյանքի համար ե ստեղծված: Այստեղ ամեն ինչ կա—և հաճույք, և պարզութիւն, և մտքի վայրկենական բարձրութիւն, վորը վողեշնչման սրբազան սառնութեամբ տիբապետում ե ընթերցողին: Այստեղ չկա բազմաբառութեամբ զրավող պերճախոսութիւն, վորտեղ առանձին Ֆրազն ուժեղ ե, վորովհետեւ միանում ե մյուսին և խլացնում վողջ զանգվածի ծանրութեամբ, սակայն յերբ բաժանվում ե, թույլ ու անուժ ե դառնում: Այստեղ պերճախոսութիւն չկա, այստեղ միայն բանաստեղծութիւն կա. վոչ մի արտաքին փայլ, ամեն ինչ պարզ ե, վա-յելուչ, ամեն ինչ լի յե ներքին փայլով, վորը միանգամից չի բացվում, ամեն ինչ—հակիրճութիւն ե (лаконизм), ինչպես միշտ լինում ե մաքուր պոեզիան: Շատ չեն բառերը, բայց այնպես ճշգրիտ են, վոր ամեն ինչ են բնորոշում: Ամեն մի բառի

մեջ տարածության անդունդ ե. ամեն մի խոսք անընդգրկելի չե, ինչպես բանաստեղծը:

Այստեղից բղխում ե այն, վոր այս մանր չերկերը կարգում ես մի քանի անգամ, մինչդեռ այս առավելութունը չունի այն յերկը, վորտեղ միայն գլխավոր իդեան ե չափազանց թափանցում:

1832

Մ. ԳՈՐԿԻ (1868—1936)

... Պուշկինը—վարպետ ե. նա հրաշալի գիտե իր ղենքը, նա լայն ընդհանրացումների ընդունակութունների տեր ե:

Մինչև Պուշկինը գրականությունը—աշխարհիկ գվարճանք եր, գրողը, լավագույն դեպքում—պալատական եր, ինչպես Դմիտրիյեվը, Դերժավինը, Ժուկովսկին, կամ—մանր աստիճանավոր, ինչպես Փոն - Վիդինը, Ռիլեյեվը: Յեթե պալատական ե, նրան հաշվի չեն առնում, բայց քանի վոր աստիճանավոր ե, նրան քամահրում են (третируют), ինչպես ծաղրածույի, գվարճացնողի:

Պուշկինն առաջինն զգաց, վոր գրականությունն առաջնակարգ կարևորության ազգային գործ ե, վոր նա բարձր ե գրասենյակի աշխատանքից և պալատում ծառայելուց, նա առաջինը հասցրեց գրականագետի կոչումն այն բարձրության, վոր անհասկանալի չեր մինչ այն. նրա աչքում բանաստեղծը—ժողովրդի վողջ զգացմունքների ու մտքերի արտահայտիչն ե, նա կոչված ե կյանքի բոլոր չերևույթները հասկանալու և պատկերելու:

... Ամենից առաջ՝ Պուշկինը ռուսական առաջին գրողն եր, վոր ուշադրութուն դարձրեց ժողովրդական ստեղծագործության վրա և գրականության մեջ մտցրեց այն, չխեղաթյուրելով—հոգուտ պետական գաղափարի—«ժողովրդականության» (народность)—պալատական բանաստեղծի քսու տենդենցների. ժողովրդական յերգն ու հեքյաթը նա դարդարեց իր տաղանդի փայլով, բայց անփոփոխ թողեց նրանց միտքն ու կառողությունը:

Քանի դեռ Պուշկինը գնում եր ռոմանտիզմի ուղիով, վոր կոխոտված եր մինչ այն, քանի նմանվում եր Փրանսիա-

ցիներին, Բալրոնին, Բատյուշկովին, Ժուկովսկուն,—հասարակությունը, նրա զարմանալի տաղանդը տեսնելով, — խրախուսում եր պոետին: Բայց չերը նա վոտքի կանգնեց և խոսեց ռուսական մաքուր ժողովրդական լեզվով, գրականության մեջ մտավ ժողովրդական մոտիվներ, առորյա կյանք, սկսեց կյանքը պատկերել ունալ, պարզ ու ճշտորեն,— հասարակությունը նրան հեգնանքով ու թշնամությամբ վերաբերվեց, նրա մեջ տեսնելով ռուսական տգիտության ու ստրկության, ստորության ու դաժանության խիստ դատավորի ու անաչառ վկայի:

...Նրան հալածում եր (травил) Բուլգարինը, աղավաղում եր ցենզուրան, Բենկենդորֆը հետևում եր զգուշացումներով,— մի շարք վոտանավորներ և հեգնական քառյակներ վերջիվերջո անհաշտ թշնամություն առաջ բերին դեպի բանաստեղծը, ճարպիկ մարդիկ վարպետորեն բորբոքեցին այդ անբարյացակամությունը, վերջապես նրա դեմ գործադրեցին զրպարտություն, բամբասանք և— շուտով սպանեցին նրան:

... Պուշկինը ռուս գրականության համար այնպիսի մեծություն ե, ինչպիսին Լեոնարդոն ե յեվրոպական արվեստի համար: Մենք պետք ե անջատենք նրանից այն, ինչ պատահական ե նրա մեջ, այն, ինչ բացատրվում ե ժամանակի պայմաններով և անձնական, ժառանգած հատկություններով—ազնվականն ու ժամանակավորը—այս մերը չե, այս խորթ ե ու անպետք մեզ համար:

Ուրեմն ինչ ե տալիս Պուշկինը պրոլետար ընթերցողին: Առաջինը, նրա ստեղծագործության որինակով մենք տեսնում ենք, վոր կյանքի ճանաչումով հարուստ, այսպես ասած փորձով ծանրաբեռնված գրողը—իր գեղարվեստական ընդհանրացումներում («Յեվգենիյ Ունեզին», «Կոմս Նուլին», «Դուբրովսկի» և այլ պատկերներ) դուրս ե գալիս դասակարգային հոգեբանության սահմաններից, դասակարգի միտումներից վեր ե բարձրանում և ներկայացնում (об'ективирует) այդ դասակարգը մեզ. արտաքուստ—իբրեւ պատմական փորձի մի մասի անհաջող և անբարեկազմ կազմակերպություն, ներքուստ—իբրեւ շահասիրական հոգեբանություն, լի անհաշտելի հակասություններով:

Անկասկած Պուշկինն ազնվական ե. մի ժամանակ նա ինքն եր հպարտանում սրանով,—բայց մեզ համար կարևոր ե

գիտենալ, վոր դեռ ևս պատանեկության շրջանում նա զգաց
ազնվական տրադիցիաների նեղությունն ու հեղձությունը
(дучота) հասկացալ իր դասակարգի մտավոր աղքատությունը,
նրա կուլտուրական թուլությունը և արտահայտեց այս ամենը,
ազնվականության վողջ կյանքը, նրա վողջ արարքն ու թու-
լությունները զարմանալի ճշտությամբ:

... Պուշկինի որինակում մենք ունենք մի գրող, վորը
սոյության (бытие) տպավորություններով հագեցած, ձգտում
էր առավելագույն ռեալիզմով ու առավելագույն ճշգրտությամբ
արտահայտել այն վոտանավորով ու արձակով, վորին և հաս-
նում էր հանճարեղ հմտությամբ: Նրա չերկերը բարձրերի, սո-
վորությունների, վորոշ փամանակի հասկացողությունների մա-
սին՝ խելացի, գիտուն և արդարամիտ մարդու մի թանգարժեք
վկայական է,—այդ բոլորը ռուսական պատմության հանճարեղ
իլյուստրացիաներ են:

«...Ումից ել վոր յես ծագում ունենամ,—գրում է Պուշ-
կինը,—իմ մտածելակերպն այդ բանից վոչ մի կերպ կախում
չէր ունենա»:

Այս—խոսքեր են մի մարդու, վորն զգում էր, վոր նրա
համար ամբողջ ազգի շահերը բարձր են քան միայն ազնվա-
կանության շահերը, իսկ այսպես եր ասում նա այն պատճառով,
վոր նրա անձնական փորձն ավելի լայն էր ու խոր ազնվական
դասակարգի փորձից:

Ա. Վ. ԼՈՒՆԱԶՍՐՍԿԻ

ԱԼԵԲՍԱՆԴՐ ՍԵՐԳԵՅԵՎԻՉ ՊՈՒՇԿԻՆ*)

Պուշկինի կյանքի զարուհը խոշոր հափով զուգադիպում է
ազնվական հասարակության գարնանը: Այս զուգադիպումը
նշանակելի չէ և արտահայտվում է Պուշկինի լիցեյական կեր-
պարանքում: Վորիկ բարեկազմ խափշիկ, գանգրա՝ եր, հուրն
աչքերում, սնդիկի պես շարժուն, լի կրքով,—այսպես են ճա-
նաչում Պուշկինին իր լիցեյական ընկերներն ու մանկավարժները:

Անհավանական ազահությամբ նա հավից կյանքի բաժա-
կին, վորը նրան ձգում էր դեպի իրեն ամբողջությամբ, հա-
ճույքներ տալով նրան. կյանքի ֆիզիքական պրոցեսը, համեղ
ուտելիքն ու խմելիքը, բնությունը, վոր հետզհետե իր խո-
րությամբ բացվում էր նրա առջև, սերը, վոր սկսում էր խոռ-
վել ու շոյել նրան,—այս բոլորը նրա համար լի էյին հրաշա-
լիքով: Այս—զրույցը, վորը մերթ յետում էր մրցման ու
սրամտության փայլով, մերթ զիպչում էր խորը լարերին, վորոնց
դողդոջունից չերկար ալեկոծվում էր նրա ելությունը, ոռւս
և ոտար հեղինակների ընթերցումը, ինքնուրույն մտքի առաջին
շարժումը, ինքնուրույն գտնադործության առաջին խոցանքը:

Նույն իսկ այն դեպքերում, յերբ Պուշկինը մեկի հետ վի-
ճում էր կամ մեկի մոտ իրեն մեզավոր էր զգում, նա իր
անսպառ շոյանքն էր արտահայտում, սկսում էր ճմկթել
(щипать), համբուրել իր զրուցակցին, հաշտեցնում էր ու կա-
խարգում նրան իր բարեկամության հեղեղով: Մատաղ, սիրա-
լիր, կյանքով կախարդված եյակ, վոր բախտին էր պատրաստվում

*) Պուշկինի չերկերի՝ ներածական հոդվածից,
IV գլուխ (կրճատումներով):

— այսպես եր Պուշկինը: Յեվ կարծես թե դիտմամբ Ալեք-
սանդր I ու նրա մերձավորները նրա համար հնարեցին լիցեյը
(«Յարսկոյե Սեկո»-յում), իր այգիներով, արձաններով, ջրերով,
կիսասանտիմենտալ, կիսալիբերալ մանկավարժությամբ, տա-
քարյուն ընկերական միջավայրով, շողշողացող գրական հրա-
պուրանքներով...

Հասունացող Պուշկինի կուլտուրական պատմանդանը բա-
վականին ընդարձակ եր: Բախտը միանգամից դեռ նրան ան-
ցած սանդուխքի բավականին բարձր աստիճանի վրա:

Ո՛վ չգիտե, թե ինչպես «ծերուկ Դերժավինը» նկատեց
Պուշկինին և նրա մուսային: Ծերուկ Դերժավինը մարմնաց-
նում եր իր մեջ ռուսական կլասիցիզմի ամենաբարձր ու ամե-
նից ազատ նվաճումները, ինչպես մարմարի տախտակ՝ Պուշ-
կինի բանաստեղծական գահի տակ պառկելով:

Սակայն ազնվականութունը չեր բավականանում միայն
վերամբարձ շարադրանքների շեփորի ու քնարի հնչյուններով:
Ինքը Դերժավինն արդեն հանդիսավոր գինին խառնում եր
անհամեմատ ավելի մտերմականության ջերմ բույրի հետ: Այս
անցումը՝ ցուցադրականից դեպի մտերմականը նշանակելի յե
դարձնում այն տասնամյակը, վորի ընթացքում ծնվեց ու մե-
ծացավ մանուկ Պուշկինը:

Ժուկովսկու սանտիմենտալիզմը և վորոշ չափով թուլա-
մորթ ռոմանտիկան ընդորոշում ելին ինտիմ միջավայրի ու
ներքին աշխարհի այս աճը:

Վոտանավորների «թովիչ քաղցրությունն» արդեն վորոշ
չափով ձեռք եր բերված, և ժուկովսկին ուսերն եր դնում անում
իր անհամեմատ ուժեղ հաջորդին:

Շատ գրողներ (նույն թվում և առաջին պլանում Գյոթեն)
ուշիմությամբ ու ճշտորեն ցուցաբերել են, վոր հավերժակա-
նության իրավունքներ ամուր կերպով ձեռք են բերում այն
գրողները, վորոնք իրենց ժամանակի իսկական գավակներն են
յեղել, վորոնք նախատեսել են այդ ժամանակի պրոգրեսիվ
տենդենցները, կարողացել են ապրել նրա հյութերով, իբրև
նյութ վերցնել կյանքի կենսաթրթիռ հատվածները և վերա-
մշակել այն՝ սուր կրքերի, տվյալ ժամանակի ամենակրթիկական
գաղափարների վորով:

Ով իր դարաշրջանի լավագույն ժամանակակիցն և յեղել

նա առավելագույն շանսեր ունի ապագայի շատ դարաշրջան-
ների ժամանակակիցը դառնալու:

Պուշկինի ժամանակաշրջանն սկիզբն եր հին ռուսական
կյանքի բոլոր հիմքերի այն հսկայական ու բարեբար առաջ-
խաղացման, վորն ըստ կենինի վկայության կարող եր դառ-
նալ սոցիալական հոյակապ հենարան այնպիսի գեղարվեստական
վերամշակման, վորը մեր յերկրի համար վոչ միայն նշանակե-
ր մի քայլ առաջ, այլև համաշխարհային նշանակութուն ստանար:

Վաթսուներորդ թվականների մեծ եպոխայում, յերբ մեր
անմիջական նախորդներն՝ ռուսոպիստ—ռազնոչինեցներն առաջ-
նորդում ելին հին Ռուսաստանը գրոհողների զորասյունը,
նրանք վորոշ կասկածով ելին վերաբերվում ռուս-ազնվական
կուլտուրայի մեծագույն պոետին:

Ճիշտ ե, և Ջերնիշևսկին և Դոբրոլյուբովը սիրում ելին
Պուշկինին, սակայն չգտնելով նրա մեջ քաղաքացիական մոտիվ-
ներն ամբողջությամբ, վորոնցով հիացնում եր նրանց նեկ-
լաստով: Պիտարեը սակայն, իրեն հատուկ պարագոքսալ սրու-
թյամբ ավելի հեռուն եր գնում. նրա աչքում Պուշկինը շատ
քիչ չափով «պիտանի» գրող եր:

Անցան մի քանի տասնյակ տարիներ: Կապիտալիզմին ծա-
ռայելու յեկող և ռենեգատի թափով՝ անհաջողության մատնե-
ված նարոդնիկականությունից հրաժարվող ռեակցիոն ինտելի-
գենցիան, վոր իր և «կուլտուրայի» ծարավի իր հարուստ
տերերի համար սկսել եր կառուցել յեվրոպայակերպ նրբին ներ-
քին ու արտաքին կենցաղ.—ամեն կերպ ձգտում և վերականգ-
նել Պուշկինի պաշտամունքը, միաժամանակ ջարդ ու փշուր
առնելով մեծ վաթսունականների հեղինակությունը: Սակայն
Պուշկինի կրասիցիզմի մասին միշտ ել կարելի յեր վստահու-
թյամբ ասել, վոր նա ունենալու յեր ժամանակավոր խավա-
րումներ, սակայն յերբեք չի հաջողվելու վարկաբեկել այն, նրա
ճաճանչափայլ յերիտասարդությունը ծածկելով հնամենի թալիս-
մաններով և անկումաչին եստեսիզմի բուրվառներով:

Մենք առանձնապես պնդում ենք Պուշկինի, այսպես ասած
հասարակական յերիտասարդության վրա: Յեվ մենք պըն-
դում ենք, վոր մեզ համար Պուշկինը հանդիսացավ այն (ըստ
անալոգիայի), ինչ վոր հանդիսանում և անտիկ արվեստը մարդ-
կության համար՝ ըստ Մարքսի:

* 60—ական թ. թ. գործիչների:

Հեղափոխութեան նախորեկին Պուշկինին պահում էին փառքի լուսի մեջ: Տեսնենք ինչ եր ասում բուրժուական առաջատար քննադատությունը մեծ բանաստեղծի գնահատման իր վերջին խոսքով: Թերևս այս առավելագույն պարզ կերևա այն գնահատությունից, վոր Բրյուսովն եր տալիս Պուշկինին, վորը (Բրյուսովը) հպնդիսանում եր բուրժուական հաստատականութեան (Эстетство) ամենաառաջատար խավերի առաջնորդն ու վառ արտահայտիչը:

Բրյուսովը մինչև հեղափոխությունը, ամբողջ մի խմբի ձայնակցութեամբ, մեծարում ե Պուշկինին հատկապես՝ իբրև «մաքուր» արվեստագետի: Զանալով հասարակականագետ ե բարոյագետ արդարացնել այն արվեստագետների դերը, վորոնք նպատակ են դրել զարգարել լեվրոպայացող (европействующий) բուրժուաների կյանքն ու կենցաղը, ապրանք հանել շուկա նոր, բուրժուական արխատոկրատիային, Բրյուսովը ե նրան շրջապատողները Պուշկինի մեջ էյին տեսնում իրենց այդ դերի մեծ արդարացումը: Այս պատճառով ել մեծ մասամբ լուրջութեան էյին մատնում Պուշկինի մեջ յեղած վողջ սոցիալականն ու վողջ պատկերականը:

Յերկրորդ պսակը, վոր դրեց Պուշկինի գլխին Բրյուսովը, նրա եկեկտիզմն ե հանդիսանում:

Ճիշտն ասած, Պուշկինի եկեկտիզմն ըստ էյութեան վողթ եկեկտիզմ ե, այլ արտասովոր բազմակողմություն (многогранность) ու լայնություն: Սակայն այն, ինչի վոր վերածվեց սիմվոլիստների կողմից Պուշկինի բազմակողմանիությունն ու լայնությունը, դարձավ եկեկտիզմ:

Բրյուսովին անսահմանորեն հաճելի յեր հանձինս Պուշկինի տեսնել, այսպես ասած, բոլոր կուլտուրաները, բոլոր ժանրերն ու յերաժշտական-պոետիկական բոլոր ձևերը (лаз) կրող մի մարդու:

Հեղափոխությունից հետո կոմկուսակցութեան մեջ մտնող Բրյուսովը սակայն միանգամից չդարձավ պրոլետարական գնահատանքների ինչ վոր մունետիկ: Շատ բաներում նա մնաց սահմանագծի վրա: Մի վոտքով չեյր անցել չեղրը ե մերն եր, մյուս վոտքով նա ամբողջովին գեռ ես կանգնած եր բուրժուական կուլտուրայի հողի վրա: Բրյուսովն ամբողջութեամբ նվիրվեց Պուշկինյան ձևի արդյունավետ ուսումնասիրութեան: Խոսքի վարպետը, յերաժիշտն՝ ըստ Բրյուսովի հետագա աշխատու-

թյունների («իմ Պուշկինը») ծածկեց իր աստվածացրած տոետի վողջ հիասքանչ սոցիալական—հոգեբանական բովանդակությունը, այսինքն գաղափարական—եմոցիոնալ կողմը:

Յեւ վահա այժմ հասել ե ժամանակը, յերբ Պուշկինի գնահատությունը մենք ենք տալու:

Պուշկինը հանդիսանում ե կուլտուրական յերեւելթի մի այնպիսի հսկայական որինակ, համեմատաբար այնքան ուսումնասիրված մի որինակ, վոր հենց նրա վրա կարող ենք ստուգել մեր մեթոդները ե սովորել այդ մեթոդների ճշտումը: Այստեղ մենք կարող ենք ապացուցել բանաստեղծի արտահայտած գաղափարների ե զգացմունքների նրա պատկերների, բառային ստիլի, յերաժշտութեան ե այլն—նրին կախումն հասարակական այն բազայից, վորն ազդում ե նրա վրա իր դասակարգի միջոցով ե ավելի սպեցիֆիկորեն,—այն դասակարգերի խմբի միջոցով, վորոնց պատկանում եր բանաստեղծը:

Սակայն բացի իր ժամանակի հետ կապված՝ Պուշկինի հսկայական նշանակութունից, նշանակութուն ունի արդյոք Պուշկինը, յերբ նրան անշատենք իր ժամանակից ե իբր թե մեղ ժամանակակից համարենք:

Մենք կարծում ենք, վոր այս տեսակետից Պուշկինն իր հետ կրում ե հսկայական արժեք նոր, կյանքի կառուցման խնդրում:

Մեղ չի կարող չգրավել Պուշկինի հիմնական կենսուրախությունը: Շրջապատող կյանքի զարգացման հնարավորութեան զգացումը՝ մինչև ամբողջ բուրժուազիայի հետաքրքրականութեան ու պրոգրեսիվութեան ընդունումն—ուղեկցում եր Պուշկինին իր ամբողջ կյանքի ընթացքում, չնայած բոլոր հարվածներին, վիրավորանքներին, հիասթափություններին ու թախծին: Այս կենսուրախությունը Պուշկինի որդանական հիմնական ուժն եր ե նրա բոլոր ապրումներն, ինչպես ե սրանց վողրերգական արտացոլումը այդ կենսուրախութեան պերմանենտ պայքարն հանդիսացել արտաքին արգելքների դեմ:

Այս հոգեբանական պրոցեսի մյուս կողմն ե հանդիսացել Պուշկինի ձգտումը դեպի կրթությունը: Նրա ժամանակաշրջանի լավագույն մարդիկ բոլորն ել համակված են յեղել կենսակառուցման այս ձգտումով թե իրենց անձնական ե թե իրենց շուրջը «լուսավոր կյանք» կառուցելու ուղղութեամբ:

Պուշկինը համակված եր դեպի ամբողջականությունը

(цельность) տանող այս բնազդային ձգտումով ավելի, քան մի այլ վոք: Սակայն այս բանի համար նա պետք է հսկայական աշխատանք կատարեր ինչպես շրջապատող միջավայրի (հասարակական և բնական) չերևույթների յուրացման ուղղութիւնով, այնպես ել իր սեփական ներքին կյանքի յերևույթների յուրացման ուղղութիւնով:

Պուշկինի ստեղծագործութիւնը վորոնումների բարձր ձեւերում՝ հավասարակշռութիւն վորոնումների պրոցես է հանդիսանում: Խնդիրն հանգում է միշտ ել՝ գեղարվեստական չերկի վերածել ապրումների՝ այսինքն գեղարվեստական ձեւափոխման միջոցով անձնականը մինչև հասարակականի աստիճանը բարձրացնել:

Ըստ այսմ պետք է ասել, վոր Պուշկինի անձնական ապրումները սերտորեն կապված էյին իր խմբի, սրա հետ նաև տնտեսական—քաղաքական և կուլտուրական դրվածքի (уклад) սոցիալական ապրումների հետ:

Պուշկինը մեծ հավասարակշռութիւն էր ընդունակ եր անձնական կրքով լուսավորել իր լիրիքական յերկերը, — բոլոր փորձերը, Պուշկինի առանձին արտահայտութիւնների հիման վրա, պնդելու, վոր իբր թե նրա լիրիկան բոլորովին անկեղծ է, այլ գեկորատիվ է (ֆորմալիստների ջանքերը), գուրկ են հիմնավորումից: Սակայն Պուշկինն ընդունակ էր վերափոխելու իր արյունը սուտակի (рубин) և իր արցունքները մարգարիտների, այսինքն աշխատելու իր շատ հաճախ տանջալի ապրումների վրա ակնագործ — գեղարվեստագետի տոկունութիւնով ու մեթոդականութիւնով:

Մյուս կողմից—եպոսը (մասամբ և գրաման) պահանջում են գոնե արտաքին որեկտրիվիզմ: Հանգամանքներն ախտեղ պետք է իրենք խոսեն իրենց փոխարեն, հեղինակը չպետք է «միջամտի»:

Պուշկինն իր եպոսում հաճախ (որ. «Յեվգենի Ունեգին») անսովոր վարպետութիւն էր մեջ է ներառում հեղինակի անմիջական խոսքերը և լիրիզմի անմիջական ցոլքերը, սակայն միաժամանակ առկայում է Պուշկինի խոշոր աչառութիւնը դեպի որեկտրիվութիւնը: Այս առաջանում է Պուշկինի վստահութիւնից այն բանում, վոր յերկի համոզեցուցիչ լինելը շահում է, յերբ ընթերցողին թվում է, վոր իրականութիւնն ախտեղ հավասար է իրեն և վոչ վոք ու վոչ մի կերպ, վոչ մի

չափով չի գունավորել (прикрасить) կամ չի դիմափոխել (подтасовать) դեմքերն ու ձայները:

Պուշկինի այս ընդունակութիւնը համասեռ է նաև մի այլ կողմ: Նրա պոեզիան հուզական է և մտքերով հարուստ, բայց և հուզերը և մտքերը համարյա միշտ ամփոփված են իր կոնկրետութիւնով ու պլաստիկականութիւնով գերող պատկերում:

Վերջապես Պուշկինն ամենարարձր կատարելութիւն հասցրեց իր հիմնական գործիքը—խոսքը— իբրև արտահայտման միջոց, և խոսքն իբրև յերաժշտական ելեմենտ, բնավորում պատկերավորութիւնն ու յերաժշտականութիւնը Պուշկինը միասնականութիւն էր բերում, վորին հաղվազյուտ դեպքերում է հասել մարդու արվեստը չերկրագնդի վրա:

Պուշկինի ժամանակաշրջանը և ստեղծագործութիւնը լեզվի տեսակետից կլասիկ էր ու կանոնական: Կասկած չկա, վոր հետազայում և մեր պոեզիան և հատկապես մեր պրոզան գուրսյեկան պուշկինյան շրջանակներից: Սակայն նրանք միաժամանակ դադարեցին այնպես ավարտված լինելուց, ինչպիսին էյին իրենց կուլմինացիայի (գաղաթնականի) մոմենտին:

Նույնպես և վոչ մի կասկած չկա, վոր մենք, մեք ստեղծագործութիւն ընթացքում անշուշտ կանցնեք վորոնումների, տեղաշարժերի բավականին յերկար շրջան, նախապատրաստական շրջան, և վոր մեզ կհաջորդի իր բարձրութիւնը չտեսնված սոցիալիստական կուլտուրայի շրջանը: Այս նոր կուլմինացիայի բարձրունքից, թերևս, աղնվական—պուշկինյան գաղաթը միայն աստիճան, միայն լեռնալանջ կթվա: Սակայն մինչ այդ մենք կդիտենք Պուշկինի հասած լեզվական վարպետութիւնն, իբրև ինչ վոր մի խոշոր բարձրութիւն՝ մեզինց այն կողմ գտնված ճանաչափայլ, դեռահաս-պատանեկական լեզվական ու վոճային հավասարակշռութիւն տեսակետից:

Պուշկինն առհասարակ մտել է մարդկութիւն կուլտուրայի մեջ, և մարդկութիւն սոցիալիստական ազատագրումը բոլորովին չի հարվածի նրան: Հիշեցեք, ինչ էր ասում Լինինը Տոլստոյի մասին.

«Արվեստագետ Տոլստոյը հայտնի յե նույնիսկ Ռուսաստանում չնչին փոքրամասնութիւն: Վորպեսզի նրա խոշոր յերկերն իսկապես բոլորի սեփականութիւն դառնան, պայքար և պայքար է անհրաժեշտ այն հասարակարգի դեմ, վորը միլիոններին ու տասնյակ միլիոններին խավարի, աղքատութիւն, տաժանակիր աշխա-

տանքի յե դատապարտել, պետք է սոցիալիստական հեղաշրջում:

Տոլստոյը տվել է գեղարվեստական յերկեր, վորոնք միշտ կգնահատվեն և կկարգացվեն մասսաների կողմից, յերբ նրանք իրենց համար կյանքի մարդկային պայմաններ կստեղծեն, տապալելով կալվածատերերի ու կապիտալիստների լուծը»:

Հենինի այս խոսքերն ավելի Պուշկինին են վերաբերում, քան Տոլստոյին:

Ահա բարձրանում են մեր կառուցած կենցաղի նոր քաղաքներն ու նոր գյուղերը: Մենք կառուցելու յենք իրեղեն շրջապատ, մենք կառուցելու յենք մեր ներքին աշխարհը:

Իհարկե, այդ ներքին աշխարհն անհատապաշտական (индивидуалистический) չի լինելու, ներքուստ պարփակված աշխարհ չի լինելու: Նա ներգաշնակված է լինելու մյուս մարդկանց «ներքին աշխարհին»: Մարդկանց անջատող այն արգելքները, վոր ստիպում էյի սարսափով գոչել միայնակության մասին (որինակ, Մոպսանին) և խոսել այն մասին, վոր «ուրիշի հոգին մութն է», — կվերանան: Բայց և այնուհանդերձ ամեն մի անձն (личность) կլինի անհատ, և այս մասին Մարքսը մեծ լեռանդով կարողանում էր պնդել: Սոցիալիզմը բերում է վոչ թե անհատի վոչնչացում և հոտայնություն (стадность), այլ անձնական մոմենտների անսովոր հարուստ զուգակցություն՝ հասարակականի հետ:

Մենք բավականին ռեալ կերպով «ցերպում ենք» այն ժամանակը, յերբ ամեն մի միջին մարդ՝ աշխարհն ապրելու (переживать мир) և ստեղծելու տեսակետից ավելի հարուստ կլինի, քան անցյալի մարդիկ: Բայց մեզ առաջմ պետք են ողնականներ՝ մեզ դասեր են պետք, և ներքին աշխարհի կառուցման գործում, պրոլետարների և գյուղացիների սևուցիչ կարող է լինել և պետք է լինի մյուսների շարքում Պուշկինը: Ազնվականականը, մեռածը կվանվի նրանից, պատմական հետադուրման առարկա կդառնա, բայց կենդանի կողմերը կծաղկեն: Պուշկինի գանձարանի յուրաքանչյուր հատիկը յուրաքանչյուր քաղաքացու կյանքում սոցիալիստական վարդ կամ խաղողի սոցիալիստական վողկուկը կտա:

Պուշկինի ժամանակաշրջանի մարդիկ, Բելինսկին նախ և առաջ, նրան այսպես էյին գնահատում:

«Պուշկինի առավելազափ ազդեցությունն առաջանում էր նրանից, վոր Ռուսաստանի նկատմամբ նա իր ժամանակի զավակն էր այս բառի բուն իմաստով, վոր նա իր հայրենիքին հավասար էր գնում, նրա մտավոր կյանքի դարգացման ներկայացուցիչն էր»:

Մենք այժմ դգում ենք, վոր իր ժամանակի «գարգացումն» արտահայտելով, Պուշկինը գնահատելի դարձավ նաև մեզ համար, հարյուր տարի անց և համաշխարհային մեծագույն հեղափոխությունից հետո:

Յերեք-չորս տարի առաջ յես գրոսնում էյի Ոստաֆյեվոյի պուրակում, վորտեղ Պուշկինը հաճախ էր լինում: Այս հին չքնաղ պուրակը զարդարված է արձաններով՝ Ժուկովսկուն, Կարամզինին, Վյազեմսկուն: Այս արձանների շարքում կա և մեկը, Պուշկինին վոչ այնքան մեծը, վորի հեղինակն է Պուշկինին հայտնի արձան կերտողը՝ Մոսկվայում:

Պարկում կային մի խումբ եքսկուրսանտ կոմյերիտականներ, յերեք-չորս տղա, յերեք չորս աղջիկ: Նրանք հետաքրքրությամբ շրջում էյին մուգեյը, պուրակում և կանգ առան Պուշկինի արձանի առջև:

Նրանցից մեկը կռացավ (մակագրությունը վորոշ չափով անընթեռնելի չեր դարձել) և կարդաց.

„Здравствуй, племя младое, незнакомое“

(Վողջույն քեզ, սերունդ մատաղ, անծանոթ)

Յես կանգնած էյի բավականին մոտ և ապշել էյի այն անսովոր պատեհությամբ, վոր ստացավ այդ միջավայրում արձանի մակագրությունը: Ըստ յերևույթի՝ ապշել էյին նաև կոմյերիտականները: Նրանք լռեցին և իրար նայեցին: Ուղղակի նրանց էր դիմում գերեզմանից մեծ ձայնը, Կարմիր Թաշկինակով փոքրիկ կոմյերիտուհին Պուշկինին ուղղեց իր վեհերոտ, վորոշ զարմանքով, սակայն և բարեսիրությամբ լի աչքերը, և կամացուկ ասաց.

«Վողջույն, Պուշկին»

1930

ՊՈՒՇԿԻՆԸ
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ.
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ՊՈՒՇԿԻՆԻ ԿՅԱՆՔԻՑ,

1814 թվի դեկտեմբերն եր: Փոխադրական քննությունները մոտենում էյին: Լիցեյում փոխադրական քննություններն՝ ընդհանրապես նշանակալից դեպք եր: Բաղաքից գալիս էյին կարևոր անձինք, և վարչությունը քննությունից առաջ միշտ բռնվում եր փառասիրության տենդով, աշխատելով ըստ հնարավորության շատ փայլել:

Այս անգամ Լիցեյում լուր տարածվեց, վոր գալու յե Դերժավինը: Լուրը հաստատվեց:

Բանահյուսության ուսուցիչ Գալիչը, վոր յերբեմն հարբում եր, մի անգամ դասի ժամանակ ամենահանդիսավոր տեսք ընդունելով՝ հայտարարեց.

— Պարոնայք, նախազգուշացնում եմ, վոր փոխադրական քննություններին ներկա պիտի լինի մեր ականավոր քնարերգու Գավրիլ Ռոմանովիչ Դերժավինը: Նա հազաց և նշանակալից հայացքը ձգեց դեպի Պուշկինի կողմը:

— Իսկ ձեզ, Պուշկին, խորհուրդ եմ տալիս առանձնապես ի նկատի առնել այս և հանդիպել Դերժավինին բանաստեղծական նվերով:

Այդ ժամանակ Պուշկինը զրուցում եր Յակովլևի հետ: Լսելով Գալիչի խոսքերը նա անսպասելի կերպով գունատվեց և շրթունքը կրծեց:

Դասերից հետո Պուշկինը լռակյաց և մտադրազ եր: Յերբ նրան վորեւե բանի մասին հարցնում էյին, պատասխանում եր տհաճությամբ և համարյա կոպիտ: Կյուլիլյան (Կյուլխեյբեկերը) խորհրդավոր կերպով թեանցուկ արեց նրան:

—Պուշկին,—ասաց նա,—թո՛ղ ես կարծում, յես ել եմ ուզում վոտանավոր ձոնել Դերժավինին։

Պուշկինը բռնկվեց և թեք հետ քաշեց. հանկարծ նրա աչքերը արյունով լցվեցին. նա չպատասխանեց Վիլհելմին (Կյուլսեյբեկերին) և գնաց իր սենյակը, կանգնած թողնելով զարմանքից բերանը բաց Վիլհելմին։

Հետևյալ օրը բոլորը գիտեցին, վոր Պուշկինը վոտանավոր և գրում Դերժավինի համար։

Լիցեյը հուզվում եր։

Վրա հասավ քննությունների օրը։

Պուշկինը առավոտվանից գեռ լուակցաց եր և կոպիտ։ Նա շարժվում եր ծուլորեն և քնկոտ, վոչինչ չեր նկատում և նույնիսկ դիպչում եր շուրջը յեղած իրերին։

Ծուլ-ծուլ՝ բոլորի հետ միասին նա ել գնաց դահլիճ։

Բազկաթուռի վրա նստել եյին համադգեստավորներ և սև ֆրակավորներ. Վասիլիյ Լվովիչ Պուշկինի (Ալ. Պուշկինի հորեղբայրը, վոր հայտնի յեր վորպես բանաստեղծ) վզնոցն աչքի յեր ընկնում իր սպիտակությամբ և շքեղությամբ։ Նա կանոնավոր կերպով հաճախում եր քննություններին և Սաշայի, Ալեքսանդր Պուշկինի կյանքով ավելի եր հետաքրքրվում, քան իր քեզբայր Սերգեյ Լվովիչը՝ հայրը։

Քննությունն սկսվեց։ Հարցաքննում եր բարոյադիտության ուսուցիչ Կուսիցինը։

Դերժավինը չեր լսում։ Նրա գլուխը յերերում եր. նա պղտոր հայացքով նայում եր բազկաթուռներին։ Նրա ուշադրությունը գրավում եր Վասիլիյ Լվովիչի վզնոցը։

Այսպես յերերալով և ննջելով նստած եր նա։

Սկսվեց բանահյուսության քննությունը։

Ցակովլեից և Կյուլսեյբեկերից հետո կանչեցին Պուշկինին։

Գունատ և վճռականորեն առաջ յեկավ Պուշկինը։

Դալիչը գիտեր Դերժավինի համար Պուշկինի գրած վոտանավորի մասին։ Ամբողջ Լիցեյը անդիր գիտեր այդ։

Հենց առաջին տողից հետո հուզումը պատեց Դերժավինին։ Նա աչքերը հռեց դեպի պատանին։ Կիտած հոճերը բարձրացան, նրա խոշոր ոնգները լայնացան։ Երթունքները նկատելի կերպով շարժվում եյին, Պուշկինից հետո կրկնելով նրա արտասանած հանգերը։

Դահլիճում տիբում եր լուություն։

Պուշկինն ինքն ել լսում եր իր հնչուն լարված ձայնը և յենթարկվում եր նրան։ Նա չեր հասկանում իր կարգացած բառերը—նրա ձայնի հնչյունները տանում եյին նրան իրենց հետեվից։

Դերժավինը յեկ Պետրով անուն եյին յերգեր

Հետոսերին բարձրանչուն քնարների լաբերով։

Ձայնը հնչում ե—թվում և թե ահա կկտրվի։

Դերժավինը ձգվեց բազկաթուռի վրա, աչքերը ծածկեց և այդպես լսում եր մինչև վերջ։

Լուություն։

Պուշկինը շուռ յեկավ և փախավ։

Դերժավինը ցատկեց տեղից և գուրս վաղեց։ Նրա աչքերում արցունքներ կային։ Նա փնտռում եր Պուշկինին։

Պուշկինը սանդուխքներով վաղեց վերև։ Նա հասավ իր սենյակը, և լացախառն ծիծաղով ընկավ բարձերի վրա։ Մի քանի րոպեյից հետո ներս վաղեց Վիլհելմը, կտավի նման գունատված։ Նա վրա պրծավ Պուշկինին, գրկեց նրան, սեղմեց կրծքին և շշնաց։

«Ալեքսանդր, Ալեքսանդր դու իմ պարծանքն ես։ Բախտավոր լինես...»

Քե՛զ ե հաճանում Դերժավինն իր քնար։

ԴԵՆԵՐԱԼ — ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ ԿՈՄՍ ՎՈՐՈՆՅՈՎԸ
ՅԵՎ ՊՈՒՇԿԻՆԸ

Վորոնցովն իր ազանձնասենյակում նստած կարդում էր գաղտնի գործակալներից մեկի ղեկուցադիրը: Զեկուցադրի մեջ կեղծավոր և ճարտասան վոճով հաղորդված էր.

«Չարամիտ վոտանավորները, վորոնց մասին Ձերդ պայծառափայլությունը բարեհաճեց տնորինելու, իրոք հորինված են Պուշկինի կողմից, վորին ապացույց կարող են ծառայել հարակից տողերը, վոր գտնվել են նրա անպետք թղթերի մեջ: Սրանից բացի կցվում է նույն պարոն Պուշկինի՝ մեր կողմից բռնրված մի նամակը՝ գրված իր մայրաքաղաքի բարեկամին: Այս նամակի անբարտապան տոնը...»

Վորոնցովը քմահաճությամբ դեն շարտեց չինովնիկի ղեկույցը և մատների ծայրերով դուրս քաշեց մոխրագույն ծրարի միջից Պուշկինի բեստուժովին ուղղած նամակը:

Արյունը կուտակվեց յերեսին, յերբ նա շտապով կարդաց անփութորեն ու հապճեպ գրված մի քանի տողերը: «...Մեր տաղանդներն աղնվաբարո չեն և անկախ—կարդում եր Վորոնցովը—Դերժավինի հետ միասին լռեց շողոքորթության ձայնը... Ահա թե ինչ չի հասկանում ստոր Վորոնցովը: Նա յերևակայում է, վոր ոռու քանաստեղծը կհալտնվի նրա նախասենյակում նվիրաբերությամբ կամ ուղերձով, իսկ նա հայտնվում է հարգանք պահանջելով...»

—Դարձելի, — փնթփնթաց Վորոնցովը:

Դուռն անհամբեր թակեցին:

Կոմսը հագիվ կարողացավ նամակը և ծրարը դնել սեղանի արկղը, յերբ առանձնասենյակը մտավ նրա կինը, կոմսուհին—Յելիզավետա Կսավրյեվնան: Չնայած իր յերեսուն տարիքին, կոմսուհին կուսական վայելուչ հասակ ուներ, իսկ նրա գեղեցիկ դեմքը՝ թարմության ու թեթևամտության ինչ վոր անվորսալի զուգորդումը, նրան յերիտասարդ աղջիկ եր դարձնում:

—Ի՞նչ է պատահել Ձեզ, Լիզա:

Վորոնցովը զարմանքով նայում էր կնոջ դեմքին: Կոմսուհու վոչ խոշոր, սովորաբար ուրախ և քնքուշ աչքերը նայում էլին սառնությամբ և չարությամբ: Փոքրիկ շրթունքները գունատ էլին ու ցնցվում էլին:

—Ի՞նչ է պատահել Ձեզ, — մեկ ել կրկնեց նա:

Այն, վոր դուք և միայն դուք եք Պուշկինի հետ տեղի ունեցած անհնարին պատմության պատճառը: Դուք նրա մասին գաղտնի ամբաստանագիր եք ուղարկել:

Վորոնցովն ուղղվեց իր ամբողջ հասակով յեվ յերկար մատների ծայրերով հենվեց սեղանի մահուդին:

—Սիրելի Լիզա, յես խնդրում եմ ձեզ կշռադատել այն, ինչ վոր դուք արտասանեցիք:

Կոմսուհին ձեռքերը սղմեց քունքերին:

—Սոսկալի չե այդ: Ռուս մոեթիկներն անտաշ են, բայց յեվրոպականությամբ հղկված ոռու արխատոկրատները շատ ավելի վտանգավոր են նրանցից: Այնտեղ գոնե տեսնում ես՝ ում հետ գործ ունեն. իսկ այստեղ ջենտլմենի դիմակն է, իսկ դիմակի տակ...

—Յես շատ եմ ցավում, վոր Դուք այդպես թեթևամիտ գտնվեցիք, կապելով Ձեզ ոռուների հետ—սառնությամբ ընդհատեց Վորոնցովը:—Գիտեմ ինչպես են պաշտպանում պատիվը ձեր՝ կոմս Բրանիցկիների ընտանիքում, բայց յես Պուշկինին Ողեսայից վերացնելը անհետաձգելի յեմ համարում:

—Դա Ձեր գործն է...ընդհատեց կոմսուհին...բայց գաղտնի ամբաստանագիր...

Վորոնցովը հոնքերը կիտեց:

—Դուք բառերը գործ եք ածում առանց հասկանալու նրանց նշանակութունը: Նեսսելրոդին ուղղաժա նամակում յես մատուցել եմ Պուշկինի տաղանդին ու խելքին անհրաժեշտ հարգանքը, և հենց այդ հարգանքից յեղնելով է, վոր միջնոր-

գեւել եմ կառավարութեան առաջ՝ փոխադրել Պուշկինին մի այլ նահանգ, վորտեղ հասարակութիւնը համակված է վոչ աշխարհական վտանգավոր տրամադրութիւններով, ինչպես Ուլեսայում է վորտեղ վարակիչ և ծայրահեղ գաղափարները ազդեցութիւնը բանաստեղծի համար այնքան սպանիչ չի լինի...

— Ահա, ահա... — կոմսուհին վեր ցատկեց — ահա հենց այդ է ամբաստանադիրը. վրեժխնդիր ամբաստանադիր. դուք վրեժ-վորված եք Պուշկինի եպիգրամներից, չեք կարող ներել նրա համբավը:

Վորոնցովը գոռոզարար սեղմեց շրթունքները:

— Դուք, — առաջվա նման տաքանալով շարունակեց կոմսուհին, — Դուք ուղարկում եյիք նրան մորեխի դեմ պայքարելու, ինչ վոր հիմար թվեր արտագրելու: Յես ինքս տեսել եմ, ինչպես Դուք, ահա այստեղ, այս առանձնասենյակում ինչ վոր չինովնիկական զեկուցագրերի վրա մակագրում եյինք «հանձնարարել կոլլեկտիկ սեկրետար Ալեքսանդր Պուշկինին»...

— Նա ինքը հենց կոլլեկտիկ սեկրետար է, — հանգիստ արտասանեց Վորոնցովը:

— Պան Հիսուս, — գոչեց կոմսուհին լեհերեն լեզվով, ինչպես միշտ՝ հուզված բոկներին: — Յեւ Դուք, Դուք ձեզ համարում եք լեզվորոպան... Դուք աղնվազարմ պան եք, սամադուր է ուրիշ վոչինչ: Պուշկինը չի սողում, չի քծնում: Պուշկինը Ձեզ հետ վարվում է ինչպես արխատոկրատն արխատոկրատի հետ և ձեր ինքնասիրութիւնը դրանից խոցված է:

Կոմսը ձեռքը տարավ համազգեստի քղանցքից ներս և մի քանի քայլ առաջ շարժվեց դեպի կոմսուհին:

— Վերջ տանք այս տեսարանին, — ասաց նա նույն հանգիստ — սառը տոնով. լես չեյի ուզում շոշափել մի ուրիշ պատճառ, վորից լես ստիպված եմ ցանկանալ Պուշկինի հեռացումը:

— Ելի ի՞նչ, — անվստահորեն հարցրեց կոմսուհին:

— Այն, վոր Պուշկինն իր անամոթութեամբ չի սահմանափակվում միայն տիկին Ռիզնիչի և նմանների շրջանով: Յեւ աշխարհ, վոր լես չեմ ցանկանում վոր Ձեր մասին շրջեն նման վոտանավորների թերթիկները, վորոնցով նա պարզեւտրել է Դավիդով ամուսիններին:

— Յես Ալեքսան չեմ, — զարույթով պոթկաց կոմսուհին:

— Իսկ յես Ալեքսանդր Դավիդովը չեմ, — հատուկ կերպով արտասանեց նա յուրաքանչյուր բառը — և ի նկատի չեմ առնի:

վոր զանցառու չինովնիկ Պուշկինը բացի նողկալի պասկվիլներից հեղինակում է նաև ինչ վոր քաղցրահնչյուն վոտանավորներ:

— Բավական է, լես չեմ կարող ալլա Ձեզ լսել:

— Վոչ, — տիրապետելով իրեն շարունակեց Վորոնցովը, — բարեհաճեցեք լսել: Յես չեմ կարող մտքով անգամ անցկացնել, վոր ձեզ համար հաճելի լինի տեսնել ձեր վոտքերի մոտ սիրահարված Պուշկինին, քանի վոր այդ դեպքում Ձեր հաջողութիւնը վոչնչով չի տարբերվի զանազան հույն կանանց, մոլդավուհիների, հրեուհիների, իտալական դերասանուհիների — հաջողութիւններից:

— Դեհ լուցեք, չեմ ցանկանում Ձեզ լսել:

— Ինչպես կցանկանաք:

Վորոնցովը լուցեց:

— Յերեխաների հետ միասին յես կմեկնեմ Բելայա Յերկով մորս մոտ:

Յես հոգնել եմ և ուզում եմ հանգստանալ:

— Ինչպես կցանկանաք, — կրկնեց Վորոնցովը:

Յերբ կոմսուհին դուրս յեկավ, նա մատների ծայրերով կրկին վերցրեց Պուշկինի նամակը, նորից ծրարի մեջ դրեց և գցեց հերթական փոստի համար պատրաստված պետական ծրարների մեջ:

ԱՆՍՊԱՍԵԼԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Նովորոժնով և Բորովիչի քաղաքների միջև փոքրիկ կայա-
րան է: Յուրաքանչյուր մեկը՝ վոր ընկնում է այստեղ ու
սպասում, մինչև վոր կայարանի վերակացուն շեշտակի նայելով
և հասկանալով նրա աստիճանն ու կոչումը՝ ձիեր կտրամադ-
րի նրան, ախմայից սկսում է թափառել սենյակում և դիտել
պատերին կախված հաստամարմին Աննա Իվանովնայի, ճաղատ
Պավելի հին, ծանոթ նկարները, կամ բարկացած զորապետ-
ների անծանոթ նկարները: Իհարկե կախված է այստեղ նաև
«Անառակ վորդու պատմությունը»:

Յեթե դուրսն աշուն է և անձրև է մաղում, սպասելն ա-
ռանձնապես ձանձրալի յե:

Սպասողները յերկու հոգի ելին՝ մեկը հաստամարմին, ա-
լեխառն, փոքրիկ և արագաշարժ աչքերով մի մարդ՝ իսկ մյուսը
մի հուսար:

Նրանք ձանձրութից զբաղված ելին թղթախաղով:

Այդ միջոցին ներս մտավ փոքրահասակ արագաշարժ
մի մարդ: Նա վատ եր տրամադրված, հայհոյում եր վերակա-
ցուն և գողգոռում նրա վրա, վոր նա խոստացավ ձիեր
տրամադրել մի ժամից հետո միայն. ապա նստեց բաղկաթոռին,
սկսեց յեղունգները կրծոտել և պահանջեց ճաշ մատուցել իրեն:

Նա թեթևակի վողջունեց խաղացողներին, դուրս նայեց
պատուհանից, սկսեց ինչ վոր յեղանակ սուլել, հետո հե-
տաքրքրվեց խաղով և սկսեց հետևել: Նրան ճաշ բերին և
մի շիշ ում:

Վերջացնելով ճաշը նա կանչեց վերակացուին և վճարեց
հաշիվը:

Վերակացուն նայեց դրամին և յերկշոտ ձախով ասաց:
— Հինգ ուրբլի պակաս է, ձերդ վողորմածություն:

Ճամբորդը մանր դրամ չունեի. նա վերցրեց վերակա-
ցույի ձեռքից հինգ ուրբլի, մոտեցավ խաղացողներին և ժալ-
տալով ասաց.

— Թույլ կտամք,— և դրամը դրեց թղթախաղի վրա:

Հաստամարմին մարդը տարավ:

Այդ ժամանակ ճամբորդն շտապով հանեց գրպանից իմ-
պերիալ— և նորից տանուլ տվեց: Ճամբորդը հոնքերը կիտեց,
մոտեցրեց խաղացողներին իր բաղկաթոռը և սկսեց խաղալ:

Յերկու ժամից հետո ձիերը պատրաստ ելին: Նա կար-
գադրեց սպասել: Մի ժամից հետո նա նորից վեր կացավ, վճա-
րեց հաստամարմին մարդուն 1400 ուրբլի, իսկ 200 ուրբլու
դիմաց տվեց հետևյալ ստորագրությունը՝ «այսու պարտավորվում
եմ ըստ պահանջի վճարելու 200 ուրբլի: Ալեքսանդր Պուշկին»:

Մրտնեղելով թե իր և թե անձրևի վրա, նա դուրս յեկավ
կայարանից, փաթաթվեց թիկնոցում և լուռ ու մունջ գնաց մին-
չև հետևյալ կայարանը:

Հետևյալ կայարանը կոչվում եր Ջալադի (բառացիորեն՝
խրվելու վայր):

— Իսկ վոր Ջալադի— շշնջաց նա, ներս մտավ կայարան
և անհամբերությամբ սպասելով ձիերին, սկսեց խոսակցել
տանտիրուհու հետ, վորը դեռ մի ջահել կին եր, լայն հագուս-
տով և անշարժ կյանքից հաստացած մարմնով:

— Ձանձրալի յե՞ ձեզ համար միևնույն տեղում.— հարցրեց
նա ժալտալով:

— Վոչ, ինչո՞ւ չե՞ ձանձրալի, մեկ դես, մեկ դեն, չես ել
նկատում ինչպես ե ուրն անցնում:

«Իսկի տեղից ել չի շարժվում» — մտածեց Պուշկինը:

— Իսկ վաղո՞ւց ե վոր այստեղ եք.

— Տաս տարի յե արդեն:

«Տասը տարի այս կայարանում... մտածեց նա,— ձանձ-
րութից կարելի յե մեռնել: Աստված իմ, չե վոր Լիցեյը
վերջացնելուց հետո անցել ե 10 տարի»:

Լսվեց դանդաղի ձայն, մուտքի մոտ միանգամից կանգ
առավ չորս կառք:

Առաջին կառքից ցած թռավ ֆելդյեզերը (գաղտնի թըղ-
թատար) ներս մտավ սենյակ և զցեց սեղանի վրա ուղեգիրը:

—Յերեւի լեհեր են,— կամացուկ ասաց Պուշկինը տան-
ախրուհուն։

—Այո, չերեւի,— ասաց տանախրուհին,— նրանց այժմ տա-
նում են։

Ֆելդշեգերը խեթ—խեթ նայեց նրանց, բայց վռչկնչ չասաց։
Պուշկինը դուրս չեկավ բանտարկյալներին նայելու։ Դի-
մացի պոկոված սյանը հենոված կանգնած եր ֆրիդե շինելով,
բարձրահասակ, սպիտակահեր, կորացած մեջքով և մթագնած
հայացքով մի բանտարկյալ։

Նա ծուլ հայացքով նայեց Պուշկինին, ապա աննպատակ
կերպով նայեց յուր ձեռքին և չեղունգներին։

Քիչ հեռու կանգնած եր յերեք կառք, վորոնցից դեռ իջ-
նում էին ժանդարմները և բանտարկյալները։

Բարձրահասակ ծերուկին մոտեցավ նույնպես բարձրա-
հասակ և կորացած, բայց յերիտասարդ մի բանտարկյալ, նույն-
պես ֆրիդե շինելով և սովորականից բարձր փափախով։

Պուշկինը տհաճությամբ նայեց նրան։ Բանտարկյալը սև
էր, նիհար, չերկար սև մորուքով։

«Ո՞ւմ ե հիշեցնում սա» — մտածեց Պուշկինը։

«Հա, հա, Ֆոգելին։ Սատանան գիտե, թե սա ինչ բան է»։

Ֆոգելը հանդուցյալ Միլորադովիչի գլխավոր լրտեսն էր,
վորն այժմ էլ Պետրբուրգում լրտեսությամբ էր զբաղվում։
Ամբողջ Պետերբուրգը ճանաչում էր նրան։

«Լրտես է,— մտածեց Պուշկինը,— տանում են հարցաքնն-
անության կամ բացատրություններ տալու»։

Պուշկինը գարշանքով կնճռոտվեց և դարձավ նորից դեպի լեհ
բանտարկյալը, մինչդեռ այդ բարձրահասակ չերիտասարդն աշխու-
ժությամբ նայում էր Պուշկինին։ Ձգալով նրա հայացքը, Պուշկինը
բարկացած դարձավ դեպի նա. այդպես դեմ հանդիման նրանք
նայում էին մեկ-մեկու։

—Ալեքսանդր,— ասաց «լրտեսը» խուլ ձայնով։

Պուշկինն ապշեց,— իսկ «լրտեսը» փարվեց նրա կրծքին,
համբուրում էր նրան ու լալիս։

—Ձեռ ճանաչում, սիրելիս, հոգյակս

Պուշկինը ցնցվեց և շնչաց։

—Վիլհելմ, հոգյակս, այդ դու յես, յեղբայր, ուր են տա-
նում քեզ։

Յե՛վ նա արագորեն շարունակեց։

—Ի՞նչպես ե առողջութունդ։ Ձերոնք առողջ են, վաղուց
չե, վոր տեսել եմ. բոլորը հիշում են քեզ, հոգում ենք քո
մասին՝ գուցե հաջողվի։ Ի՞նչ զրքեր ուղարկեմ քեզ։ Ձե՛ վոր
զրքեր թույլատրում են քեզ։

Յերկու պնդակազմ ժանդարմ բռնեցին Վիլհելմի ուսերից
և քարշ տալով հեռացրին նրան։

Յերրորդը ձեռքով հրեց Պուշկինի կրծքին՝ նրան հեռաց-
նելու նպատակով։ Բանտարկյալները խմբված և շունչները
պահած կանգնած էին։

—Ձեռքերդ հեռու,— ասաց Պուշկինը, կատաղությամբ
նայելով ժանդարմին։

—Բանտարկյալների հետ խոսելն արգելվում է, պարոն,—
ասաց ժանդարմը, բայց ձեռքերը հետ քաշեց։

Ֆելդշեգերը դուրս թռավ։ Նա բռնեց Պուշկինի թևից և գոռաց։

—Ի՞նչու դուք խախտում եք կանոնները։ Կատաղած խանդ
որենքի առաջ։

Պուշկինի թևերից բռնած նա գլխով նշան արեց ժանդարմ-
ներին դեպի Վիլհելմի կողմը։

Պուշկինը չեւ լսում ֆելդշեգերին և չեւ զգում, վոր նա
իր թևը բռնել է. նա նայում է միայն Վիլհելմին։

Վիլհելմին քաշ տվեցին դեպի կառքը։ Նա վատ եր զգում իրեն։
Նրա դեմքը դուռնատ էր, աչքերը շաղվել էին, գլուխը կախ էր
ընկել կրծքին։ Նրան նստեցրին. ժանդարմները թիթեղյա բա-
ժակով ջուր տվին նրան։ Նա մի կում խմեց, նայեց Պուշկինին
և անխելի ձայնով արտասանեց։

—Ալեքսանդր.

Պուշկինը թևը պոկ տվեց և վաղեց դեպի նա։ Ուզում եր
հրաժեշտ տալ, բայց ֆելդշեգերը բղավեց։

—Խոսակցություններ թույլ չտալ։

Ժանդարմը լուռ հրեց Պուշկինին ձեռքով։

Պուշկինը վաղեց ֆելդշեգերի մոտ և խնդրեց։

«Լսեցեք».— նա իմ ընկերն է, թույլ տվեք վերջապես հրաժեշտ
տալ նրան. յես ունիմ 200 ռուբլի, թույլ տվեք տալ նրան»։

Ֆելդշեգերը նայելով դեպի սթարածութունը գոռաց։

—Հանցագործներին դրամ պահել չի թույլատրվում։

Նա մոտեցավ Վիլհելմին, և հարցրեց խստորեն.

—Ի՞նչ իրավունք ունես կողմնակի մարդկանց հետ
խոսելու։

— Իսա Պուշկինն ե. միթե չե՞ք ճանաչում նրան: Նա, վոր յերկեր ե գրում:

— Յես վոչինչ չգիտեմ,—ասաց Փելեյեզերը հոնքերը կիտելով,—չառարկել:

Ապա նա հրամայեց կառապանին.

— Շարժվեցե՛ք. կես վերատի վրա կսպասեք մեզ:

Կառքը շարժվեց: Վիլհելմը շրջվելով դեպ հետ՝ ժանդարմի ուսի վրայից լուռ նայում եր Պուշկինին: Յերկու ժանդարմ նրա թևերից ամուր բռնել եյին:

Կառքը գոգոալով և ցեխը ցրել տալով սլացավ:

Այն ժամանակ Պուշկինը արյունակալած աչքերով վազեց Փելեյեզերի մոտ և գոռաց.

Հա, և այդպես դուք թույլ չտվեք ինձ հրաժեշտ տալու իմ ընկերոջը, չթողեցի՞ք՝ նա դրամը վերցնի: Ինչպէս ե ձեր անունը, սիրելիս: Յես ձեր մասին կխոսեմ Պետրբուրգում:

Փելեյեզերը վախեցավ և վոչինչ չպատասխանեց:

— Անունդ, անունդ,—գոռում եր Պուշկինը շառագունած դեմքով:

— Իմ անունս Պադգորնի յե,—ընդհատ պատասխանեց Փելեյեզերը:

— Հրաշալի,—չնչակտուր ասաց Պուշկինը:

— Յերբ հանցագործը բանտ ե դրված, ապա նա իրավունք չունի դրամ պահելու,—խոժոռած դեմքով ասաց Փելեյեզերը՝ հոնքերի տակից նայելով Պուշկինին:

— Թքել եմ քո բանտի վրա,—բղավեց Պուշկինը:— Թքել եմ քեզ վրա յեւ քո բանտի վրա յել: Յես ինքս յեղել եմ աքսորում, բայց վերջը խոմ թողեցին: Ինչպէս համարձակվեցիր դու իմ թևից քաշել, խոսիր:

Փելեյեզերը հետ քաշվեց, նայեց Պուշկինին, վոչինչ չպատասխանեց նրան և ներս գնաց կալարան՝ ուղեգիրը գրելու:

Պուշկինը հետևեց նրան. նրա շրթունքները գողում եյին: Գնալու ժամանակ նա ազահորեն հարցրեց սյան մոտ կանգնած ծերունուն.

— Ո՞ր ես տանում ձեզ.

Նա թափ տվեց ուսերը—չգիտենք:

Բանտարկյալները լուռ եյին:

1827 թ. հոկտեմբերի 16-ին Վիլհելմին բերեցին Դինսբուրգի բանտը:

ՊՈՒՇԿԻՆԻ ՔԱՂՈՒՍԸ

Դիշերվա ժամը 12-ին Դեմուսի պանդոկին, վորտեղ իջեվանել եր Ալեքսանդր Իվանովիչ Տուրգենևը, մոտեցավ մի պետական կառք:

Մուտքի դռան մոտ ժանդարմական համազգեստով մեկը ուժգին զանգահարեց: Դռան ապակու հետեից փայլեց դռնապահին շանագլուխը և ծանր դուռը կամացուկ բացվեց: Կարճ հարցուփորձից հետո, ժանդարմը կոշիկի խթանները զրնգացնելով վեր վազեց կարմիր շորով ծածկված սանդուխքներով և թակեց առաջին համարը:

Մի քանի րոպեյից հետո նա արդեն վերադառնում եր նույն հապճեպուլթյամբ, իսկ նրա հետեից՝ յերկար քուրքի մեջ փաթաթված շտապում եր Տուրգենևը:

— Յեթե վորեւ մեկը ինձ հարցնի,—ասաց նա դռնապահին,—ասա վոր շուտով կվերադառնամ:

Հազիվ եր կառքի դուռը ծածկվել, վոր ձիերը թափով շարժվեցին տեղից և սլացան Մոյկայի գետափնյա փողոցով: Կոնյուռնշենի յեկեղեցու մոտ կառքը կանգ առավ: Տուրգենևը մտավ յեկեղեցու բակը և անցնելով քահանայի տունը, մոտեցավ մի ցածրիկ դռան, վորը տանում եր դեպի ներքնահարկը: Ինչ վոր մեկը կանգնած եր դռան մոտ: Տուրգենևը մոտիկից նայեց նրա դեմքին և նրան ճանաչեց.— Յելիզավետա Միխայլովնա Խիտրովոյի սպասավորուհին եր:

— Ինչո՞ւ յեք դուք այստեղ—զարմանքով դուրս թուով նրա բերանից:— Նրանք այստեղ են, դադաղի մոտ—հազիվ լսելի ձայնով պատասխանեց կինը: Յերբ բոլորը ցրվեցին, մենք աննկատելի կերպով յեկանք այստեղ և աղաչեցինք տեք հորը,

վոր մեկ թողնի հրաժեշտ տալու: Սկզբում չեք համաձայնվում,
վախենում եր, բայց Յելիզավետա Միխայլովնան շատ համառ եր:

Տուրգենևիվը զգուշությամբ իջնելով սառած սանդուխ-
ներով, բացեց ցածրիկ դուռը:

Ներքնահարկում, վորտեղ դրված էին դատարկ արկղներ
և տակառներ, կողքի վրա ընկած եր մկրտության ավազանը և
գերեզմանոցի ժանգոտած խաչը. ուղղակի աղյուսե հատակի վրա
դրված եր Պուշկինի բաց դագաղը:

Նրա գլխավերևում, դագաղը տեղավորելու համար պատ-
րաստված արկղին կպցրած, վառվում եր յերկու մոմ: Միջանցիկ
քաճուց մոմերի բոցը որորվում եր և մոմեղեն արցունքները
զլորվելով ու սառչելով սպիտակ ափոսներ էյին կազմում:

Յելիզավետա Միխայլովնան նստած եր դարսած աղյուս-
ների վրա և անընդհատ նայում եր մեռած դեմքին: Նա նույն-
խակ չըրջվեց դեպի Տուրգենևիվը, չեբբ վերջինը մոտեցավ և
ծունկ չոքելով համբուրեց մահացած ձեռքը:

— Հիմա կզան տանելու, — ասաց Տուրգենևիվը զգուշությամբ
ձեռքը, դնելով նրա ուսին:

— Արգեն — հարցրեց նա, շունչ քաշեց և սկսեց հուսահա-
տորեն լաց լինել:

— Միթաքվեցեք, Յելիզավետա Միխայլովնա, — քնքշու-
թյամբ հանգստացնում եր Տուրգենևիվը, — վաղաժամ եր, բայց և
այնպես վերջ տրվեց նրա տառապանքներին:

Յեբբ Խիտրովոն շրջեց իր դեմքը, Տուրգենևիվը ցնցվեց.
նրա առաջ առողջ, թարմ, վարդադուլն թշերով և ալ շրթունք-
ներով միջահասակ տարիքով կնոջ փոխարեն, վորին նա վա-
ղուց չե վոր տեսել եր նրա աղջկա պարահանդեսում, նստած
եր վշտից այլանդակված, կորացած մի պառավ կին: Յեվ չեբբ
նա սկսեց խոսել, նրա մտերմական և հյուսթալի ձայնն ել հըն-
չում եր վորպես պառավ ձայն:

— Յեթե յես կարողանայի արցունքներով խեղդել իմ՝ դե-
պի նա ունեցած սերը....

Ձեմ կարողանում հավատալ Ալեքսանդր Իվանովիչ: Ձի
կարող պատահել, վոր այդ հաված շրթունքների վրա չըողա
ժպիտը, չհնչի վարակիչ ծիծաղը և վոր անա այս մատները
չքրքրեն գանգուր մազերը: Նայեցեք, ինչպես անհեթեթ ձեռով
են սանրել նրան: Դուռքերը հարթել են, կարծես աստիճանա-
վորն իր պետին և ներկայանալու:

Նա քնքշությամբ կռացավ հանգուցյալի վրա և մատները
սանրի ձեռով անցրեց նրա մեռած գանգուրների միջով:

— Ահա այսպես, ահա այսպես, իմ սիրելիս: Այնպես, ինչ-
պես կենդանի ժամանակը, — և փարվեց Պուշկինի փայտա-
ցած կրծքին:

— Վոչ, վոչ, — մի բոպեյից հետո նա բարձրացավ, — սիրտը չի
բարբախում, այնտեղ հանգիստ ե, սարսափելի հանգիստ, — դուրս
էյին թռչում նրա բերանից աղեկտուր բացականչութուններ:

Տուրգենևիվ մոռյված շփում եր կծկումներից սղմված
կոկորդը և հիշում եր ճորտ կանանց, վորոնք ճիշտ այսպես
էյին սգում իրենց սիրելի հանգուցյալներին, ինչպես այս ա-
կանավոր՝ բարձր շրջանի տիկինը:

* * *

Լուռ եր և մռայլ Պետերբուրգը, չեբբ գիշերվա ըստ սո-
վորականին դատարկ փողոցներով, նեղլիկ և չհզկած արկղում
ամբարցրած դագաղի մեջ տանում էյին Պուշկինին: Պալատների
և յեկեղեցիների ստվերները հաղիվ էյին նշմարվում, և լուսա-
մուտների վարպուլյրների արանքից հաղիվ էյին շողում լույ-
սի շերտերը:

Յեբբ մոտեցան ուղարգելին, ինչ վոր զանգակատնից ժա-
մացույցը զարկեց մեկ անգամ: Դռան տակից ժանդարմի ձիու
վրա վնդատալով մի շուն հարձակվեց, նրան ձայնակցեցին
մյուսները. ինչ վոր մի տեղ ճոճուցին դարպասի դռների ժան-
գոտած ծխնիները և հարբած ու խոպոտ ձայնը վրոնաց:

— Գործակալ.

Աղեկտուր ծղրիղի նման ձայնեց վոստիկանի սուլիչը:

Շների հաջոցն ավելի կատաղի դարձավ:

Տուրգենևիվը կուչ յեկավ կառքի մի անկյունում, ամուր
փաթաթվեց իր մուշտակի մեջ և պինդ կկոցեց աչքերը:

Վոստիկանական սուլիչների հետ միախառնված շան հաջո-
ցով եր ճանապարհում Պետերբուրգը մեռած Պուշկինին: Նրա
դագաղը խուլ թրխկոցով դիպչում եր արկղի անողորկ տախ-
տակներին: Առջևի մասում մի կողքի վրա՝ արկղը սահնակին
կապող պարանից բռնած տեղավորված եր Պուշկինի սենեկապահ
Նիկիտան, վորն ուղեկցում եր նրան և այստեղ: Իսկ հանգուց-

յալի և Տուրգենևի սահանակների միջև ճոճում եր ձիավոր ժանդարմի մոռյալ կերպարանքը:

«Իսկ ռուսական պատկեր ե, կասեր յեղբայրս»—հիշեց Ալեքսանդր Իվանովիչը՝ նիկողայ Տուրգենևիին, վորն արդեն սկըսել եր գրել իր եջերը «Ռուսաստանի և ռուսների մասին»:

Յերբ դուրս յեկան Պսկովի խճուղին, սառած արցունքի նման ձյունի հատիկները ուժեղ քամուց դիպչում եյին ծածկած կառքի կտուրին: Մորթյա վզնոցի արանքից Տուրգենևիին յերևում եր պղտոր, կարծես արտասովակեղ լուսինը: Մեջ ընդ մեջ նա քողարկվում եր սգո մետաքսե ամպերով:

Կարճ ընդհատումներով, վորի ընթացքում թեյ եյին խմում Նիկիտան ու ժանդարմը, նորից ու նորից սլանում եյին նրանք դաշտերով, վորտեղ բուքն սպիտակ ծխի նման պտույտներ ե գործում:

Ամբողջ ժամանակ Տուրգենևի առջևից գնում եր՝ ձյունով ծածկված՝ նեղիկ արկղը բարձած սահնակը: Ձյունը մութ արծաթադոծ կտորի դուլն ուներ և ճանապարհի դար ու փոսերում թափվելով մերկացնում եր անողորմ տախտակները:

«Միթե այդ գամված տախտակների մեջ Պուշկինն ե, մտածում եր Տուրգենևի—Պուշկինը, վոր յեռուն, կայծկլտող կյանքի մարմնացումն եր. Պուշկինը՝ միշտ վառվողն ու խորունկ—և նախկին տարիների իր բուռն կենսաբախտությամբ և կյանքի վերջին անտանելի ամիսների մռայլությամբ, Պուշկինը, վորը մերթ վայրենի, մերթ յեվրոպացի, մերթ Շեքսպիր, մերթ Բայրըն, մերթ Անակրեոն, բայց միշտ ռուսական Բայրըն, ռուսական Շեքսպիր և ռուսական Անակրեոն»:

Տուրգենևիը հիշում եր կենդանի Պուշկինի կյանքից առանձին տեսարաններ:

Ահա նա, Ալեքսանդրա Ոսիպովնա Մմիրնովայի մոտ հասկանալի եր կարդում իր «Պուշկինի մասին ապստամբությունից»:

Ընթերցումը տեղի ուներ առատ և զինելից ճաշից հետո:

Ընթերցանության ժամանակ Տուրգենևիը ննջում եր: Տանտիրուհին իրեն կորցրել եր և լալու չափ կարմրել: Պուշկինի հեղեղուն ծիծաղը զարթեցրեց Տուրգենևիին: «Ներիր, Ալեքսանդր Իվանովիչ, ներիր, վոր քունդ խանդարեցի»—կարմրելով ներողություն եր խնդրում նա և նորից շարունակում ընթերցումը: Ահա նա և պալատական պարահանդեսում: Ծայր աստիճան սիրալիր, բայց տենդոտ և այրվող հայացքով դիտում

ե ինչպես իր կինը պարում ե ցարի հետ: Ահա նա սրընթաց, առանց վոչ վոքի նայելու, գնում ե Նեվայի ուղղությամբ դեմքը լուսավորված ինչ վոր ներքին պայծառ լույսով: Յեվ վերջապես մահացու վիրավոր, աչքերը հառած գրքերով լի դարակներին, յուրաքանչյուր շարժման, հանճարեղ գլխի յուրաքանչյուր թեքումի մեջ անձայր թախիծ: Խնդության, բարության, մթության, ատելության, սիրո, քինո մի ամբողջ աշխարհ.—և այդ բոլորը հանկարծ սառեց հավիտյան և ընդգերկված ե այս դագաղի մեջ, վորն ընկղմվում ու դուրս ե գալիս բուք ու բորանից ծածկված ճանապարհի դարափոսերում: Յեվ քանի ավելի յեր մտածում Ալեքսանդր Իվանովիչը Պուշկինի մասին, քանի ավելի վառ եր հիշում ամբողջ նրա կյանքը Լիցեյից մինչև այս դագաղն, այնքան ավելի յեր նրան թվում, վոր իրեն՝ Տուրգենևիին վիճակվել ե ակամայից դիտել չքնաղ լուսատուի կյանքը՝ նրա ծագումը, գագաթնակետը, խավարումը և վերջապես նրա մահը:

Լուգայում վորոշեցին հանգստանալ: Դագաղով արկղը տարան ծայրամասի յեկեղեցին: Տուրգենևիը կարգադրեց կանչել տերտերին և հոգեհանգիստ կատարել: Տերտերը յեկավ սարկավազի և ժամկոչի հետ միասին:

Վախեցած դեմքով լսեց Տուրգենևիի ասածը, ուղղելով հայացքը տարրիինակ հանգուցյալի վրա: Ժամկոչի հետ յերկար փսփսալուց հետո վորոշեց ձեռք վերջապես կատարել:

—Արա հանգիստ.....

Հաղիվ եր սկսել սարկավազն իր խոպոտ ձայնով, յերբ ներս վազեց յեկեղեցին գավառական վոստիկանը և հաղիվ շունչ քաշելով վազեց դեպի Տուրգենևիը:

—Վոչ մի կերպ չի կարելի, ձերդ պայծառափայլություն.— շտապով վրա տվեց նա. ժանդարմների շեֆի՝ նորին պայծառափայլության կոմս Բենկենդորֆի գաղտնի կարգադրությամբ վոչ մի... և դրեց Տուրգենևիի ափը պետական արծվանիշով և կնիքներով դրոշմված ինչ վոր թուղթ:

Տուրգենևիը նայեց թղթին: Աչքի եյին ընկնում գրասենյակային թանաքով ընդգծված հետեյալ տողերը:

«Պուշկինի դիակը տանում են Պսկովի նահանգը հողին հանձնելու:

Կոմս Ալեքսանդր Խրիստափորովիչ Բենկենդորֆի հանճարարությունն ե, միաժամանակ պատիվ ունեմ հայտնել թա-

գավոր կայսրի կամքը՝ արգելել ամեն տեսակ հատուկ արտահայտութիւնն»:

Առանց վերջացնելու Տուրգենեւը վերադարձրեց թուղթը և բարկացած շարժեց ուսերը:

— Չե վոր սա սովորական յեկեղեցական ծիսակատարութիւնն է. խոմ դադարը չի մնալու դրսում ալյուրով ու թրուշուններով բարձած սայլերի կողքին, — գլխի շարժումով ցույց տվեց նա դեպի լիքը բարձած գլուղական սահնակները:

— Ընդոտ այդպես է, ձերդ պայծառափայլութիւնը, բայց ավելի լավ է մեղքից հեռու մնալ:

Վոստրիկանը վոտքերը շարունակ շարժվում էր և աննկատելի կերպով նշան էր անում քահանային ընդհատելու ծիսակատարութիւնը:

«Հավերժ հիշատակ, հավերժ հիշատակ, հավերժ հիշատակ», — բառերը կուլ տալով շտապում էր քահանան, իսկ սարկավագն արդեն շտապով հանգեցնում էր հազիվ բոցավառված մոմերը և դարսում էր հանդերձանքը չթե կապոցի մեջ:

Ներս մտած գլուղացիները գլխարկները խրեցին գոտկատեղին և հետ տարան դադարը, թողնելով վոտնամանների լճացած հետքերը:

Տուրգենեւը բարձրացավ իր սայլակը, ժանդարմը ծանրորեն յեւով թամբին իսկ Նիկիտան տեղավորվեց կառսպանի կողքին:

Յեվ նորից արտասովոր շքերթը շարժվեց դարտուղի ճանապարհներով:

— Մի տեսնեյիր, ինչ է կատարվում, — ասաց գլուղացիներեցի մեկը, նայելով յերթի հետեից:

— Չարմանալի լի — իսկույն համաձայնվեցին մյուսները և ցրվեցին դեպի իրենց սայլերը:

Տերտերը՝ սարկավագի և տիրացուի հետ միաժամանակ մնացին կանգնած յեկեղեցու դավթում:

— Հոգու համար զանգերը չքաշեմ, — հարցրեց ժամհարը:

— Քաշիր մի տաս անգամ, — թույլ տվեց տերտերը:

Չանգերի դանդաղ, յերկարաձիգ դողանջները հասնում էյին հեռացող սահնակներին, յերբ նրանք սլանում էին արևից փայլող ձյունապատ դաշտերով:

Յերեկոյան դեմ հասան Պսկով:

Նահանգապետն ընդունեց Տուրգենեւին իր տաք վառած ընդունարանում շատ սիրալիր և նույնիսկ հրավիրեց գիշերելու:

— Այսօր ինձ մոտ պարում են, — ավելացրեց նա և թեք գցեց Տուրգենեւի միջքով:

Ալեքսանդր Իվանովիչը կտրականապես հրաժարվեց:

— Ինչպես պարել, յերբ... նա ձեռքով նշան արեց այն կողմը, վորտեղ լուսամուտի մյուս կողմը մթին էր տալիս յերկար արկղի ուրվագիծը:

Նահանգապետը մի քիչ շփոթվեց:

— Յավալի յե, ցավալի յե, — ասաց նա հառաչելով, — և այնպես հանկարծակի. Յես միշտ տածել եմ դեպի հանգուցյալը լավագույն զգացմունքներ և միշտ պատրաստ եմ յեղել մատուցելու նրան ծառայութիւններ... ի միջի այլոց, իմ Յեվստենգեյը — հրաշալի խոհարար է: Ափսոս վոր չեք մնում ընթերիւ, ապա թե վոչ անձամբ կհամոզվեյիք այդ բանում: Յես միշտ նախանձախնդրութամբ եմ վերաբերվում դեպի նրա արվեստի գաղտնիքները: Ալեքսանդր Սերգեյեւիչին հաճույք պատճառելու ամար, յես թույլատրեցի նրան Պուշկինի պատանի ճորտին չվերցնի իր մոտ սովորեցնելու և նա այնպես սովորեցրեց... յեթե յերբեիցե առիթ եք ունեցել հանգուցյալի մոտ ճաշի, չեյիք կարող այդ չնկատել: Հատկապես լավ էր պատրաստում վորսի միսը: Պատահում էր, վոր նապաստակին համեմունք և այնպես էր մատուցում: — Նահանգապետը լեզուն ձգձպացրեց: Ընդոտ, Ալեքսանդր Իվանովիչ, մնացեք, դադարն այժմ կուղարկենք, իսկ դուք առավոտյան կհասնեք:

Տուրգենեւը հրաժարվեց ավելի չոր և վճռական տոնով:

— Ինչպես կցանկանաք — ավստասանքով արտասանեց նահանգապետը և հրամայեց աստիճանավորին հանձնել Տուրգենեւին յերկու գրութիւն: Մեկը Սվյատոգորսկի վանքի վանահորը, մյուսը՝ զավառական վոստիկանին — «հանգուցյալի ուղեւորութեան վայրը նշանակելու մասին»:

Վերջին անգամ կանգ առան Տրիգորսկում Ոսիպովայի մոտ: Պրասկովյա Ալեքսանդրովնան, պարզ ծամերով, սև շալն ուսերին դուրս վազեց պատշգամբ և վողբալով ընկավ դադաղի վրա: Նրա յերկու աղջիկները, վորոնք լացից ու ցրտից դողում էյին, ձգնում էյին պոկել նրան սառած արկղից:

— Մայրիկ, բավական է, հանգստացեք... —

— Աստված իմ, — հեկեկում էր Ոսիպովան, — մեր Պուշկինը, մեր Ալեքսանդրն այս տախտակների մեջ, սառած, հավիտյան լուռ:

Մեկը նրա ուսերին վերարկու գցեց, մյուսը նրան հանգըստացնելու համար հոտ քաշելու դեղ տվեց, իսկ մի ուրիշը հրամայեց դադարի վրա յեղենու ձյուղեր փռել և գյուղացիներին ուղարկել Սվյատոգորսկի վանքը գերեզման փորելու:

Յերեկոյան յերկար ժամանակ զրուցելով իրենց վիշտն ելին արտահայտում հանգուցյալի մասին:

Ամենից շատ խոսում էր Պրասկովյա Ալեքսանդրովնան:

— Յեթե մեկին յերջանկացնելու համար բավական լիներ միայն բարի ցանկությունները, ապա Պուշկինը կլիներ ամենալերջանիկներից մեկն աշխարհում:

Իմ զգացմունքների մասին այնքան եմ գրել նրան, վոր յեթե յերկինքը թռչնալիք դառնար, իսկ ծովը թանաք, դարձյալ չէր բավի՝ իմ մտքերը և անձնվիրությունը նրան արտահայտելու համար: Բայց մենք ուսաներս միայն խոսել գիտենք: Խոսում ենք, յերբ հարկավոր է գործել, և գործել առանց հապաղելու:

Չե՞ վոր նա ինձ գրում էր, վոր Պետերբուրգի կյանքը նրա սրտովը չէ: Յեթե նա գար այստեղ, գուցե մենք մեր բարեկամության և սիրո ուժով կարողանայինք նրան պահել այս կողմերում, յեթե վոչ մշտապես, գոնե յերկար ժամանակ: Մեզ հարկավոր էր ազդել նաև Նատալիի (Պուշկինի կնոջ) վրա: Յե՛վ ով գիտե, միթե նա բավարար ուշադրությամբ չէր լսի մեր ապացույցները գյուղում ապրելու առավելությունների ոգտին: Ինչ էլ վոր լիներ, պետք էր նրանց այստեղ բերել տալ... բայց մենք բոլորս, վորպես բարբարոսներ, չենք կարողանում պահպանել մեր գանձը:

Այդ գանձը կորավ և մենք վաղը հողին պիտի հանձնենք...

Տուրգենևիլը մխիթարում էր նրան:

— Թող ձեզ վորոշ չափով մխիթարի այն միտքը, վոր նրա Տրիգորսկում ձեզ հետ անցկացրած բոլորները չեն մոռացվի հավիտյան: Նրանք այլևս չեն վերադառնա, բայց մեզ բոլորիս վիճակված է վաղանցուկ զգացումներ սրտի և հոգու հաճույքների և հարատև վիշտ սիրելի և անվերադարձ կորուստների համար: Տուրգենևիլը պատմում էր թե ինչպես Պուշկինը մահվանից քիչ առաջ հիշում էր 28 թվի ամռանն իր Կովկաս ուղեվորովելու մասին, վորտեղ նա Հերհերից դեպի Բզովգալի շենանցքը բարձրանալիս հանդիպել է Գրիբոյեդովի դիակին՝ յեղան սայլով տանելիս: Գրիբոյեդովն ընկավ դաշույնից,

վորպես տգիտության և դավաճանության դոհ: Նրա այլանդակված դիակը, վորը յերեք ու շաբաթանակ խաղալիք էր դարձել Թեհրանի դադադած ամբոխի ձեռքին, ճանաչվել է միայն աջ թևի բաղկի վրայի վերքից, վորն ստացել էր նա Յակուբովիչի հետ մենամարտելու ժամանակ:

— Թեև ընդամենը ստոր նշանը,— ապա Պրասկովյա Ալեքսանդրովնան,— չէ՞ վոր Գրիբոյեդովը հրաշալի յերաժիշտ էր:

Նայեց սառած ապակուն, և նրա վրա նկարված տրոպիկ անտառի պատկերների միջից հաղիվ կապտին էր տալիս յեղենու ձյուղերով ծածկված դադաղը: Բուքը սաստկանում էր: Քամուց ձյան հողմեր ելին յեղենում ու պտտում, յերկիրը կարծես հուսահատությունից ալեհեր գլուխն էր փետում:

Տուրգենևիլն առաջինը հող գցեց դադաղի կափարիչի վրա: Բահերով գինված գյուղացիները ցնցվեցին, կարծես ուրախանալով, վոր կարող են վերջապես իրենց գործին անցնել: Սառած հողի կոշտերը՝ սկզբում ուժեղ, իսկ հետո թույլ թրխկոցով դիպչում ելին դադաղին, թափվելով իրար վրա: Քահանան ցրտից անհնազանդ շրթունքներով վերջացնում էր աղոթքը:

Յերբ գերեզմանի վրա ձյունախառն հողից սև—սպիտակ բուրգ գոյացավ, Տուրգենևիլը կռացավ, մի քիչ հող վերցրեց և լցրեց իր սպիտակ փղոսկրյա ծխատուփի մեջ:

— Ընտանիքին ե՞ք տանում—հարցրեց Ոսիպովան և սառած ձեռքերով շոշափեց յերեսը:

— Վոչ, Ելիզե Խիտրովոյին.

Տուրգենևիլն իր թեփն առաջարկեց, նրան, և նրանք դանդաղորեն քայլեցին դեպի տուն:

Ժանդարմը ցրտից արտասովոր հալացքով հետևում էր նրանց:

Ճանապարհին Ոսիպովան կտրեց խնձորենու մի սառած ձյուղ:

— Այս էլ տարեք նրան. Ալեքսանդր Սերգեյևիչն այնպես սիրում էր խնձորենին, մահավանդ յերբ նա ծաղկած էր լինում,— և քիչ լուրուց հետո ավելացրեց.— Թշվառ Ելիզա, դժվար թե վորեւ մեկը նրան այնպես հասկանա, ինչպես յես...:

— Յերկար պիտի ցցվես այստեղ,— չարախինդ անհամբերությամբ ձայն տվեց ժանդարմը գերեզմանից վոչ հեռու գտնված ծառի մոտ կանգնած Նիկիտային:

Նա չպատասխանեց. աչքը գերեզմանից չհեռացնելով նա

կիսաձաջն յերգելով շարունակում եր իր դառնագին վողբը.
 —Քնիր, իմ թառան, այստեղ քեզ ել չեն անհանգստացնի
 բամբասանքները, ամբաստանություններն ու հրովարտաւիները:
 Քեզ չեն արթնացնի վոչ բարեկամները, վոչ թշնամիները, գու-
 ցե ագռավը կռավի, կամ սոխակը դայլալի գարնանը... գուցե
 ամռան զեփյուռը խոտերը սոսափի, կամ յերկինքն իր փեշով
 քեզ փարի, կամ արշալույսը քեզ վողողի իր արցունքներով և
 կամ ամպերն անձրևեն քեզ վրա:

Գլուղացիները լուռ լսում էին գյուղի համար սովորական
 վողբասությունը. նրանց համար տարորինակ չէր թվում լսել
 այդ նույնիսկ պարոնի սենեկապահից, վորն իր ամբողջ կյանքն
 անց էր կացրել քաղաքում:

Ժանդարմը մեկ ել ձայն տվեց Նիկիտային.

—Կհեռանաս դու թե վոչ:

Նիկիտան թեով սրբեց արցունքները, խաչակնքեց և ա-
 ռանց գդակը դնելու հեռացավ գերեզմանից:

ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՑՈՒՆԿԸ

Հուլիսի 1-ին (Թարմ. Ն. Զարյան)

I. ՊՈՒՇԿԻՆԻ ԿՑԱՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Պուշկինը—ռուսական մեծ բանաստեղծ «Պրավդա»
2. Ս. Ս. Պուշկին (կենսագիր) Ռ. Տոմաշևսկի
3. Ինչպես եր աշխատում Պուշկինը Ն. Աշուկին
4. Բանաստեղծի մահվան առթիվ Մ. Լեբեդևով
5. Թարգմ. Հ. Մազմանյան

II. ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐԸ ՅԵՎ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ՊՈՒՇԿԻՆԻ ՄԱՍԻՆ

1. Բեկինսկի, Չերնիշևսկի, Դոբրոյուբով, Դոգով, Դոբկի (հատվածներ)
2. Ա. Սերգեյևիչ Պուշկին Ա. Լուկաչևսկուց

III. ՊՈՒՇԿԻՆԸ ԳԵՂԱՐՎ. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1. Մի պատկեր Պուշկինի կյանքից Մ. Մարիչ
2. Գինեթալ-հանգստեղի կոմս Վորոնցովը և Պուշկինը Մ. Մարիչ
3. Անսպասելի հանդիպում Յու. Տիմոխով
4. Պուշկինի թագումը Մ. Մարիչ

Ժողովածուն կազմեց՝ Մ. Դ ու լ զ ա ը յ ա ն
Պատ. խմբագիր՝ Հ. Մ ե լ ի ջ յ ա ն
Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Ո հ ա ն յ ա ն
Սրբագրիչ՝ Ա. Ա ը զ ա ջ ա ն յ ա ն

Հրատ. 4021, Գլ. լրագ Կ.-- 4547 սլատվեր 238, տիրած 3000

Հանձնված և արտադրության 10 փետրվարի, 1937 թ.

Մտորագրված և տպելու 20 մարտի, 1937 թ.

Պետհրատի տպարան, Յերևան, II Կնուկյանցի, 4

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0320137

ԳԻՆԸ 2 Ռ.
ԿՈՁՄԸ 75 Գ.

ПУШКИН
СБОРНИК

Гиз Арм. ССР, Ереван, 1987 г.